
MAGYAR KATOLIKUS IRODA

MAGYAR KATOLIKUS IRODA

MAGYAR KATOLIKUS IRÓK KÖNYVEI

SZERKESZTIK

JUST BÉLA LIPPAY LAJOS NYISZTOR ZOLTÁN

LIPPAY LAJOS

KRISZTUS SZÜLŐFÖLDJÉN

LIPPAY LAJOS

KRISZTUS SZÜLŐFÖLDJÉN

MAGYAR KATOLIKUS IRÓK KÖNYVEI

«Sion miatt nem hallgatok és Jeruzsálem miatt nem nyugszom.» (Izaiás 62. 1.)

AZ ÚR KÜLÖNÖS kegyelméből két évet tölthettem a Szent Városban, ahonnan gyakori és távoli utazásaimban alkalmam volt megismerni a Szentföldet, sőt a közel Keletet. Az ott szerzett élményeim és ismereteim alapján festem meg jelen könyvemben a történeti és modern Szentföld képét. Itt született meg a zsidó vallás, innen szóródtak szét a zsidók az egész világra; itt állt a Kereszt és innen indult ki a kereszténység világhódító útjára; itt állította fel egyik legfontosabb szentélyét az iszlám. De a Szentföld legfontosabb jelentősége arra a tényre vezethető vissza, hogy itt született az Istenfia, itt kapta az emberiség a legfőbb kinyilatkoztatást és itt halt meg 1900 évvel ezelőtt a világ Megváltója. Aki e lapokat forgatja, lélekben ott jár velem a szenthelyeken és megismeri Krisztus hazájának mult és jelen helyzetét. A jubileumi szent év alkalmával a keresztény világ szeme ismét a Szentföld felé fordul, sokan vágyakoznak, de nem juthatnak e szenthelyekre; ezért célom az, hogy ezek a keresztény olvasók az ismerettel lelkesedést és érdeklődést meríthessenek e könyvből az Istenfiának szülőföldje iránt, ahol még a kövek is tanuságot tesznek róla.

A kapott ritka nagy kegyelemért hálaimádságom a fogságban sínylődő nép sóhajtása: «Ha elfeledkezem rólad, Jeruzsálem, legyem elfeledve jobbkezem! Tapadjon nyelvem torkomhoz, ha meg nem emlékezem rólad, ha nem teszem Jeruzsálemet fővigasságomnak!»

Esztergom, 1933 január 18. Szent Péter római székfoglalásának ünnepén.

Lippay Lajos dr.

Jeruzsálem, a legnemzetközibb város.

Jeruzsálem igazi nemzetközi és vallásközi képet mutat. Ennek a földnek a népessége majd minden időkben különböző népfajok összeolvadásából tevődött össze, amelyeknek szűkebb összetartozását rendszerint idegen hatalom eredményezte.

Ez a sokféleség és tarkaság ma még szélsőségesebb, mint valaha. Ezen a kozmopolita képen nem találunk semmi jelet, mely egyhazájú, egynyelvű, egyvallású, egyesült és öntudatos nép fogalmának megfelelne. Ellenkezőleg, a különböző népfajoknak, nyelveknek, vallásoknak hosszú sorával, a végtelenségbe nyúló alárendelt és mellérendelt szektákkal és rítusokkal találkozunk, melyek, bár egymás mellett élnek, de egymás előtt teljesen ismeretlenek és zárkózottak. A legerősebb kötelék az idegen kéz mellett az arab nyelv volt, de ma már az is megszűnt, mert hivatalosan három nyelv: az angol, arab és héber, míg a gyakorlatban 25 nyelv van használatban a Szent Városban. Ma az egyetlen kötelék, mely ezt a kaleidoszkopszerű lakosságot összetartja, ismét az idegen hatalom, az angol kormányzat.

Nem egyszerű dolog e különböző elemeket, Jeruzsálem nemzetköziségét és még inkább vallásköziségét kiismerni, bár a nemzetiségi és a vallási szempont itt igen gyakran ugyanaz. A nemzetiséggel adva van a vallás és megfordítva: a vallás tudatja a nemzeti hovátartozandóságot is. Éppen ezért itt nem a nemzetiségeket tartják szem előtt, a hivatalos statisztika is főleg a vallás szerint osztályozza a lakosságot. Minden megnyilvánulásnak, minden megítélésnek, az egész politikai és társadalmi életnek tengelye a vallás, amely azután minden törekvést, politikai és világnézeti felfogást megmagyaráz. Ha itt valakire rátekintünk, ruházatáról, külső megjelenéséről, rögtön tudjuk, milyen vallású: zsidó, keresztény vagy mohammedán és ezzel mindent tudunk róla: tudjuk, milyen nyelven kell vele érintkeznünk, mert az avatott szem már a nemzetiségét is felismerte.

Vajjon joggal nevezem-e a Szent Várost nemzetközinek?

Az angol kormány legutóbbi népszámlálása szerint a Szent-

föld összes lakosainak száma egymilliótötvenezer lélek. Ebből 759.952 a mohmamedán, 175.000 a zsidó és 90.600 a keresztény, a többiek pedig más vallásokhoz tartoznak. A Szentföld székvárosának, Jeruzsálemnek 90.000 lakosából ötvenezer zsidó, húszezer keresztény és ugyanannyi mohammedán. Ez ugyan csak három csoportnak látszik, de mennyi tarkaság az egyes csoportokon belül: arabok, szírek, szamaritánusok, a frankok leszármazottjai, a levanteiek, a majd minden nemzet kebeléből idevándorolt zsidók és az összes európai nemzetek, sőt több afrikai és ázsiai nép képviselői alkotják e nemzetköziséget.

Igazi tiszta arab vérből csak a «puszták fiai», a *beduinok* származnak, míg a helyben lakó arabok a mohammedán hódítás idején itt talált szírekkel összekeveredett arabok utódai. Ezek a *szír-arabok* a városban kereskedelemmel, a falvakban földmíveléssel foglalkoznak. A városi arabok élénk arcvonásai értelmiséget árulnak el; modoruk és társalgásuk udvarias, magatartásuk méltóságos. Azonban ezek is lakóhelyük szerint magukon viselik az őket jellemző vonásokat; például a jaffaiaknak a pénz annyi, mint másnak a vallás vagy az Isten; ők a «kapzsik kapzsiai». A jeruzsálemiek meg arrói nevezetesek, hogy «bizonyos mellékízzel» imádkoznak; ezzel azt jellemzik, hogy a lakosság 90%-a, zsidó, keresztény és mohammedán egyaránt, alamizsnából és a vallási intézmények támogatásából él és odamegy «imádkozni», ahol többet kap. A naplusiakat meg korlátoltaknak és bambáknak kiáltják ki, mert a falusi araboktól, a fellahoktól származtak, akik a legalsóbb néposztályt alkotják, akiket még a nomád beduin is megvet; sőt a fellahok maguk is tudatában vannak korlátoltságuknak, mert ha a józlés ellen hibáznak, azzal mentegetik magukat: «mani fellah», vajjon, nem fellah vagyok-e?

Kevés számmal, de találunk még tiszta eredetű *sztreket* is, akik időszámításunk kezdetén az arám nyelvet beszélték, amely ma már csak a szír rítus nyelve, mert a nép a moszlim hódítás idején ősrégi nyelvét felcserélte az arabbal. A szamáriai Naplusban találunk még *szamaritánusokat* is, akik a régi asszír telepesek és a zsidók keveréknépének utódai, akiket mint történelmi érdekességet tekintenek; valami százhúsz család él ma is Naplusban, egymás között házasodnak és főpapjukkal az élén zárt életet élnek; így sikerült nekik két és félezer évig fennmaradniok.

A *frankok* és *levanteiek* az európai kereszténveknek,leginkább a keresztesvitézeknek utódai, akik a keletiek szokásait és nyelvét tökéletesen átvették. Cezáreában és környékén Boszniából kiköltözött nagyobb tömeggel találkozunk, míg Galileában az szak-

Afrikából ideköltözött magarbekekkel. A mult században Németországból, Württembergből vándoroltak be az ú. n. *templomosok*, akik a luteránusokból kivált szektát alkotnak, kereszténynek tartják magukat, bár a keresztséget nem veszik fel; több gazdag kolóniájuk van Jeruzsálemben, Haifában és a Saronai síkságon.

Zsidók alig maradtak Palesztina földjén Jeruzsálem és a templom pusztulása után, de később, különösen a mult század óta, amikor az egyes országokból kiűzték őket, továbbá a Balfour-deklaráció után, amely kilátásba helyezte zsidó nemzeti állam megalapítását, nagy tömegekben vonultak ismét az «Igéret földjé»-re. Nagyobb számban találunk orosz, lengyel, spanyol, német, román zsidót; de vannak magyar, amerikai, angol és más nemzetekből ide átplántált izraeliták, akik nagy előszeretettel beszélik annak a nemzetnek nyelvét, amelyet akkor megvetettek, mikor annak a nemzetnek kebelében éltek. Például a magyar zsidók ellen a többieknek az a vádjuk, hogy először magyarok, azután zsidók!

A város szent jellege rengeteg *európai keresztényt* köt ide; majd minden katolikus szerzetesrendnek van itt háza, esetleg iskolája, kórháza vagy árvaháza; az egyháziak között az európai nemzetek mind képviselve vannak. De az *angol kormányzat* is sok európait köt ide foglalkozása, anyagi vagy szellemi érdeke miatt. Igy azután nem csodálkozhatunk, hogy Jeruzsálemben 25 nyelvvel találkozunk; a sok keleti nyelv mellett nincs az az európai nyelv, melyet e városban, ha még oly kevesen is, ne beszélnének.

De ez csak a kép egyik oldala: a nemzetiségi szempont. A kép másik oldalát a vallási szempont világitja meg. A három nagy vallásnak rengeteg alárendelt rítusa vagy szektája van. Csak röviden: a *zsidók* vallásilag két nagy csoportra oszolnak, az északi zsidók az askenazim szektában, akik a yiddist beszélik nagy szeretettel; a déli zsidók szektája a sefardim, melyet leginkább spanyol zsidók alkotnak, akik a katalán dialektust az arabbal keverik. E két csoport a hivő zsidók csoportja, míg a cionisták nagy része hitetlen, modern zsidó, akiknek nem kell zsinagóga.

A *keresztény vallásnak* ismét három csoportja van: a *katolikusok* a latin, bizánci, örmény, szír, kopt rítusú hitközségekkel; azután az *ortodoxok* és más szakadárok majd az összes keleti rítusokkal. Jeruzsálemben három pátriárka székel: a latin, az ortodox-görög és a szakadár örmény pátriárka. Ezenkívül majd az összes európai, anglikán, luteránus és az amerikai *protestáns szektáknak* vannak itt képviselői, missziói, kápolnái.

Az *iszlám* sem egységes, amint az idegenek azt gondolnák: a mohammedánok három főcsoportja: a szunniták, a shiiták és

a vahabiták közül a palesztínai mohammedánok a szunniták csoportjához tartoznak, amelynek ismét négy rítusa van: a hanefiták, safeiták, malekiták és hambaliták. Az itt lakó mohammedánok 70%-a a safeiták rítusához tartozik.

Ez a kép másik, vallási oldala.

Ezt a nemzetköziséget mutatja a város topografiája is, ahol egymás mellett találjuk majd négyezer esztendő kultúrájának alkotásait. Az ó város hűségesen őrzi az ószövetségi és a Krisztus-korabeli szokásokat, míg az új városrészekben a legmodernebb keretek között folyik le a mindennapi élet. Jeruzsálemben megtaláljuk az igazi Keletet, ezért az ó város felé irányítjuk lépteinket, melyet a hatalmas, utoljára Szulejmán szultántól, a mohácsi győzőtől helyreállított fal övez. Az ó város csak ötödrésze a mai Jeruzsálemnek, de a gyöngye, középpontja, féltett kincse. A szabálytalan négyszögben épült városfalat kapuk szakítják meg, melyeknek ma is nagy jelentőségük van. Itt a legélénkebb a város élete, ezeken át közlekedik az ó város az új városnegyedekkel. Az idegenek számára ezek a kapuk a főbb tájékozódási pontok, mert Jeruzsálemben széles, nagy utcák ismeretlenek.

Legforgalmasabb pont a Jaffa-kapu környéke a város nyugati oldalán; ezen a kapun az ó város Dávid-utcájába jutunk, mely a Templom-térig vezet, ahol valaha Salamon, Zorobábel és Heródes temploma állt. A szűk utcák és sikátorok nem nyujtanak áttekinthetőséget a városról; felmehetnénk a San Salvatore plébániatemplom tornyára, mely a legmagasabb pont az ó városban, de onnan, bár nagyszerű kilátás nyílik az egész városra, a kisebb-nagyobb épületek, kupolák, minaretek, mecsetek, tornyok oly tömegére, hogy az ember nem bírja a lényegest a lényegtelentől elválasztani. Ezért inkább betekintünk az utcákba, melyek Kelet színes életének hű képét adják. Ezeken a sikátorokon csak gyalog lehet közlekedni, akkor is csak nagy óvatossággal, mert a teherforgalmat lebonyolító tevék és szamarak hosszú sorával nagyon is tanácsos «az okos enged» elvet alkalmazni. Különben a négylábú hordárok hátáról lelógó birkatetemek zsíros emléket hagynak vagy a kecsketömlőből csöpögő poshadt víz foltját hordhatjuk, mert a lacikonyhát vízzel ellátó arab legény nem udvariaskodik terhével.

A sikátor az összes rossz tulajdonságokkal rendelkezik: hepehupás, gödrös, piszkos; este a petroleumlámpa pislogó fényétől alig megvilágított, de még nappal is sötét az utca fölött húzódó boltozat miatt, mely levegőt is alig enged a hulladékoktól támasztott bűz eloszlatására. És mégis mennyi költőiesség, keleti színpompa, bizarrság és festőiesség e szűk sikátorokban; éppen egy büszke beduin

lejt el mellettünk rongyos, de festői öltözetében, vállán az aba-val, széles köpenyével, melyet a római szenátor méltóságával visel, míg jobbjában most már csak botot forgat, mert az angol kormányzat kivette kezéből legkedvesebb szerszámát, a puskát. Az egyik bazár előtt fellahok ülnek fehér bugyogóban, fölötte a hosszú talárissal, melyet derékon öv szorít össze, fejökün fehér sál, a kuffieh, teveszőrzsinórral leszorítva ; itt-ott rikító színű turbánt is látunk a fejükön, de csak ritkán találkozunk a kiváltságos zöld turbánnal, melyet csak a Mekkát megjárt zarándokok hordhatnak.

A forgalmas Dávid-utcából a Bazárok-utcájába fordulunk be ; ez a két keresztutca négy negyedre osztja az ó várost. Az északi negyedek a keresztény és a mohammedán városnegyed, a déli negyedek a ghettó és az örmény negyed. A bazárok három hosszú sikátorban húzódnak, külön sikátora van a különböző iparágaknak : a mészárosoknak, cipészeknek, szíjgyártóknak, lakatosoknak, asztalosoknak, viaszárusoknak, akik mind az «utcán» dolgoznak, a vevők előtt készítik áruikat. A gyümölcsbazárok az évszakok szerint tele vannak banánnal, datolyával, szőlővel, fügével, mis-missel, mely a mi sárgabarackunk, a beduinnak legkedvesebb gyümölcse ; garmadában hever a görög- és sárgadinnye, az olcsó és kitünő jaffai narancs a szomszédból. A fűszerbazárokat kellemes illatuk már messziről elárulja ; a nardus, a balszam és a rózsavíz kellemes illatát azonban csakhamar felváltja a szomszédos zöldségbazárok szaga, ahol az arab főzelékfélék matematikai pontossággal felépített kupacokban hevernek. A fellah asszonyok barátsággal kínálgatják áruikat ; ők nem hordanak fátyolt az arcukon, mint a tovasietö városi mohammedán nő, aki csak sietne, ha az arcát elfödő fátyol több szabadságot és látást engedne a homályos utcán. Mily festői a betlehemi keresztény asszony földig érő fehér fátyolával, dúsan hímzett hosszú ruhájával ; a legszebb viselet, amelyet eddig láttam. A Szent Szűz polgártársnőinek nevezik magukat, tehát méltó, hogy ruházatuk is festői, madonnás legyen.

Mily siralmas látvány a betlehemi asszony mellett a jeruzsálemi zsíros, piszkos zsidó asszony, aki csak sábeszkor ölti fel színes bucharai öltözetét. Gyakran találkozunk az arab negyedben a Siralmak falához sietö ifjú zsidókkal, akiknek szőrmekalapjuk alól kilógó hajtincsük nagy jövőt árul el, de a jelen pillanatban még félénken tekintgetnek körül, vajjon nincs-e a közelben rosszmájú arab, aki esetleg valami csínyt forral ellenük? Mellettük szép szál ortodox-görög pap, talán éppen püspök, kényelmeskedik előre nagy méltósággal széles fekete köpenyében, cilinderforma süvegével, mely alatt hosszú haja kontyban felcsavarva ékeskedik.

Sehol annyi szín- és formaváltozat az öltözetben, mint itt Keleten, ahová az európai civilizáció behatolt, de Kelet szinezetét meghagyta. Ennek ellenére itt senkit sem bámulnak meg kíváncsian, itt senkit sem mosolyognak meg, mégha oly furcsa is öltözete. «A consuetis non fit passio» az oka annak is, hogy az ájtatossági gyakorlatait nyugodtan végezheti az utcán mohammedán és keresztény egyaránt, vagy a Síránkozások fala előtt nyilt utcán a zsidó, senki sem bámulja őt meg. Ez igen előnyös nekünk, katolikusoknak, mert minden pénteken délután nyugodtan végezhetjük a Via dolorosán keresztúti ájtatosságunkat éppen a mohammedán negyedben; a legkisebb mosollyal sem sértik meg vallásos buzgóságunkat.

A bazárosok barátságosan hivogatnak: chavadzsa — uram — vagy abuna — atyám — megszólítással, ha látják, hogy pap az illető. Az egyik jobbfajta gyümölcsbazár előtt megállunk és az áruk után érdeklődünk. A bazáros az Ábrahám idejéből fennmaradt szokás szerint kezünkbe nyom egy szép narancsot e szavakkal: «vedd ingyen, neked ajándékozom»; de ezt nem szabad komolyan vennünk, ez csak oly udvariaskodásféle, hanem az ár után kell tudakozódnunk, mire hihetetlen magas árat kér és rögtön hozzáfűzi: «no, de mi ez közöttem és közötted?» Erre mi csak az ár negyedét kínáljuk, mire «Allah a tanum, hogy nekem is többe került» hangoztatása után örül, ha a negyedárért is elvisszük áruját.

A mohammedán negyedben a Heródes-kapu előtt van a birkavásártér a mészárosok számára; ott hallhatjuk, miként folyik az adás-vétel az arabok között. Az árunak többszörös, hosszas megtapogatása, a szomszédos ismerősök, barátok tanácsának kikérése, heves alku után háromszor erősen egymás kezébe csapnak és az eladó, hogy a vásárt az esetleg felmerülő hibák ellen is biztosítsa, még utoljára megkérdezi: «Megveszed-e ezt az itt álló, egyszemű, béna állatot, amely olyan, mint a levágott hús a kosárban?», mire a vevő feleli: «Megvásároltam» és ezzel kész a vásár.

Mikor az arab az adás-vételnél az egyes tárgyakat számolja, az egy helyett azt mondja: «Allah vahad» — egy az Isten, a kettő helyett: «ma lo tani» — nincsen második, t. i. hozzá hasonló; ezután továbbszámol hatig, a 7-es szám, a szent szám helyett azt mondja: «barake» vagy «szamha», azaz legyen áldott — ez a számú tárgy és ha az árus kevesebbet mért vagy a vevő többet számolt, legyen neki megbocsátva.

A keresztény negyedben elhaladunk a Szentsír-bazilika, az ortodox és a latin pátriarkátusok mellett és a Szent Ferenc-utca környékén találjuk a legtöbb latin katolikust, akiknek 90%-át a ferencesek támogatják alamizsnával. A szegényes keresztény

negyedből a Tarik el Alam-on, vagyis a keresztúton a még szegényesebb mohammedán negyedbe térünk. A házak nagyrésze szegényes, inkább romokhoz hasonlók, mint lakott házakhoz; lapos tető és az apró rácsozott ablakok, melyek se kilátást, se belátást nem engednek a hárembe, sajátságos formát kölcsönöznek a házaknak. Ebben a negyedben minden sarkon találunk egy-egy arab kávéházat, persze nem üvegcsilláros, hatalmas termeket, hanem inkább kisebb lebújokat, amelyek előtt az utcán alacsony szalmaszékeken ülnek egész nap a ráérő arabok, szorgalmasan szívják a vízpipát, szürcsölgetik a mokkakávét és órákon át gondolat nélkül bámulnak a levegőbe, hallgatják a kínos grammofont, kártyáznak vagy dominóznak. Ezek a kávéházak az egyetlen szórakozó- és kultúrhelye a jeruzsálemi arabnak. Télen ezekben a kávéházakban egy-egy jóhangú arab régi arab történeteket olvas fel azokból az időkből, amikor Mohammed kardját az Atlanti Oceánig és a Pireneusokig vitték őseik.

Feltűnő sok koldussal, sántával, bélpoklossal, de különösen a vakok egész seregével találkozunk a Szent Városban, akik szívszaggatóan könyörögnek alamizsnáért. Az egészségügyi téren az angol kormányzat óriási haladást tett; kiűzte a maláriát és lecsökkentette a többi betegségek számát is, de még igen sok a tennivaló a néphygénia terén.

Miután a várost és a házakat kívülről ismerjük, igen tanulságos belülről is megtekinteni a mohammedán hajlékát. A szegényebb mohammedánok, a fellahok lakásberendezése igen egyszerű; lakásuk inkább kunyhó, mint ház, bár kövekből van összetákolva, de vakolás nélkül. Ablak helyett csak apró lyukakon át jut be némi világosság, de a fellahoknak nincs is szükségük a házban világításra; nappal a mezőn dolgoznak vagy a falutéren és a «kávéház»-ban ácsorognak, éjjel pedig nincs szükségük világosságra ama arab közmondás szerint: «Szegény ember sötétben alszik», mivel a jobbmódúaknál egész éjjel ég az olajmécses. A fellah lakásában — rendszerint az egyetlen szobában — a gabona és a víz számára találunk egy-két agyagkorsót, kis kézimalmot, amilyent még Krisztus előtt használtak a gabonaőrlésre, néhány faedényt, pokrócot és takarót a földön, mely éjjel ágyul szolgál. Ilyen egyszerű a tápláléka is: kenyér, olaj, zöldségféle, ritkán kecske- vagy juhhús; az alkohol és a sertéshús ismeretlen náluk, mivel a próféta ezt megtiltotta.

A jobb polgári családban már másként találjuk. A ház közepén, ahová a látogató belép, nagyobb terem áll, amely nappalinak szolgál és «diván» a neve, mert a fal mellett alacsony kerevet áll. E helyiségből nyílnak a többi szobák, az előkelőbbeknél innen még egy szoba, ahová az előkelőbb és kedvesebb vendégeket vezetik.

Belépésünkkor igen szívélyesen fogad a házigazda vagy felnőtt fia ; ha ezek nincsenek otthon, akkor rögtön el kell távoznunk, mert mohammedán szokás szerint a nők nem fogadhatnak férfi vendéget és nem is lehetnek jelen még férjük vagy apjuk jelenlétében sem a férfi látogatásnál, kivéve, ha közeli rokon. A köszöntés és a társadalmi érintkezés nem oly egyszerű szertartás a mohammedánoknál ; itt megmaradtak a bibliai szokások és beszédmódok, amelyeknek változatossága, udvariassága mutatja a népnek nemes érzését és ma sem alacsonyodott le az csupán üres külsőséggé, még az utolsó fellah szájában sem.

«Es salaim alek» — béke veled — köszöntésünkre ugyanezt halljuk a mohammedán szájából, amely nagy kitüntetés számunkra, keresztények számára, akiknek nem igen osztogatják ezt a vallási jellegű köszöntést, mert a «nazarénusok» nem a béke gyermekei, csak az iszlám követőin nyugszik Allah békéje. A köszöntésnél szokásos «béke-kívánat» annyira általános Palesztina lakosainál, hogy a zsidók a «salom» szóval köszöntik egymást héberül. Ez magyarázza meg az Úr szavait is tanítványaihoz: «Ha egy házba beléptek, üdvözöljétek, azaz mondjátok: béke legyen veletek... és ha az arra méltó, békétek fog rá leszállni». (Máté 10, 12.) De úgy látszik, a Jeru-salem, a Béke-Városa nem méltó arra, mert a sokat emlegetett béke csak nem akar erre a városra leszállni.

Aki nem akar a mohammedán jóízlés ellen véteni, annak meg kell tanulnia a szép üdvözlési formákat és látogatás alkalmával a legnagyobb komolysággal lefolytatni a következő párbeszédet:

A.: Tekintsd magadat a család tagjának, amelynek hajléka számodra nyitva áll.

B.: E kívánság hozzon neked és házadnak áldást.

A.: Jöveteleddel áldás tért be hozzánk.

B.: Allah áldása szálljon le rád.

A.: Távolmaradásod egyedüllétet jelentett számunkra.

B.: Allah ne hagyjon egyedüllétben.

A.: Nagyon vágyódtam utánad!

B.: Én még jobban!

A.: Látogatásod nagy tisztelet számunkra.

B.: Inkább én érzem magamat megtisztelve.

E párbeszéd után, mely szinte imádságszámba megy, illik csak helyet foglalni. Rokonok és barátok, a férfiak főképpen, csókkal üdvözlik egymást; emlékezünk erre a keleti szokásra a híres judáscsókról, meg az apostolnak intelméről: «Üdvözöljétek egymást a szent csókkal». (Róm. 16, 16.)

Az előkelőbbek és a magasabb rangúak üdvözlésében külön-

döző fokozatokat észlelhetünk. Például a muftit, a mohammedánok főpapját mély meghajlással üdvözlik, miközben jobbjukkal először a földet, azután mellüket és homlokukat érintik, amivel azt fejezik ki: «tied a szívem es az értelmem». Igy üdvözlik a keresztény arabok a püspököt, míg a papot kézcsókkal üdvözlik vagy a kézfogás után saját ujjuk hegyét csókolják meg és a mellüket érintik.

A társalgás bevezetéseként szolgálnak a kölcsönös kérdezősködések a testi-lelki hogylét után a «kifhala» szóval; mikor mindez lelkiismeretes pontossággal és részletességgel elintéződött, térhetünk rá látogatásunk céljára. Azonban rendkívül udvariasan és óvatosan kell eljárnunk az ilyen látogatásnál és társalgásnál; bizonyos kérdések és érdeklődések, amelyek nálunk egészen helyénvalók és udvariasak, itt rendkívül kínos helyzetet teremthetnek. Például nem illik kérdést intézni a családalapítás, a házasság idejét, körülményeit, a gyermekek számát, a feleség hogylétét illetőleg; ez nemcsak oktalan, hanem illetlen dolog. A család nőtagjai után érdeklődni teljesen szokatlan a mohammedán társalgásban.

Látogatás alkalmával teljesen elmaradhatatlan a fekete kávé, melyet rendszerint akkor hoznak, amikor a házigazda jelezni akarja vendégének a látogatás végét. Ezelőtt eltávozni éppoly illetlenség, mint a kávé felszolgálása után huzamosabban ott tartózkodni. A látogatás befejezésével e szavakkal fordul a vendég a házigazdához: «Engedelmeddel távozom», mire az feleli: «Menj békével»; a távozó még válaszolhatja: «Allah tartson meg!» Bár a vendégszeretet igen általános, a vendéglátás igen szívélyes, a marasztalás nem szokásos; ha a vendég kifejezi távozási szándékát, békében elbocsátják.

Mi is elhagyjuk a mohammedán negyedet és átmegyünk a szomszédos zsidó negyedbe, Jeruzsálem ősi ghettójába. Aki túlkényes, annak nem ajánlom, hogy kövessen bennünket további sétánkon, mert erről a piszokról európainak nincs fogalma, amit a jeruzsálemi ghettó utcáiban talál. Az utca a szemétgyüjtő. Kimult macskák, agyonütött patkányok tetemei, romlott narancs, dinnye- és banánhéj, rongyok, cserepek és más leírhatatlan dolgok oly bűzt terjesztenek, hogy futva menekül a legbátrabb kutató is. Csak azt nem értem, hogyan lakhatnak emberek ily környezetben; de a tény a lehetőséget kézzelfoghatólag bizonyítja. Hála az angol kormány szigorának és egészségügyi rendelkezéseinek, amelyek következtében legalább hetenként egyszer összesöprik a ghettó sikátorait is és aznap még keresztülmehet a látogató Jeruzsálem legősibb részén.

Sietve megyünk keresztül a ghettón és csak úgy futtában tekintjük meg az askenazim és a sefardim szektáknak külön zsinagógáit és máris az örmény negyedbe jutunk, ahol az örmény pátriárk-

hatalmas kertjének közelében tele tüdővel szívjuk a zsidó negyedben nélkülözött jó levegőt. Az örmény pátriarkátus a város egyik legszebb helyét foglalja el és amint hírlik, a három pátriarkátus közül a leggazdagabb. Úgy látszik, igazat kell adnunk annak a keleti közmondásnak: «Egy görög tíz zsidóval, egy örmény meg tíz göröggel ér fel ravaszságban». Az örmények annak idején olcsón összevásárolták a Szent Város falai alatt a telkeket és most drága pénzen adják el a honalapító cionista zsidóknak, akik minden pénzt megadnak, csakhogy a Szent Városban építhessék fel házaikat. Az örmény negyed legméltóbb emléke Szent Jakab apostol temploma, ahol őt lefejezték.

Ezzel be is fejeztük az ó város megismerését, amely a hagyományok hű őrzésével, többezeréves szokásaival, népöltözetével, házainak építkezésével, hepe-hupás utcáival, bazárjaival, boltíves sikátoraival élénken elénk varázsolja a Krisztus-korabeli várost. Ennek a csodálatos városnak hangulata azonban túlságosan komoly és ezt a komolyságot alig-alig enyhítik a keleti égnek mindig napsütéses, barátságos vonásai. Ez az igazi arca ennek a négyezeréves városnak, melynek falai között játszódott le a világtörténelem legnagyobb és legmegrázóbb tragédiája.

De van ennek a városnak másik arculata is; a falakon kívül épültek a modern városnegyedek, melyek Jeruzsálem nemzetköziségét még inkább emelik. Itt állnak az orosz, olasz, német, görög, amerikai negyedek vagy amint itt nevezik, kolóniák, de mindenekelőtt itt épültek az őshazába visszatérő cionisták kolóniái, amelyek a modern ghettók arculatát mutatják. Itt az élet modern keretek között folyik. Aszfaltozott utcák, villanyvilágítás, csatornázás, fényes üzletek, többemeletes paloták, modern európai szállodák, mozik, bárok, fényes kávéházak, automatabüffék, hiányos öltözetű, kifestett nők mindenre emlékeztetnek, csak nem Jeruzsálemre, a Szent Városra, ahol a háború előtt a mohammedán török uralom alatt nem táncoltak és nem volt mozgóképszínház.

A város jobban megőrizte a török kormány alatt komoly és szent jellegét, mint a keresztény angol kormányzat alatt.

De a falakon kívül a katolikus intézmények egész sorával találkozunk: Sion-hegyén a német beuroni bencések Dormitio apátsága, nyugaton a Pápai Bibliai Intézet a jezsuiták vezetése alatt, a Ratisbonne-árvaház, az Opera Ferrari katolikus középiskola, a francia zarándokház, az Örökimádás-apácák temploma és zárdája, északon a Damaszkusz-kapu előtt a német zarándokház, a domonkosok Szent István bazilikája, ugyanitt áll az anglikánok Szent György katedrálisa is.

A várost a természet is erőddé alkotta: keleten a Cédron-völgye határolja a Getszemáni-kerttel és az Olajfák-hegyével, melynek déli folytatásán, a Botrányok-hegyén a francia bencések katolikus szír szemináriuma áll, míg északi nyúlványán, a Scopus-hegyen, a héber egyetem.

Ez a négyezeréves nemzetközi város még ma is jelentékeny. Szép fekvése, ősrégi és változatos története, nagyszerű alkotásai, számos ásatásai az ószövetségi és bizánci korból, de főképpen vallási jelentősége a jámbor zarándokok és a kíváncsi utazók ezreit vezetik ide. Bár a város megszűnt «egy» nemzetnek politikai, szellemi és vallási központjaként szerepelni, de éppen az adott újabb jelentőséget Jeruzsálemnek, hogy három vallás és két nép: az arab és a zsidó versenyez, hogy a maga bélyegét nyomja rá és a maga politikai központjának megszerezze. Minden újabb törekvések ellenére is elmondhatjuk, hogy ez a város él, mert a többség számára tiszteletreméltó ereklye, de nem a maga erejéből él, hanem a világ alamizsnáiból, a zarándokok imáiból és könnyeiből, Krisztus vérének illatából, mely egykor a bosszút hívta le erre a hálátlan, prófétaés istengyilkos városra, de egyúttal az üdvösség harmatcseppjeit is.

A Szent Város három szimboluma.

Jeruzsálem szent a zsidónak és kereszténynek egyaránt, mert mindkét vallás bölcsője e földön ringott; a mohammedánnak Mekka és Medina a legszentebb és ezért egyszerűen «El Kuds»-nak, a «szent»-nek nevezi. Mily csodálatos a Gondviselés! A természetfölötti vallásnak mindkét formája, az ószövetségi és újszövetségi formája ott találja föl középpontját, ahol a frigyszekrény és a Megváltó keresztje állott.

A városnak ez a szent jellege különös hatással volt már az ószövetségben a zsidókra, akiknek a templom volt minden örömük, vigasztalásuk és legnagyobb boldogságuk volt, ha elmondhatták «in templum Domini ibimus», fel Jeruzsálembe, a Sion-hegyére. Amikor pedig távol voltak hazájuktól, a fogságban sínylődő nép sóhajtása volt: «Ha elfeledkezem rólad, Jeruzsálem, legyen elfeledve jobbkezem! Tapadjon nyelvem torkomhoz, ha meg nem emlékezem rólad, ha nem teszem Jeruzsálemet fővígasságomnak!» (136. zsolt.) A város és a templom pusztulása után a Siránkozások fala lett a zsidó zarándoklatok célja, ahol ez a szerencsétlen nép ezeréves fájdalmát, keserűségét, égbekiáltó bűnét siratja a kemény, érzéketlen köveken. A hívő zsidónak ma is legnagyobb öröme, ha a Templom-hegy, a Moriah alatt a Josafát-völgyében temetkezhetik el és várhatja a feltámadás nagy napját.

De a keresztényeknek több joguk van ezt a várost szentnek nevezni. A keresztények ezt minden időben érezték. Krisztus mennybemenetele óta a tudósoknak, püspököknek, egyszerű híveknek százezrei kerecsik fel a szenthelyeket, hogy hitüket erősítsék, tudományukat növeljék ott, ahonnan az evangélium első sugara áradt az egész világra. Kétezer év óta tart ez a szakadatlan áradat; századról-századra szállítják a vitorlások, a gőzhajók hosszú sorai a kereszténység küldötteit a Szentföld partjaira. Meghatva lép a keresztény a legszentebb földre, hogy megköszönje a megváltás jótéteményét a Kálvárián és Krisztus sírjánál lehelyezze imáinak és könnyeinek adóját.

Ezt a földet az Isten-ember vérével megszentelte, megáldotta és ezt az áldást nem szüntették meg a gyakori csaták, sem az iszlám ködös tanítása, sem a félholdnak halványsárga csillogása, sem a modern cionisták törekvései. Bár a természetfölötti mellett nagyon előtérbe lép az emberi, a földi és ez utóbbi sokakat megtéveszt: a Megváltóban az emberfia mellett nem látják meg az Isten-fiát, a profán-emberi mellett nem látják meg a szenthelyek fenségét és természetfölötti jelentőségét. A lélek csak akkor merít hasznot a szenthelyek látogatásából, ha az ily rövidlátástól megszabadul; a hitnek történelmi alapja csak akkor erősödik meg, ha az emberit, a földit el tudjuk választani a műnek igazi, isteni lényétől.

Nem vagyunk tiszta szellemek, nem emelkedhetünk minden érzékelhető dolog fölé; ami emberit látunk itt, az mind megegyeztethető az igazi bensőséggel. Az Istenfia maga is testet öltött és megváltását az emberek számára alapította, akik testből vannak. Ha ezzel a természetfölötti szemmel nézzük a szenthelyeket, akkor nem leszünk kicsinyeskedők, nem ítéljük el az isteni művet az emberi gyarlóságok miatt, amelyekkel e szentélyek közelében is találkozunk.

De nemcsak a jámbor zarándok szemével kell néznünk ezeket a történelmi helyeket. A történelemtudomány és a kritika sokat foglalkozik újabban a Szentfölddel; megvizsgálja a szent történetek színterét, az evangélium helyrajzi adatait, a régi hagyományokat felkutatja és ellenőrzi. Az ásatások sok kérdést megvilágítanak, sok kételyt eloszlatnak, tévedéseket kiküszöbölnek, gyakran azonban köveket ásnak ki az ősrégi talajból, amelyekkel a hyperkritika, a rosszakarat a kereszténységet megdobálja. Ezért nagy öröm a zarándoknak, ha ezt a földet saját szemeivel láthatja, sok kérdésre feleletet kap és így a szent könyvek helyesebb értelmébe behatolhat.

Siránkozások fala.

Az ószövetségi Jeruzsálem legszentebb helye Moriah-hegye volt, ahol Salamon, majd Zorobábel és végül Heródes temploma állott. Ez a hely a vallástörténetben fontos szerepet tölt be; ide irányította Ábrahám lépteit, hogy fiát, Izsákot az Úrnak feláldozza; itt állította fel Dávid a frigyszekrényt; itt építette Salamon az ókori építőművészet remekét, mely azonban csak négyszáz évig volt a zsidók büszkesége, mert Nabuchodonosor Kr. e. 587-ben lerombolta. A babiloni fogság után épített Zorobábel-féle templom is csak alig ötszáz évig szolgálta rendeltetését. Heródes, ismerve a zsidók elégedetlenségét az épülettel, lebontatta és Salamon templo-

mánál is dicsőségesebb hajlékot épített; 40 évig tartott az építkezés, Kr. e. 19—Kr. u. 20-ig és csak ötven évig állt.

Heródes fényes temploma az ószövetség utolsó nagy ténye. Izrael népe az összeomlás előtt összeszedte minden erejét és messiási reményét, hogy méltó templomot építsen, mely a Messiást köszöntse és befogadja, de ez a templom lett azután síremléke is.

Ezért érdekel minket ez a templom jobban a másik kettőnél, mert ebben a Megváltó is megfordult és tanított. Ez a templom tanuja volt a fenséges eseménynek, amikor Simeon próféta a gyermek Jézust Messiássá kiáltotta; itt jelent meg az édes gyermek, a 12 éves Jézus, aki gyakran elmondotta a zsoltárossal: «Örültem, amikor azt mondották nekem, az Úr házába megyünk». (121. zsoltár.) Ez a templom látta az Urat, amint szent haraggal a lelkében, ostorral a kezében kiűzi a szentély meggyalázóit. Hol a pogányok udvarán, hol Salamon csarnokaiban tanított, vitatkozott; itt jelentette ki harmadnapi feltámadását: «Bontsátok le ezt a templomot és én harmadnapra felépítem azt».

Máskor pedig a zsidók udvarán, a nőknek fenntartott részen figyeli az adakozó hívőket és kijelenti, hogy a szegény asszony két fillérje többet ér, mint a gazdagok büszke adománya. Megfigyeli a farizeust és a vámost, akik ugyanabban az órában jönnek imádkozni; kegyelemben elbocsátja a házasságtörő asszonyt és megszégyeníti álnok vádlóit. Mikor pedig a sátorok ünnepén az egyik levita aranykorsóban vizet hoz Siloe medencéjéből és borral vegyítve az áldozati csészébe önti, az Úr hallatja szavát: «Aki szomjúhozik, az jöjjön hozzám és igyék».

A szenvedések idején a Mester még kitartóbb volt a templom látogatásában: nappal tanított, éjjelre pedig a Cédron völgyén át az Olajfák-hegyére vagy Betániába ment. Mikor egy ily alkalommal a tanítványai az Olajfák-hegyéről a templom nagyszerűségében gyönyörködtek és megcsodálták hatalmas méreteit, az Úr komolyan felelte: «Mindabból, amit láttok, nem fog kő kövön maradni». (Máté 24. 2.)

Ez a jövendölés 40 év mulva beteljesedett: nem maradt itt kő kövön, még a romok is elpusztultak. Jeruzsálem ostroma idején a zsidók szorult helyzetükben a templomba menekültek, hogy oltalmat találjanak az ostromlók ellen, akik már a városba hatoltak. Az egyik katona az ablaknyíláson át a szentélybe dobta fáklyáját, ahonnan lángok és füst űzték ki a zsidókat, akiket a római katonák lemészároltak. Az egész templom lángokban állt és vértől csöpögött, az égőáldozatok oltárán hulladomb keletkezett és ez

a borzasztó égő áldozat volt Izrael népének halálkiáltása az ég felé: «Az ő vére mirajtunk és fiainkon». (Máté 27. 25.)

A templomnak nem volt többé létjogosultsága az újszövetségben, amint Julián aposztata csúfos kudarca is élénk bizonyság erre és azt a helyet még megvetettebbé tette és Jeromos tanusága szerint, ahol valamikor az «Isten lábanyoma» volt, most a város szemétdombja lett.

Az ószövetség dicsőségéből nem maradt más, mint a Templomtér nyugati oldalán egy darab ősrégi fal, amely a hagyomány szerint még a salamoni építkezésekből származik: a *Siránkozások fala*; egy darab régiség, történeti érdekesség, amelynek ma már csak archeológiai értéke van. Méltó szimboluma ez a fal az elvetett népnek, a megszűnt és létjogosultságát vesztett zsidó vallásnak, amely csak egy darab történet, de nem lehet egy népnek hitvallása, világnézete, életének szellemi és erkölcsi tengelye. Amint a zsidó vallás is csak volt és megszűnt létezni, szimboluma is csak a multra mutat: egy rom, egy régiség az elmult dicsőségből; méltó központja a jeruzsálemi zsidóságnak és végcélja a zsidó zarándokoknak. E fal mellett lejátszódó jelenet: egyrészről a szakállas, piszkos zsidók szánalmas csoportja, amint földre kuporodva vagy a falnak támaszkodva zokognak, kétségbeesetten imádkoznak, siratják régi nagyságukat és könyörögnek a Messiásért, másrészről az elegánsan öltözött ifjú cionisták hitetlen cinizmusa, — ez az egész jelenet méltón jelképezi a zsidó nép igazi sorsát. Eldobták maguktól az üdvösséget, az «örömhírt», most csak kesergés, vallási kétségbeesés vagy hitetlenség az osztályrészük.

Péntek estefelé jár az idő; a Siránkozások falához vezető szűk sikátorok egyszerre népesek lesznek; jönnek a különböző zsidó szekták követői rítusos öltözeteikben: különböző színű, hosszú bársonykaftánjaikban a szőrmekalappal, hosszú hajtincsekkel; mások modern európai ruhában, mások arab fezzel; a nők azon országok népies viseletében, ahonnan Palesztinába bevándoroltak. De jönnek a keresztény zarándokok is, hogy tanui lehessenek ennek az igazán szomorú szertartásnak és lássák ennek a népnek elvetettségét éppen ott, ahol az Isten békéje lakozott; ahol a levegőben még ott rezeg ennek a népnek jajkiáltása, amelynek nyomában csak vér és üldözés jár. Felhangzik az előimádkozó szomorú hangja és a nép kétségbeesetten felel az egyes versekre. Az előimádkozó elkezdi:

A romhalmazzá tett palota miatt; a nép feleli: Itt ülünk és sírunk.

A lerombolt templom miatt... Itt ülünk és sírunk.

A ledöntött falak miatt... Itt ülünk és sírunk.

Igy folytatódik tovább a kétezeréves panaszdal: a nagy férfiak miatt, akik itt eltűntek; a szétszórt papság, a megvetett királyok miatt... és a nép szívszaggató sóhajok közepett válaszolja: Itt ülünk és sírunk.

Miután megsiratták régi nagyságukat, az Isten irgalmáért és a Messiásért könyörögnek:

«Kérünk Téged, irgalmazz Sionnak — gyüjtsd össze Jeruzsálem fiait.

Jöjj, jöjj, Sion megváltója — Légy Jeruzsálem megmentője.

Hogy fény és szépség övezze Siont — Fordítsd szemeidet Jeruzsálemre.

Hogy béke és öröm szálljon le Sionra — És a hatalom pálcája emelkedjék Jeruzsálem fölött.

Ó, Uram, meddig még, meddig még» — hangzik végül könnyzápor közepette a zsidó nők sóhaja.

Meddig még? És a rettenetes felelet: «mindig, a világ végezetéig». Ez az, ami itt mélyen a szívbe markol, az a bizonyosság, hogy mindez a panasz, sírás hiábavaló; süket marad a kő, amelyet oly sokan könnyeikkel áztattak; kemény és hideg marad a szíve Annak, akit segítségül hívnak és Akinek átkát magára hívta le ez a nép a szörnyű szavakkal: «Az ő vére mirajtunk és fiainkon».

Az Úr átka beteljesedett a zsidó népen. Járja a világot, mint minden idők Ahasveruse, a Mammon és a nyereség után való vadászásában benső nyomorúságát keresi elfojtani. Micsoda irónia! A zsidóság a Megváltót keresztrefeszítette és a Siralmak falánál — Megváltóért esedezik.

Mily megrázó gondolat! Az Úr minden kérésnek meghallgatást ígért: «Kérjetek és adatik nektek»; de ezek a forró kérések, ezek a bensőséges imák, amelyek a nép lelkének legmélyéből törnek elő, ezek sohasem találnak meghallgatásra, az Isten végtelen irgalmasságának itt végeszakadt. Sírhattok, amíg lélegzetetek eláll; tördelhetitek kezeiteket, amíg szemeitekről a könny felszárad; véresre csókolhatjátok ajkaitokat a kemény köveken, templomotok szent maradványain, halotti éneketek sohasem kelti életre népetek letűnt dicsőségét; a Siránkozások fala, az ószövetség temetője marad meg csak a régi dicsőségből, hogy itt kisirathassátok a megátalkodott, hitetlen nép fájdalmát. Az Úr ostorral a kezében űzött ki benneteket ebből a szentélyből és ti most mint koldusok könyörögtök bebocsátásért, de mint a kétezeréves, könnyes kérésnek echója visszhangzik a kövekről a merev «Nem és örökké Nem!»

Szentsír-bazilika.

A keresztények zarándoklásának végcélja annak a fenséges helynek felkeresése, ahol a világ legnagyobb tragédiája játszódott le, ahol Krisztus kereszthalála a Kálvárián és feltámadása a Szentsírból jövő reménységünk záloga lett. «Vesd le saruidat, mert a hely, amelyen állsz, szent!» Ezt tartották az őskeresztények és a legnagyobb tisztelettel tekintettek erre a helyre, ahonnan nem tudta távoltartani őket Hadrián császár szentségtörő cselekedete sem, amikor Jupiter és Vénusz szobrait állíttatta e szenthelyre.

A történelem folyamán az egymást követő négy bazilika közül a legelső, Konstantin császár bazilikája volt a legméltóbb ehhez a helyhez. A bazilika három főrésze — az Anastasis a Szentsír fölött emelkedő kupolával, előtte a hatalmas oszlopcsarnok a Kálváriával és ezelőtt a Martyrium a Szentkereszt-kápolna fölött — 100 méter hosszúságával valóban fenséges látvány volt. De sajnos, ez a pazar bőkezűséggel épült emlék Chosroes perzsa hordáinak esett áldozatul 614-ben. Utána Modestus jeruzsálemi pátriárka új bazilikát emelt a réginek alapjain, de kevesebb fénnyel és pompával. Ezt pedig Hákem egyiptomi isten-kalifa seregei pusztították el 1009-ben. A korabeli görög császárok most már csak három kápolnát emeltek a három hely fölött.

A keresztesek ezt a három kápolnát találták, de később új, a ma is látható negyedik bazilikát építették és szentelték fel 1149 júl. 15-én, Jeruzsálem elfoglalásának 50 éves évfordulóján.

A keresztesek román stílusú építménye az összes szentélyeket egyesíti és a kereszthajóval nagyszerűen megoldották a nem könnyű feladatot. Bár az épület nélkülözi a monumentális jelleget, de mentségükre szolgál, hogy a szenthelyektől határolt tér korlátozta szabadságukat és később avatatlan kezek elrontották az épület egységét.

Szűk sikátorokon át jutunk a bazilika előtt elterülő térre, melyet jobbról és balról ortodox-görög és örmény kolostorok zárnak körül, míg szemben van a bazilika bejárata, melyet csonka torony koronáz. A téren szakállas görög és örmény pópák ásítoznak, heverésznek, társalognak, míg a bazilika kapujánál párnákon táboroznak a Szentsír mohammedán őrei, akik kávét iddogálva szemlélik a be- és kimenőket, nehogy a ...ük annyira gyűlölt zsidó is bemerészkedjék a bazilikába.

A keresztény lélek felülemelkedik a környező élet mindennapiságán, amely itt a legszentebb hely közelében is túlságosan megnyilvánul; a keresztények szeretetlensége, féltékenykedése, irigysége

eredményezik, hogy a Szentsír-bazilika kulcsait mohammedán család őrzi és arab rendőrök ügyelnek arra, hogy a keresztények békében éljenek e szenthely közelében. Hogy valóban megértsük, miért a kereszténység szimboluma ez a bazilika, járjuk körül e szentélyt.

A magasztos hely fenségétől meghatódva lépünk a keresztházába, amely most előcsarnokul szolgál, innen jobbra lépcső vezet fel a Kálváriára, ahová majd visszatérünk; most balra fordulunk a Szentsír fölött emelkedő kupolás kerektemplomba.

A Szentsír-kápolnát a görögök az 1808-i tűzvész után teljesen újjáépítették, bár a tűz csodálatosan semmi kárt nem tett benne, de így kizárólagos jogot akartak maguknak szerezni a latin katolikusokkal szemben. Az orosz támogatással emelt Szentsír-kápolnát hagymakupola koronáz, mely nem illik a fölötte emelkedő kerektemplom stílusához; a homlokzatot díszítő oszlopok, lámpák, gyertyatartók is keleti színezetűek.

Alacsony bejáraton lépünk a kápolna előcsarnokába: az *Angyalkápolnába*, ahol az elhengerített kövön az angyal ült és az asszonyokkal tudatta az Úr feltámadását. Innen még alacsonyabb bejárat nyílik a sírkamrába, ahol Krisztus legszentebb teste pihent nagypéntek estétől húsvétvasárnap hajnalig.

A sírt márványlap fedi, a falat pedig három kép díszíti, annak a három szertartásnak tulajdona, amelyek itt a Szentsírban istentiszteletet tarthatnak: a latin katolikusok, az ortodox-görögök és a szakadár örmények. A katolikusok jogait a ferences atyák védik és a zarándokpapok részesülhetnek abban a kegyelemben, hogy a szentmisét e fenséges helyen bemutathatják. A szakadár koptoknak a Szentsír-kápolna hátához támaszkodó fülkében van oltáruk, míg a jakobita szíreknek pedig ezzel szemben van kis, sötét helyiségük, ahonnan Krisztus-korabeli zsidó sírokhoz jutunk el. Ezek a sírok megdönthetetlen bizonyítékai annak a ténynek, hogy Krisztus korában a Kálvária a városon kívül feküdt, mivel holtakat a városon belül eltemetni tilos volt.

A Szentsír-kápolnával szemben van a görög katolikon, a keresztesek szabályos szerkezetű főhajója, melyet azonban a görögök az említett tűzvész után minden oldalról magas fallal elzártak és így a bazilika egységes elrendezését elrontották.

A kerektemplomból jobbra Mária Magdolna oltárához jutunk, ahol ez a megtért bűnös a feltámadt Jézust megpillantotta. Mellette van a ferences atyák szentségkápolnája és sekrestyéje, ahol Bouillon Gottfried kardját őrzik, amellyel a jeruzsálemi pátriárka a Szentsír lovagjait avatja fel. Innen van az egyetlen bejárás a Szentsír hőslelkű őreinek kolostorába.

A görögök katolikonja mögött sötét folyosón három oltárt találunk az Úr szenvedésének emlékére; az oltárok dísztelensége elárulja, hogy szakadárok bitorolják. Hosszú lépcsőn jutunk le a szakadár örmények *Szent Ilona kápolnájába*, elhagyatott, dísztelen, sivár helyre, innen pedig a katolikusok *Szentkereszt barlangjába*, ahol az Úr keresztjét megtalálták. A barlangot Miksa főhercegtől, a meggyilkolt mexikói császártól ajándékozott oltár díszíti Szent Ilona tömör bronzszobrával.

A kápolnából feljövet eljutunk a világ legszentebb helyére, *a Kálváriára*, ahol «Jézus nagy szóval kiáltván, mondá: Atyám, kezeidbe ajánlom lelkemet! És ezt mondván, meghalt». (Máté 27. 48.) E szenthelyen Jézus lelke kereszt, gyalázat és halál fölé emelkedett; a koponyák hegyéről örök dicsőségbe, szenvedésből boldogságba, sötétségből éjt nem ismerő világosságba, halálból örök tavaszba lépett. Krisztus szeretete a Kálvárián virágzott ki, a kereszt számára királyi trón lett, a «beteljesedett» győzelmi ének, a Kálvária pedig számunkra krisztusi örökség.

A Kálvária szentélyének jobboldalán tiszteljük azt a helyet, ahol az Urat ruháitól megfosztották (a Keresztút X. állomása), keresztrefeszítették (XI. áll.); a szentély baloldalán állt Krisztus keresztje, ahol meghalt (XII. áll.). A középen van a Stabat Mater-oltár, ahol az Úr testét anyja ölébe helyezték. (XIII. áll.)

A XII. állomás oltára alatt ezüstlap jelöli a kereszt helyét, az oltár két oldalán fekete lapok jelölik a két lator megfeszítésének helyét, jobbra pedig láthatjuk azt a csodálatos sziklahasadékot, mely Krisztus halálakor támadt a Kálvárián. Ez az egy állomás a görögöké, a többi három a katolikusoké.

A Kálvária alatt van *Ádám kápolnája*, ahol jámbor legenda szerint Ádám sírja volt és a sziklahasadékon át a Megváltó vére hullott Ádám koponyájára Ebben a kápolnában temették el a keresztesek a jeruzsálemi latin királyság első négy koronás fejét: Bouillon Gottfriedet, I., II. és III. Balduint, de a szakadár görögök 1810-ben a tetemeket kidobálták, mert latin katolikusok voltak. A Kálvária előtt a kövezeten mécsesektől övezett kőlapot látunk; ez alatt van a szent kenet köve, az a szikla, melyre Jézus élettelen testét fektették a bebalzsamozásra, miután a keresztről levették.

Ezzel befejeztük látogatásunkat e szenthelyen, ahol az Istenfia életét adta a bűnös emberiségért, amely ezt a nagy jótéteményt nem tudja meghálálni és az Istenfiának szeretetparancsát itt, a legszentebb helyen is arculüti és megcsúfolja. Ez a bazilika a keresztény szimboluma és sajnos, nagyon is igaz, amit Keppler püspök mond róla «Im Morgenland» című könyvében: «A Szentsír-templom

építészete az Isten-országának hű képmása a tökéletlenség, a rendetlenség és a békétlenség zűrzavarában ; a kereszténység kebelében fennálló szakadásnak hatalmas emléke, amelyből a nemkeresztények tőkét kovácsolnak maguknak : kőből való panasz, megkövesedett fájdalom kitörése, mélyből felszálló és a kupolák bolthajtásaiban elhangzó hatalmas kiáltás világosság után, hangos Adveniat regnum tuum és ama idő után való vágyódás, amikor egy pásztor és egy nyáj lesz, amikor a kereszténység az egy pásztor keresztje és sírja köré csoportosul az egy hitnek vallomásával és a szeretetnek hasonló érzületével».

Szentszikla- vagy Omár-mecset.

A Szent Város falai között nemcsak a kereszténységnek s a zsidóságnak van hű képmása, hanem a mohammedánoknak is. A palesztinai mohammedánok legszentebb helye, sőt 240 millió mohammedánnak Mekka és Medina után a legszentebb hely az ószövetségi templomtéren, a «Haram es serifen» épült Szentszikla-mecset. Ennek a szenthelynek meglátogatása fejezi be a mekkai zarándoklatot és e helyen eltemetkezni minden «igazhívőnek» leghőbb vágya. Itt temették el a mult esztendőben az indiai mohammedánok fejét, Mohammed Alit, aki Londonban halt meg és Husseint, Hedzsásznak volt királyát.

A kereszténytől megvetett helyet, a Templom-teret, Omár kalifa szomorú állapotban találta 638-ban, mikor arab seregeinek élén győzedelmesen haladt előre a próféta zászlaja alatt. A teret megtisztította szennyétől, de nem ő, hanem egyik utóda, Abd el Melek építette a Szentszikla- vagy Omár-mecsetet, hogy alattvalóit Mekkától elvonja. Ekkor még nem létezett arab művészet. A mecset bizánci és szír stílusban épült, kerek formáját a Szentsír fölött emelkedő kupolás építménytől kölcsönözte és díszítésében is keresztény jelleget kapott. A keresztesek 1099-ben Templum Domini néven keresztény templommá alakították ; a mecset közepén álló sziklát, mely Salamon templomában az égő áldozatok oltára volt és amelytől az épület a Szentszikla-mecset nevet nyerte, márványnyal borították és a főoltárt helyezték rá. Jeruzsálem visszafoglalása után, 1187-ben a mecset visszakerült a muzulmánok birtokába, akik nagy költséggel Aleppóból 20 tevén rózsavizet hozattak és azzal mosták meg a «hitetlenek»-től megszentségtelenített Szentsziklát. Azóta a birtokukban van és csak lényegtelen javításokat eszközöltek rajta, az utolsót a XVI. században, Nagy Szulejmán szultán idejében.

A város felől nyíló kapun belépünk a Templom-térre, melynek

északi részén rögtön feltűnnek az Antonia-várnak természetes sziklaalapjai. A tér közepén emelkedettebb terrasz közepén áll a mecset; a terraszra lépcsők vezetnek fel, melyek felett 3—4 ívből álló homlokzat emelkedik, melyet a mohammedánok mérlegnek neveznek, mivel hagyományuk szerint az ítélet napján itt mérlegek lógnak a lelkek megmérésére.

A mecset külső formája szabályos nyolcszög 27 m-es sugárral leírt körben, melyet ízléses kupola fed; külső falát márvány-, majd kék- és zöldszínű fajence fedi.

Miután lefizettük a drága belépti díjat és az arab gyerkőcök folytonosan baksisért könyörögve felhúzták lábainkra a papucsot, az ajtónálló sejk megengedi a belépést. A látogatót valóban meglepi az a fényűzés, melyet itt talál: a mecset díszítése, harmónikus méretei az eleganciának mesterműve. A mecset belsejét két koncentrikus körben álló oszlopsor három egymást övező körre osztja és a legbelső kört kupola fedi; a négy égtáj felé szabályos távolságban egy-egy kapu töri meg a falakat. Bárhová tekintünk, mindenütt a legízlésesebb művészettel találkozunk: az attikai és ión oszlopok zöld porphyrból és szürke gránitból, az oldalfalakat díszítő mozaikok, a kupolát és a mennyezetet borító aranyozás, a rendkívül finom színhatású ablakok, a talajt borító drága perzsaszőnyegek a legtökéletesebb művészi összhangban egyesülnek. Az egész épület úgy hat a látogatóra, mint egy álom vagy mint egy remek, pazar játékszer.

A mecset közepén két méter magasra emelkedik ki a Szentszikla, mely csupasz felületével élénk ellentétben van a környezet gazdag díszítésével. Ezen a sziklán áldozott Ábrahám, Dávid és ez a szikla volt az égőáldozatok oltára Salamon, Zorobábel és Heródes templomában.

A mohammedán legenda szerint pedig Mohammed is idelovagolt Burak nevű paripáján, itt imádkozott és az égbe felszállt. A szikla követte a prófétát az ég felé, de Allah nem akarta megfosztani a világot ettől a sziklától, leküldötte Gabrielt, aki a sziklát visszalökte a földre, amely azóta a levegőben függ és hűségesen őrzi Gábriel kezének nyomait.

E jámbor legendákat annyira komolyan veszik a muzulmánok, hogy egy alkalommal, mikor a vezető egy angol társaságnak ezeket elmondotta, az egyik angol nő elnevette magát, mire a mozlimok ott helyben agyonlőtték őt. Vallásuk tárgyában nem ismernek tréfát és a próféta szent személyén esett sértést csak így lehet kiengesztelni.

A szikla alatt barlangot találunk, amely Jehova templomában

az állatok vérének és a lemosásra használt víznek az összegyüjtésére szolgált, ahonnan csatornán át a Cédron-völgyébe vezették. A moszlimok szerint azonban e barlangban imádkozott Ábrahám, Dávid, Salamon, Illés, Szent György és Mohammed, akinek imádságára a szikla oly lágy lett, mint a viasz és a próféta turbánjának lenyomatát őrzi, amint ez a nagy áhítatban felállt és fejét a sziklába ütötte. A barlangban nyelvhez hasonló követ látunk, mely — a moszlimok szerint — Omár kalifa köszöntésére válaszolt: «Alejk esselam» — Üdv neked is. Ma a barlangot a «lelkek kútjá»-nak nevezik, ahol a lelkek hetenként összejönnek Allah dícséretére.

A mecsetben még sok más érdekes dolgot találunk. Igy a próféta nagybátyjának, Hamzáhnak pajzsát, amely azonban egy bizánci tál; a sziklától balra aranyozott ráccsal övezett kőlapot látunk a próféta lábnyomával, fölötte ezüsturnában két szőrszálat őriznek a próféta szakállából. Itt őrzik továbbá Mohammed és Omár szent zászlaját, melyet Nebi Musa körmenet alkalmával ünnepélyesen elvisznek Mózes állítólagos sírjához.

Az északi kapuval szemben jáspizlemezt látunk a falban, amelynek az a legendája, hogy Mohammed 19 szöget vert bele és minden kor végén egy-egy szög eltűnik; amikor a szögek elfogynak, elérkezik a világ vége. Az ördög szerette volna siettetni a világ végét és kezdte kihúzogatni az aranyszögeket, de az éber Gábor angyal megakadályozta őt ebben a munkájában; most már csak három és fél szöget látunk ott.

A déli kapunál művészies emelvényen a hagyomány szerint még Omár kalifa koránját őrzik; ugyanitt könyvállványt is látunk, mert az iszlám tudósai itt vitatják meg a törvényeket, ahol a talmudisták szerint is a zsidó főtanács, a szanhedrin székelt.

Kilépve a mecsetből, különböző figyelemreméltó emlékeket találunk. Nyugaton kupolával fedett kis épületet látunk, amelynek bejárata fölött az írás azt mondja, hogy 1200-ban újították meg és Mohammed mennybeszállásának emlékét szolgálja. Ez az épület a keresztesek Templum Dominijának a keresztelőkápolnája volt, amit a néhány lépéssel odébbálló keresztelőmedence is bizonyít. A mecset másik oldalán — keleten — két koncentrikus oszlopsoron kis dóm áll, melyet a moszlimok Dávid törvényszékének vagy lánctemplomnak neveznek, mert láthatatlan lánc köti össze az éggel. A keresztesek ifj. Jakabnak, az első jeruzsálemi püspöknek kápolnájává alakították, mert körülbelül ezen a helyen taszították őt le a zsidók a templom párkányáról.

Miért szimboluma a Szentszikla- vagy Omár-mecset az iszlám vallásnak és a mohammedánoknak?

Az iszlám a zsidó vallásból és kereszténységből átvette a személyes Isten fogalmát, az ószövetségből több hagyományt, szokást, az újszövetségből pedig Issának, Jézusnak létezését fogadta el. Mit adott Mohammed ehhez a magáéból?

Először is száműzte a harcot, az önmegtagadást a szenvedélyekkel szemben és ennek helyébe állította az érzékiséget, a testi gyönyöröket, mint a legnagyobb földi és égi boldogságot. A zsidó vallásból és a kereszténységből átvett tanításhoz csak meséket, elferditett mondákat adott.

Hasonlót találunk a Szentszikla-mecsetnél is. A hely a zsidóság legszentebb helye, a Moriah-hegy ; a mecset a zsidó templom legértékesebb maradványa, az áldozatok oltárául szolgáló szikla fölött épült. A mecset kupolája Konstantin császártól épített Szentsír-bazilika kupolájának másolata.

Mit adtak a mohammedánok a magukéból a mecset megalkotásához ?

Tündöklő csillogást, érzékeknek tetsző ragyogást, puha kényelmet és az egyes tárgyakhoz meséket, szép legendákat, elferdített történeti elbeszéléseket fűztek.

Ezért méltán jelképezi a Szentszikla-mecset az iszlámot, amint a Siránkozások fala a zsidóságot és a Szentsír-bazilika a kereszténységet.

„Az ő vére mirajtunk és fiainkon..."

(Máté 27. 25.)

Az a kegyetlen ítélet és átok, melyet a zsidó nép magára lehívott, amikor az Istenfia vérét kiontotta, teljesedésbe ment Jeruzsálem és a templom elpusztításakor. Kétezer éven át ez a nép nem találta meg hazáját, míg végre most hiú ábrándok közepett otthont igyekszik alapítani azon a földön, melyet az ószövetség Istene igéretföldjeként neki adott, amelyen évszáz dokon át élt, harcolt, vétkezett amelyhez annyi könnye, vére, sóhaja tapad; ahonnan szétszóródott az egész világra és az emberiség nagy problémája lett. E világtörténeti tény mellett nem mehetünk közömbösen tova, itt az isteni jóságnak és bosszúálló haragjának rettenetes tényével állunk szemben. A «kiválasztott», de utóbb elvetett nép sorsa összefügg e föld történetével és e nép jelen helyzetének megértésére ismernünk kell legalább nagyvonásokban e nép történetét.

A zsidók történetének határkövei az ószövetségben.

Palesztina első lakói semita néptörzsek voltak, mint az enakim, rafaim, zanzumim, emim, horim törzsek, melyeket Chodorlahomor éppen akkor igázott le, amikor Tháré fia, Ábrahám, kivált Sem utódai közül Kaldeából, a Perzsa-öböl mellől és Kánaán földjén ütötte fel sátorát Kr. e. a XXI. század körül. A semita pásztorfejedelem először Sichemben, majd Betelben, végül Mambre völgyében, Hebron mellett sátorozott. Ezért később is Hebron maradt a pátriarkáknak és az egész zsidó népnek központja. Itt lakott Izsák; innen menekült és ide tért vissza Jákob, innen vonult el egész családjával József fiához Egyiptomba, aki egy hykszosz fáraónak lett kormányzója.

Míg a zsidók Egyiptomban tartózkodtak, Kánaán földjére új törzsek nyomultak, akiknek 30 királyát Józsue könyve megnevezi. Ezek között kitűnnek a jebuzeusok és a heteusok, akik Egyiptomot

és Asszíriát is meghódították. Az egyiptomiaknak sikerült kiűzni a heteusokat, akiket ők hykszoszoknak, pásztoroknak neveztek, sőt I. és III. Thutmes fáraók Kánaánt is meghódították. (Kr. e. XVI. sz.) II. Ramses idejéből, a XIII. század elejéről származó, a karnaki templomban talált felírások szerint 118 kánaáni várost hódítottak meg abban az időben az egyiptomiak. A tell-amarnai levelek, melyek a kánaáni kormányzók levelezése a fáraókkal, ugyanezt megerősítik. A levelek között találjuk Urusalem, Jeruzsálem fejedelmének leírását a háborús eseményekről.

Izrael népe a XV. században lép az Igéretföldjére. Mózes eltűnése után Józsue veszi át a nép vezetését; Jerichót elfoglalja, a Jordán mellett öt gabaonita királyt megver, a kananeusokat leigázza, az elfoglalt területet a nép között elosztja, amelynek bizony sokat kellett még harcolnia a föld birtoklásáért. A tizenkét törzs így osztozkodott meg az Igéretföldjén: a Jordántúlt kapták délről észak felé Ruben, Gád és Manasses fél törzse; Palesztína déli részét Simeon, Juda, Benjamin törzse; az ország közepét Dán, Efraim és Manasses másik fél törzse; északi részét Izachár, Zabulon, Aser és Naftali törzse lakták. Fővárosul Silót választották Efraim törzsében.

A honfoglaló nép csakhamar megfeledkezett az Úrral kötött szövetségről, frigyre léptek az itt lakó pogány népekkel, akik azután leigázták őket. Jehova ekkor férfiakat támasztott, a bírákat, akik a népet megszabadították a pogányok igájából; kiválóbbak közöttük Barac, Débora, Gedeon, Héli, Sámson, akiknek sok dolguk akadt a filiszteusokkal. A filiszteusok Kréta szigetéről először a Nílus deltájához, majd északabbra, Kánaán tengerpartjaira vándoroltak; a Földközi-tenger partján húzódó országuk a Philisten nevet nyerte, melyből Pelestin, majd Palestina lett, mely később egész Kánaánt jelentette.

Sámuel, az utolsó bíró 1050 körül, Sault királlyá kente és ezzel megalapította Izrael népének egységét. Saul hosszú uralkodását fényes győzelmekkel biztosította az ammoniták, a filiszteusok és az amalekiták ellen. De engedetlensége miatt az Úr elvetette őt és királlyá kenette Dávidot, aki kiváló hadvezérnek és államférfinak mutatkozott. Dávid elfoglalta a jebuzeusok Sion várát, székhelyévé tette, a frigyszekrényt is ide hozatta Kariathiarimból és Jeruzálem lett Izrael vallási és politikai központja. Dávid negyvenéves dicsőséges uralkodása alatt országának határait a Vörös-tengertől az Eufrát folyóig kiterjesztette és utódjának, Salamonnak nagyszerű örökséget hagyott.

Salamon 972-ben foglalta el trónját; a kiváló tulajdonsa-

-kkal megáldott uralkodó fényes templomot emelt az Úrnak, számos várost és az elamiu öbölben kikötőt épített. Uralkodásának végét azonban a vallás alanság és az erkölcsi romlottság elhomályosította, a Botrányok-hegyén, a Moriahval szemben oltárt emelt a pogány bálványoknak; költekezései és a súlyos adók miatt nagy lett az elégedetlenség több millió lelket számláló birodalmában, amelynek következtében elveszítette Szíriát és Idumeát.

Salamon halála után, 933-ban az ország kettévált. Juda és Benjamin törzse, vagyis *Juda királysága* Jeruzsálem székhellyel hű maradt fiához, Roboámhoz, míg a többi tíz törzs Jeroboámot választotta meg királyának; ez *Izrael királysága*, melynek Amri király óta (886) Szamaria lett a székhelye.

Izrael királysága szép napokat is látott, de az egymásra következő uralkodóházakban történt gyilkosságok siettették a bukást, melyet Salmanassar és Sargon asszír seregei beteljesítettek 721-ben és a népet fogságba hurcolták, helyükbe pedig asszír-babiloni gyarmatosok jöttek.

Juda királyságában Dávid dinasztiája kiváló uralkodókat is adott, akik az ország határát ismét a Vörös-tengerig terjesztették ki, de hűtlenségükkel ők is kiérdemelték az Isten büntetését. Sennacherib, Assurbanipal és Nabuchodonosor hadjáratai a testvérkirályság sorsára juttatták Juda népét is, mely a fogságban találkozott Izrael királyságának népével. (587-ben.)

A prófétáktól megjövendölt szabadulás órája is elérkezett, amikor Cyrus perzsa király Babilóniát legyőzte és a zsidók hazatérését elrendelte 536-ban. Először Zorobábel, majd Esdrás és Nehemiás vezetésével a zsidók hazatértek, a várost és a templomot újból felépítették és 200 évig perzsa fennhatóság alatt békében éltek.

A helyzet megváltozott, amikor Nagy Sándor 331-ben Palesztinát elfoglalta. A macedon uralom azonban nem sokáig tartott, mert az ország az egyiptomi Ptolemeusok és utána a szír királyok zsákmánya lett. Ebben a korban új városok keletkeztek, a hellén nyelvvel a kultúra, de a liberalizmus is terjedt, mely különböző vallási és politikai pártokat teremtett. Ebből az időből származik a farizeusok és a szadduceusok pártja, a szanhedrin, mely a szenátus szerepét töltötte be. Ekkor keletkeztek a zsinagógák, ahol írástudók magyarázták a törvényt és a hagyományt. Egészen új zsidó világ alakul ki, melyet az evangéliumokból is jól ismerünk.

Antiochus szír királynak zsarnoksága 166-ban felkelést idézett elő Makkabeus Judás, Jonathas és Simon testvérek vezérlete alatt, akik 25 év alatt visszaszerzik Izrael egész országát a régi határok-

kal. Simon állandósítja a dinasztiát családjában és a főpapságot is megszerzi. Később két testvér, II. Hyrkán és II. Aristobolus polgárháborút folytatnak a trónért, ire Pompejus, Szíria római helytartója Jeruzsálembe vonul, Hyrkánt a trónra ülteti és az országot Róma védnöksége alá helyezi. Hyrkán gyengének bizonyul, az idumeus Heródes ravasz ármánykodással 47-ben Galilea kormányzója, 40-ben pedig egész Zsidóország királya lesz. Nagy Heródes arra törekedett, hogy a néppel elfeledtesse idegen származását és kegyetlenkedéseit, ezért székhelyét oly fénnyel és pompával ékesítette, amilyent Juda még nem látott. A templomot teljesen újjáépítette, két várat: az Antoniát és a ma Dávid tornyának nevezett erődöt emeltette. Uralkodása alatt, keresztény időszámításunk előtt a 4. évben született *Jézus Krisztus.*

Az Úr megjövendölte Jeruzsálem pusztulását: «Ellenségeid körülvesznek és lerombolnak tégedet és gyermekeidet, mert nem ismerted meg látogatásod idejét». (Luk. 19. 44.) Izrael népe nem ismerte fel Messiását, mint gonosztevőt keresztre feszítette, ezért neki is pusztulnia kellett. Míg az apostolok a pünkösdi Lélek erejében megkezdték békés hódításukat Szíriában, Jeruzsálemben a különböző pártok folytatták forrongásukat a római helytartók ellen. Az elnyomatás alatt kitört a forradalom, a város négy évig büszkén ellenállt a római légióknak, de ez az ellenállás a városnak és a nemzetnek pusztulásával végződött. Titus beteljesítette az Úrnak borzasztó jövendölését a megváltás 70. esztendejében.

A Titustól rommá tett városból még egyszer felszállt a forradalom szikrája Barkochéba vezérlete alatt 132-ben, de ez csak a tökéletes pusztuláshoz vezetett. Hadrián császár Sion romjain az Aelia Capitolina római kolóniát alapította, a zsidók szenthelyein pogány szentélyeket emelt, de a kereszténveknek drága helyeket, a Szentsírt és a Kálváriát sem kímélte meg e gyalázattól. Palesztina Szíria tartomány egyik része lett, a fényes kolóniákban görög-római nép telepedett le Damaszkusztól Petráig.

A zsidók története Kr. u. 70-től.

Jeruzsálem pusztulása és Barkochéba lázadása után következő római rendeletek lehetetlenné tették a zsidóknak az ittmaradást, a maradék népnek új hazát kellett keresnie. Először Galileában gyűltek össze, ahol Johannam Ben Zakkai rabbi szellemi központot alapított; itt összegyűjtötték az írott és a fennmaradt törvényeket, akadémiát alakítottak a szanhedrin mintájára, amelynek természetes, semmi hatalma nem volt. Így éltek két századon át és Safed,

Sephoris, majd Tibériás volt a székhelyük. Szellemi munkásságuk eredménye ebből az időből a Misna és a palesztinai talmud.

A római birodalom elkeresztényesedésével, a keresztények hatalmi erősödésével a palesztinai zsidóság gyengül, sőt majdnem eltűnik, szellemi központjuk Babilóniába vándorol, ahol még sokáig virágzik. Theodosius császár előzte a szanhedrint is és Palesztina keresztény föld lett, Tibériás azonban néma csendben tovább is zsidó szellemi kutatások központja maradt. Itt állapították meg a IX. században a héber nyelv magánhangzó rendszerét, melyet a héber Bibliában először akkor használtak.

A középkorban elenyésző a palesztinai zsidóság száma. Tudela Benjamin zsidó 1170-ben meglátogatta ezt a földet és csak 1140 zsidót talált itt. Girondi Mózes pedig azt tudósítja 1267-ből, hogy Jeruzsálemben csak két zsidó család él, akiket mint mázolókat alkalmaznak. Az ő törekvéseinek lett az eredménye, hogy Jeruzsálemben régi zsinagógájukat felépíthették, több családot telepíthettek le és rabbikollégiumot állíthattak fel zsidó diákok számára, akik messze idegenből, különösen Babiloniából jöttek ide. Ekkor a zsidó ügy Palesztinában újabb fejlődésnek indult.

A XIV. században a zsidók helyzete lényegesen megjavult mind számban, mind gazdaságilag. A XV. század elején bevándorlásuk Németországból az első jel; utána megindul a bevándorlás Spanyolországból és Portugáliából, ahonnan a zsidókat kiűzték. (1495.) A menekültek között gazdagok és a tudományok művelői is akadtak, akik a zsidó hitközségek vezetését a maguk kezébe szerezték meg és a jeruzsálemi és a safedi hitközségek versenyeztek a hatalomért. Safedben a spanyolországi zsidók a magukkal hozott liberális gondolkodásukkal a Bibliát misztikusan magyarázták, hatalmas kabbalisztikus irodalmat termeltek ki és itt állították fel az első palesztinai nyomdát 1563-ban Askenazi Ábrahám és Izsák fivérek.

Mikor I. Selim Palesztinát a török birodalomba bekebelezte 1517-ben, a Szentföld a zsidók számára ismét megközelíthetőbb lett; nagyszámú bevándorlás indult meg különösen Egyiptomból Jeruzsálembe. A zsidók jó vagy rossz helyzete a kormányzók egyéni hajlamaitól függött, de általában jó volt. Safed kabbalisztikus mozgalma a nemsokára megjelenő Messiás eszméjével foglalkozott; a mozgalom vezetője Luria Izsák volt, akinek fia, Hayyim Vitál, különös érdemeket szerzett a mozgalom kiterjesztése körül. De mindez csak kedvező légkört teremtett a hamis messiásoknak, akik a következő XVII. század alatt gyakran megjelentek, mígnem a legszenzációsabb csalónak, Zevi Shabbatainak jeruzsálemi szereplésével letűntek.

Ebben az időben földrengések, éhinség és üldözések a palesztinai zsidók helyzetét bizonytalanná tették. Velencei zsidó egyesületek nagy alapítványokkal siettek segítségükre és később ugyanazt tették Lengyelország, Németország és Magyarország zsidói is. Ez az ú. n. Halukka segítőegyesület és rendszer volt, amely csak az utóbbi években veszítette el jelentőségét mint a palesztinai zsidók első gazdasági tényezője.

A XIX. század elején a palesztinai zsidók száma elérte a 12.000-et és 1880-ban 35.000 volt a számuk.

Zsidó nemzeti állam.

A mult század második felében megindult az ú. n. cionista mozgalom, amely Palesztinában nemzeti otthont akar teremteni a zsidó nép számára. Tömegesen jöttek Oroszországból és Kelet-Európából, ahonnan kiűzték őket és számuk erősen megnövekedett.

Herzl Tivadar osztrák ujságíró fellépése erős lökést adott ennek a mozgalomnak; az 1897-es zsidó kongresszus alkalmával politikai jelleget adott a mozgalomnak, a cionizmus jelentőségét növelte azzal, hogy céljául tűzte ki «törvényileg biztosított, nyilvánosan elismert haza megszerzését a zsidó nép számára Palesztinában».

Amikor ez kivihetetlennek látszott, az angol kormány hatalmas területet ajánlott fel Kelet-Afrikában, de a cionisták ezt nem fogadták el.

A világháború kitörésekor ismét felcsillant néhány zsidó államférfiú előtt a remény tervük megvalósítására. Itt volt az alkalom, hogy jogot szerezzenek Palesztina ügyeibe való beavatkozásra. Nagy befolyásukkal rávették Angliát Palesztina elfoglalására és a Balfour-deklaráció közzétételére, melyben a keresztény angol kormány zsidó nemzeti otthon felállítását és támogatását ígérte.

A világháború alatt és után megindult a tömeges bevándorlás és ma már számuk 175.000. Az angol kormány minden eszközzel igyekezett előmozdítani a zsidók letelepedését az új hazában és mindig jobb helyzetet teremteni számukra.

Gazdag amerikai és európai egyesületek támogatásával sikerült nekik rengeteg pénzt, eddig negyvenöt millió font sterlinget, Palesztinába hozni és itt nagy terüeleteket összevásárolni. Ilyen egyesületek: Alliance Israelite Universelle, székhelye Páris, Palesztinában Haifa; The Zionist Organisation, székhelye London, végrehajtó szerve Jeruzsálemben van; hasonló egyesületek vannak Berlinben, New-Yorkban és más nagy városokban.

E pénzek támogatásával két nagy egyesület alakult: a «Palesztinai zsidó kolonizálóegyesület» és a «Zsidó nemzeti alap», amelyek telepeket létesítenek, azokat gazdasági felszereléssel ellátják, földeket vásárolnak, a zsidó népet földmívelésre tanítják és oly eredményt értek el, hogy 1927-ben 30.000 volt a földmíveléssel és kertészettel foglalkozó zsidók száma. Birtokukban van Palesztina legtermékenyebb vidéke: Saron és Esdrelon síksága, a Genezáret-tó környéke és részben a Jordán völgye. Tagadhatatlan, hogy a földmívelés terén Palesztinában érdemeket szereztek, annak fejlődését nagyban elősegítették; narancsligeteket létesítettek Jaffa környékén; mandula, banán és más déligyümölcsültetvényeket létesítettek, szőlőföldet mívelnek és Saron borai ma már jóhírnévnek örvendenek. A városokon és a falukon kívül ma a zsidó kolóniák száma 105, a kezükön levő birtok kiterjedése egy millió dunám, vagyis 1000 km²; Palesztina mívelhető földje mindössze 9000 km².

A városokban és az említett kolóniákban telepedett le a bevándorolt zsidóság Afrikából, Ázsiából és Európa majdnem összes államaiból. A modern európai zsidók mellett érdekes csoportokat találunk; ezek között van a *bucharai* zsidók kolóniája Jeruzsálemben, ahová Buchara és Khiva khanteseiből és az orosz Turkesztánból vándoroltak be és feltűnnek festői színes öltözetükben. Ez a nép a perzsa yiddist beszéli és azt állítják, hogy azoknak a zsidóknak leszármazottjai, akik a nagy babiloni fogságból Perzsiába vándoroltak, onnan Közép-Ázsiába, ahol Timur-lenk óta telepedtek le.

Említést érdemel a *yemenit* zsidók kolóniája; ezek mind a hébert, mind az arabot beszélik. Mikor az iszlám megkezdte hódításait, ők a zsidóság tömegeitől elszakadtak a VII. században és mint félnomád törzsek Arábiában éltek némi önállóságban. A vallásban (yemen) ortodoxok maradtak; néhány század óta mint kézművesek, ácsok és fémmunkások dolgoztak arab uraik számára. Az utolsó 30 év folyamán a nép egy része visszatért Palesztinába és most körülbelül 4000 yemenit zsidó él itt, a legtöbben Siluan faluban Jeruzsálem mellett.

Akko mellett *Bukeia* nevű faluban teljesen elarabosodott zsidók élnek, akik arab szomszédaiktól csupán a vallásban különböznek.

Jeruzsálemben vannak továbbá *qaraitok*, akiknek székhelye a Krim-félszigeten volt; ezek a VIII. században váltak el a zsidóság tömegétől és elvetették a talmudot.

Ezek a különböző eredetű és származású zsidók vallásilag két nagy csoportra oszolnak: az északi zsidók az *askenazim* szektában, akik a yiddist beszélik nagy előszeretettel és a déli zsidók a *sefardim*

szektában, leginkább spanyol zsidók, akik a katalán dialektust arabbal keverik. E két szektának külön zsinagógája van, más ruházatot viselnek, más nyelvvel más kultúrát hoztak magukkal.

A cionisták megszervezték a zsidó hitközségeket és az angol kormány 1926-ban szabályzatot adott ki számukra, szervezkedésüket törvényesítette és hatalommal ruházta fel.

A legfőbb *vallási tekintély* a rabbik zsinata, amely a két szekta főrabbijából és 3—3 választott rabbiból áll. A rabbi törvényszék jogai a zsidók személyi állapotára, a zsidó jótékonyságra és a vallással kapcsolatos ügyekre terjednek ki.

A hitközség *világi tekintélyének* szervei: a választott tanács, az általános zsinat és a helyi községi bizottság. Az egyes szerveknek hatáskörét a kormánytól kiadott szabályzat pontosan körülírja.

Az új zsidó állam megalapításával egységes nyelvet akar a cionizmus meghonosítani és ez a héber nyelv. «A héber nyelvet, — írja az angol kormányzó 1921-i jelentésében —, amely néhány század óta elhalt és kivéve az istentiszteleteket, használaton kívül volt, most felújították mint honi nyelvet. Ez a tény új szótárt tett szükségessé a modern élet fogalmainak kifejezésére. A héber jelenleg az ifjabb zsidó nemzetségnél a leginkább használt nyelv Palesztinában. A zsidó ujságok ezen a nyelven jelennek meg, az iskolákban ez a tanítás nyelve; a zsinagógákban, a politikai beszédekben és tudományos olvasmányokban is ez a nyelv használatos.»

Természetesen nagy érvényt szereztek a zsidó időszámításnak és ünnepeiknek is. A zsidó időszámítás a világ teremtésétől kezdődik, holdévekben számol, amely 12 holdhónapból áll: Tishri, Heshvan, Kislev, Tevet, Shevat, Adar, Nisan, Iyyar, Sivan, Tamuz, Ab, Elul. Időszámításukat 19 évből álló ciklusokra osztják, amelyben 7 szökőév van, amikor az Adar hónaphoz egy napot adnak. Hogy a napévvel egyenlő lépést tartsanak, a különbség 3—4 napját egy-egy cikluson belül a Heshvan hónaphoz adják egyenként. 1932 okt. 1-én kezdődött az 5693. év Tishri 1. (Újév.)

A *zsidó ünnepek* három csoportra oszlanak: vannak ünnepek, amelyeken *a)* munkaszünet kötelező, *b)* munka megengedett, *c)* a böjt kötelező. Imádság és munkaszünet napja a szombat. Az első csoport ünnepei a főbb ünnepek: Újév (Tishri 1), Engesztelés napja (hosszú nap, Tishri 10), Sátorok ünnepe (Tishri 15—22), Húsvét első napja (Nisan 15), Húsvét 7. napja (Nisan 21), Pünkösd: Tízparancsolat kihirdetése (Sivan 6); ezenkívül van ünnepe: Jeruzsálem elfoglalásának (Dávidtól, Tevet 10), Jeruzsálem pusztulásának (Titus által, Tamuz 17), a templom lerombolásának (Ab 2). A zsidók főünnepe a húsvét.

A közigazgatási és vallási berendezkedésük után nézzük *gazdasági berendezkedésüket.*

Két gazdasági rendszerük van : a chaluzoth és a kvuzoth.

A chaluzim azok a bevándoroltak, akik a bennszülött zsidókkal új ábrázatot adtak ennek az országnak. Ezek rendszerint mint angolok lépnek fel fehér sportingben, sportsapkában, angol makrapipa a szájukban, kezek a nadrágzsebben ; ezek a *zsidó szocialista munkásszervezetek* tagjai. Közel 50.000 zsidó munkás van, akiknek 80%-a főképpen a «Zsidó munkálkodók szervezeté»-ben van, ahol nemcsak munkások, hanem kereskedők, iparosok, tanítók és tisztviselők is vannak. Ezek lelkes hívei a cionista-szocialista eszméknek és ez a terület különösen alkalmasnak látszott szocialista eszméik megvalósítására.

Amerikában és Európában a munkás a kapitalistából él és minden ideje, pénze, egész egyénisége felemésztődik az osztályharcban. Palesztinában egészen más a helyzet. Itt nincs vetélytársa, a kapitalizmus még csak gyermekcipőkben jár, tehát a munkásszervezeteknek szabad terük van. Nincs szükség időt és pénzt felőrlő osztályharcra, itt rögtön megvalósíthatók a szocialista elvtársak eszméi. Igy a zsidó Palesztina kísérleti föld lett szocialista programmok mindenáron való megvalósítására.

Mérhetetlen összegeket áldoztak eszméik megvalósítására, azonban ez a törekvésük, saját bevallásuk szerint, katasztrófális eredménytelenséggel végződött. Egyes kisebb alapításoktól eltekintve, a nagyobb és a túlsúlyban levő szocialista intézményeik többszörös szanálás ellenére sem tudtak zöldágra vergődni. Az európai szocialista elvtársak itt tanulmányozhatnák, miként fest a marxista gazdálkodási rendszer a gyakorlatban. Az egyik legnagyobb alapításuk, a Solel Bohneh, munkástelepeket létesítő társaság szocialista alapon, súlyos milliókba került (font sterlingekben !) és az egyik zsidó lap azt írja róla : «A Solel Bohneh, mely a zsidó kolonizáció kezében a legnagyobb, legbefolyásosabb eszköz, nehéz teher, a «fájdalmak gyermeke» lett, ahol szanálás szanálásra, bizottság bizottságra következik» . . . és ugyanez az ujság felrójja a próbálkozásokat, melyek milliókba kerültek és eredményre nem vezettek. «Ennek egyedüli oka — állapítja meg — a zsidó szocialista ábrándok ; reálisabb eszmékkel ez a vállalkozás ennyi pénzzel más eredményekre vezetett volna.»

Ez a zsidó kolóniák szocialista irányzata, amely — saját bevallásuk szerint — megbukott.

Nézzük a másik irányzatot, a kvuzothot, *a kommunista eszmék* szerint berendezett telepeket.

Ezek többnyire orosz és lengyel zsidókból toborzódnak, akik volt hazájukban az utolsó évtized boldogító gazdasági formáját jól megismerték és most Palesztina romlására itt akarják megvalósítani, sőt egyes telepeiken meg is valósították.

Galilei kirándulásaim alkalmával közelebbről is megismerhettem a kommunista telepek életét; a kis Hermon lábánál egy közepes nagyságú kommunista telepet látogattam meg.

Vannak nagy telepek, ahol 400 lélek is él együtt, vannak kisebbek, ahol 30—40 lélek él. A telepnek meghatározott nagyságú mivelhető földterülete van és az emberek külön kis házakban vagy nagy kaszárnyában laknak.

A telep bevételei közös kasszába mennek, bért senki sem kap, az ellátás közös. Mindenki képessége szerint felváltva majd földmunkát végez, majd kocsis, majd szakács, majd intéző. Házasságkötés polgári előírások szerint vagy egyházi értelemben nem létezik, akik megtalálják egymást, egyideig együtt élnek; ha gyermek születik, átadják az ápolóknak, akik együtt nevelik az összes gyermekeket, azután iskolába küldik és mivel az apa ismeretlen — de ez nem is fontos, — az elvtársak gyülekezete dönt a gyermek további kiképzéséről. Vallási befolyásnak semmi helye nincs, az ünnepeket nemzetileg ülik meg, a zsidó rítust nem tartják meg, bár, aki akarja, megtarthatja. Munkák elosztásáról, gépek vásárlásáról, termények eladásáról az elvtársak gyülekezete dönt.

Némelyik ilyen telep nagyszerű berendezéssel rendelkezik. Van saját iskolája, csecsemőotthona, orvosa, fogorvosa, betegszobái stb. A kisebb telepeknek kevésbbé megy ilyen jól.

Mit szól ehhez a zsidó közvélemény és a józan kritika, vajjon ez az irányzat tartós lesz-e?

Bármilyen nagy lelkesedéssel dolgoznak ezeken a telepeken, a józan zsidó közvélemény sem tartja ezeket maradandóknak, egyszerűen már azért sem, mert sokba kerülnek a kapitalista zsidóknak. Itt, a legnagyobb ellenmondást találjuk. Összeegyeztethető-e az, hogy a kapitalistaellenséges, kommunista elvtársak a kapitalisták jóvoltából és pénzéből éljenek, melyeket évenként kapnak tőlük?

A hívő zsidók pedig azt a kérdést vetik fel: vajjon kívánatos-e, hogy éppen itt a pátriárkáknak, az ősatyáknak földjén félredobják a zsidó vallást? Továbbá a telepek erkölcsi élete: vajjon az együttélésnek ez a formája minden törvényes házasság nélkül, megőrzi-e az ethikai eszményt? Lehetséges-e, hogy kultúrát igénylő ember mindenkorra lemondjon a meleg és barátságos otthonról? Azok a telepek csak kaszárnyák, de nem otthonok! És sok más ellen-

vetést hoznak fel maguk a zsidók e rendszer megvalósítása ellen és komolyabb zsidók máris megbukottnak tekintik ezt az irányzatot.

Ez a palesztinai zsidóság mai helyzete és ezek a zsidó nemzeti állam megalapítására irányuló törekvések. A következőkben nézzük ezt a helyzetet a kritika szemüvegén keresztül.

Zsidó, arab, angol kérdés.

Tizenöt éve, hogy a Balfour deklaráció a zsidókat nagystílű tervük keresztülvitelére felbátorította és ma tervük megvalósításától éppen oly távolállnak, sőt bizonyos szempontból távolabb, mint valaha. Mi ennek az oka?

Elsősorban a zsidók szétszaggatottsága. Nem találunk nép között nagyobb ellentéteket, mint a palesztinai zsidóságnál.

Politikai szempontból két párt áll szemben : a cionisták, akik a zsidó állam megvalósításáról álmodoznak és a régi bennszülöttek, akik erről hallani sem akarnak, mert látják, hogy ez lehetetlen ; ezeknek is sikerült nagy anticionista pártot alakítani Európában.

Vallási szempontból a már említett két felekezetre oszolnak : az askenazim és a sefardim szektákra, amelyek egymást teljesen kerülik, mint valamikor a zsidók a szamaritánusokat.

Gazdasági szempontból említettem a szocialista és a kommunista irányzatot, melyeket megbukottaknak lehet tekinteni.

Társadalmi szempontból áthidalhatatlan ellentétek vannak köztük. Az egyik oldalon az angol cionista tisztviselők, aki éppen fehér sportruhájában tenniszezésről jött haza művészi ízléssel berendezett otthonába, a másik oldalon a bucharai zsidó, amint a perzsa nép színes öltözetében a díványon perzsa könyvet tanulmányoz.

Az egyik oldalon az orosz chaluz nyakig begombolt kaftánjában, cionista-szocialista eszmékkel töltekezve orosz dalokat énekel és héberül beszél, a másik oldalon a német mérnök, a cionizmus nagy barátja, aki az itt töltött hosszú évek ellenére is csak valamicskét ért héberül, de egy szót sem beszél. Az egyik oldalon az öreg, atyáinak hagyománya szerint élő jámbor rabbi, néhány ezer jeruzsálemi zsidó képviselője, aki csak az égi Jeruzsálemre gondol, a Messiásban és a templomban remél és várja az időt, amikor «Sionból árad szét a tanítás és az Úr szava Jeruzsálemből», a másik oldalon a cionista népiskolai tanító, akinek a Biblia és a Talmud csak irodalmi termékek, nem pedig a hitnek alapvetése, akinek az egész vallási hite csak abban áll, hogy egykor a zsidó nemzeti állam virágozni fog.

Származási, mondhatnám *nemzetiségi* szempontból is nagy ellentétek vannak. Mindegyik hozott magával valamit abból a nemzetből, amelynek kebelében született, élt és a legtöbben megmaradnak orosznak, lengyelnek, németnek, románnak, spanyolnak, angolnak és saját nemzetiségéhez jobban húz, mint a többihez, sőt lenézi, megveti őket. Világos példát látunk erre Tell-Aviv város vezetőségében. Ez a 46.000 lakossal rendelkező város teljesen zsidó: felírások, plakátok, ujságok, könyvek, a színházban a szindarabok, a gyülések nyelve a héber nyelv. A polgármestertől az utolsó utcaseprőig mindenki zsidó. A város közigazgatása az orosz zsidók kezében van és ezek oroszországi földieiket részesitik előnyben az állások betöltésénél. Ez ellenszenvet váltott ki a többi nemzetiségű zsidóknál és megalakult a lengyel zsidók egyesülete, amely a lengyel zsidók állitólag megkisebbitett jogait igyekszik érvényesiteni. Erre a román zsidók is hasonló egyesületet alakitottak és természetesen a jogok érvényesítése nem megy minden harc és villongás nélkül.

Ezeket a nagy ellentéteket nem lehet eltűntetni. A cionista zsidók úgy akarnak ezen segiteni, hogy az iskolákban csak héber nyelven tanitanak és a jövő nemzedékben akarják kialakitani az egységes héber kultúrát. Azonban, amint helyesen mondotta valaki, hogy Palesztina a kelet Svájcja, de a svájci ember rendszerint beszél németül, franciául és többnyire olaszul is és ezek ellenére van kifejezett svájci kultúra, az anticionista zsidók is azt akarják, hogy a palesztinai zsidó gyereknek három nyelvet kell megtanulnia: héberül, arabul és angolul, de akkor ott a nagy probléma, hogy nem nevelődik egységes, hazafias ifjúság és lehetetlen megteremteni az egységes héber kultúrát.

A vezető zsidók is tudatában vannak ezeknek a nagy ellentéteknek és joggal mondotta Weinzmann Chajim, a cionista szervezet volt elnöke: «Az arabokkal való harc elmult, most a zsidók szétszaggatottsága ellen kell harcolnunk».

Vajjon elmult-e a harc az *arabokkal*?

Mikor az angol kormány könnyelmű ígéretet tett a zsidóknak, nem számolt a 760.000 mohammedán arab bennszülöttekkel, akiknek szintén joguk van ehhez az országhoz, sőt több, mint bárkinek, mert 638-ban szerezték meg és azóta állandó lakói ennek a földnek.

A háború előtt általában megfértek az arabok a zsidókkal, bár vallásukat nem igen tisztelték, amint a kereszténvekét sem, de sohasem került sor nagyobb ellenségeskedésre vagy véres összetűzésekre. Sőt mikor a török kormány a háború elején egymással

szembe akarta őket állítani, a moszlim vezérek eredménnyel ellenállottak, vagy mikor a Balfour-deklaráció alkalmával a törökök azt híresztelték, hogy Anglia eladta Palesztinát a zsidóknak, az arabok nem hallgatták meg őket.

Mikor az angolok Palesztinát kezdték meghódítani, még Jaffában álltak, a zsidó nép között elterjedt a hit, hogy új Dávid király vonul be Jeruzsálembe, mint zsidó uralkodó és egy fanatikus jeruzsálemi zsidó hozzátette, hogy a Templom-téren az Aksa-mecset, amely azelőtt egyébként is keresztény templom volt, keresztény szentély lesz, a középen az Omár-mecset megmarad a mohammedánoknak és a tér északi részén csodálatos zsinagóga fog emelkedni a zsidók számára. Ez a három szentély szimbolizálja majd a három vallás kibékülését Jeruzsálemben és Palesztinában.

A fantasztikus tervből semmi sem lett, hanem a cionista ujságok olyan hangot ütöttek meg, mint aki úrnak érzi magát saját házában. Ehhez járultak nagy földvásárlásaik és az egységes héber kultúrának megteremtésére irányuló törekvéseik, amelyek az arabokat felingerelték, akik azután ellenszenvüket tragikusan végződő felháborodásokban mutatták meg: 1920 ápr. 4-én Jeruzsálemben, 1921 máj. 1-én Jaffában véres összeütközésekre került a sor.

Ezek az események lehűtötték a fanatikus cionisták lelkesedését és bátorságát, mire politikai aspirációikat kissé visszasorakoztatták. A cionisták ellen megalakult a «Mohammedán-keresztény egyesület», amely féltékenyen őrzi az arabok jogait. Hiába volt minden törekvés, a Brith Salomnak és más nyilvános komitéknak megalakítása az arabok és a zsidók kiengesztelésére, a «brit béke» csak nem jött le a két nép közé.

Sőt mikor az angol kormány ismét több és több zsidót engedett az országba, kitört az elégedetlenség és 1929 augusztusában sok száz áldozatot követelt: csupán Hebronban 100 zsidót ütöttek agyon.

Az utolsó véres összetűzésekre az angol kormány is felfigyelt, mert eddig nem igen vette komolyan az arabok nyugtalanságát. Most a kormány külön bizottságot küldött ki az arab-zsidó kérdés tanulmányozására és a kritikus helyzet megoldására.

Itt torkollik bele az arab-zsidó kérdésbe az *angol kérdés*, mely a helyzetet még bonyolultabbá tette.

A bizottság jelentésének alapján és azon meggondolás miatt, hogy az indiai mohammedánok is felfigyeltek palesztinai hitsorsosaik ügyére, az angol kormány 1930 szeptemberében kiadta a Fehér könyvet, amely körvonalazza a kormány álláspontját és új rendelkezéseit.

A Fehér könyv megállapítja, hogy az angol kormány a Nem-

zetek Szövetségétől kapott mandátumot Palesztinában továbbra is fenntartja, az 1920-ban megalkotott közigazgatást és alkotmányt helyesli, csupán három pontban történik új intézkedés: *a)* az alkotmány gyakorlására parlamentet kap Palesztina, amelynek 22 tagja közül 12 angol tisztviselő, 4 mohammedán, 4 zsidó és 2 keresztény; *b)* a rend fenntartására állandóan katonaságot tart az országban a megszervezett palesztinai rendőrség mellett; *c)* a kormány tíz évre felfüggeszti a zsidó bevándorlást.

A Fehér könyvvel egyik oldalon sem voltak megelégedve. A «Revizionista cionisták egyesülete» szemére veti az angoloknak, hogy becsapták őket és nem tartják meg a Balfour-deklarációban tett ígéreteket; a cionista világegyesület elnöke lemondással fenyegetődzött és az angol gyarmatügyi minisztert a legnagyobb ellenségüknek tartották.

Maguk az arabok sem voltak megelégedve a Fehér könyvvel, de még kevésbbé a miniszter parlamenti kijelentéseivel, aki a zsidóktól megfélemlítve az araboknak tett kedvezményeket visszavonta és újabb 1500 zsidó bevándorlót engedett az országba. Ez mint bomba hatott az arabokra és gyakori gyűléseken fejezték ki elégedetlenségüket.

Az angol kormány 1931 tavaszán visszavonta a zsidók ellen tett intézkedéseit, Palesztinát az angol külügyminiszter hatáskörébe utalta, a palesztinai kormányzót visszarendelte, de ugyanakkor, hogy a mohammedánok szimpatiáját megnyerje, megengedte, hogy Mohammed Alit, az indiai vezért Jeruzsálemben temessék el az Omár-mecset mellé, amit nem engedett meg a zsidóknak annak idején Herzl Theodor tetemével.

Ez a politika: a kormány nem akarja mellőzni az arabokat az egyiptomi és indiai mohammedánok miatt, de a zsidókat sem hagyja el nagy befolyásuk és bő erszényük miatt. Pillanatnyilag csend van ugyan, de ez csak a hamu alatt szunnyadó parázsnak égése, amely egyszerre lángra lobbanhat.

Nem szabad szem elől tévesztenünk azt a fontos tényezőt, hogy az újabb időben az ország technizálódása, jobb iskolaoktatás az arabokra is nagy hatással van. Lassan-lassan új arab nemzedék nő fel, amely — mint a szomszédos Egyiptomban látjuk — kimondottan arab nemzeti lesz és ellenséges érzületű a betolakodott idegennel szemben. Akkor nem erőszakkal, hanem a szellem fegyvereivel veszi kezébe szülőföldjének védelmét.

Nagyon felfuvalkodott a zsidók véleménye, akik azt vélik, hogy az arabok műveletlen, durva nép, tehát nem kell velük törődni. A mohammedánok egyik kiváló szellemi vezére joggal

mondotta: «Arab népünkön 400 év átka ül; 400 év óta a rossz közigazgatás és önző (török) kormányzat csak kizsákmányolta és elnyomta a népet. Most megvan a lehetőségünk, hogy lassan fejlődjünk, rossz tulajdonságainkat letegyük — amelyeket bennünk az iga szült — hogy a zsidó bevándorlókkal versenyre keljünk».

Ez a nép, amelynek oly gazdag története van, amelynek országa még ma is halhatatlan művészet, ragyogó építészet legszebb emlékeivel dicsekszik; ez a nép, amely utánozhatatlan biztonsággal érti, hogyan kell ízléssel és előkelőséggel párosult színes ruháiban tekintéllyel fellépni, ez a nép nem megvetésre méltó, hanem barátságra.

Ezt a barátságot nem lehet pénzzel megvásárolni, amint a zsidók az utóbbi években megkísérelték, hogy az arabokat saját hazájukban pénzért megvásárolják. Az utolsó évek eseményei igazolták, hogy ez sem megy oly könnyen.

Nekünk, kereszténveknek sem kívánatos ennek a zsidó államnak felállítása itt a Szentföldön, mert a szenthelyek nagyobb veszélyben volnának, mint bármely — pogány vagy moszlim — uralom idején.

Ezt a Szentszék is tudta és ezért nem jószemmel nézte a cionista törekvések megvalósítását és a szentföldi katolikusok védelme érdekében többször fejezte ki tiltakozását. Így XV. Benedek 1921 jún. 13-án tartott konzisztóriumi beszédében tiltakozott, 1922-ben memorandumot küldött a Nemzetek Szövetségéhez, majd XI. Pius pápa ismét a konzisztóriumban emelte fel szavát 1922 dec. 11-én és az «Ubi arcano Dei» enciklikát adta ki. Az Egyház feje mindent elkövetett a katolikusok jogainak védelme érdekében, de a sors sem kedvez a zsidó terv megvalósításának, mert ennyi áldozat után még mindig távolállnak tőle.

A zsidó törekvések hathatósabb munkára késztette a mohammedánokat, akik a jeruzsálemi főmufti elnökletével mohammedán világkongresszusra gyűjtötték össze a moszlim nemzetek képviselőit. A kongresszus nem mutatott fel még jelentősebb eredményt, mert a moszlim nemzetek között éles ellentétek vannak az egyes fontos kérdéseket, mint például a jeruzsálemi kalifátus felállítását illetőleg. De úgy látszik, a jeruzsálemi moszlim egyetem megalapítása az el-Aksa-mecsetben sikerülni fog.

Palesztina még nagyon sokszor foglalkoztatja majd a világ közvéleményét, mert aki ismeri ennek az országnak négyezeréves történetét, ismeri a zsidó, asszír-babiloni, perzsa, szír, macedon, római, bizánci, arab, keresztes, egyiptomi és török uralmat, az tudja, hogy a most élő hatalmak sem az utolsó urai ennek az országnak és tartós zsidó állam ezen a talajon lehetetlen, ha már annak megalapítása is annyi nehézségbe ütközik.

„Sokan jönnek Napkeletről és Napnyugatról..."

(Luk. 13. 29.)

Az Úr jövendölése beteljesedett: népek jöttek keletről és nyugatról, északról és délről és helyet foglaltak az Isten országában; az elsőkből, «a kiválasztott nép»-ből utolsók lettek és a hatalom a Szentföldön is átment a keresztényekre. Az Egyház megalakulásától mindig voltak keresztények e földön, de három kort jelölhetünk meg, amikor a politikai hatalom is a keresztények kezében volt: a bizánci kor a VII. század közepéig, a keresztesek kora a XII. században és az angol uralom a világháború után.

Nagy Konstantinnak és a bizánci császároknak uralkodása alatt a Szentföld nagy fényességbe öltözködött. A szenthelyek a császári bőkezűség tárgyai lettek, virágzó városok keletkeztek, ahol híres íróknak, püspököknek, tudósoknak és szenteknek hosszú sorát találjuk. Judea pusztái megteltek remetékkel, Sabbas és Theodosius körül virágzott a szerzetesi élet. Előkelő rómaiak, mint a két Melánia, Paula, Eustochium, sőt császárnők, mint a két Eudoxia jöttek ide, hogy életüket a Megváltó vérével öntözött földön fejezhessék be. Nagy doktorok emelték fel szavukat tudományos vitákban, amelyeknek gyakran színtere Palesztina; az ariánusok, origenisták, monotheleták, eutychiánusok, sőt még a pelágiánusok is itt vívták meg harcaikat. Gaza rethorikai iskolájában Eusébius, Jeromos, Rufinus, Procopius, Sophronius és mások neveivel találkozunk az értelmi megmozdulás terén.

A teológiai viták behatoltak egészen a pusztába a békességnek és a szent tannak kárára, mert néha valóságos lázadások támadtak, melyeket a kormányzók csendesítettek le. Ismeretes ebből az időből az a sajnálatos esemény, amikor Jeruzsálem püspökét és grófját 10.000 fegyveres szerzetes kényszerítette a Szent István-bazilikában a chalcedoni zsinat határozatainak elfogadására.

Különös dolog, hogy a palesztinai nagy városok, mint Joppé,

a mai Jaffa, Ascalon, Sebaste, Scythopolis, Gaza utoljára tagadták meg pogányságukat és nagyrészben pogányok maradtak a IV. század közepéig, amikor Julián aposztata műve náluk meleg fogadtatásra talált. Jeruzsálem ekkor Szíria fővárosa volt és míg a pogány császárok alatt egyszerű, bár fényes kolónia maradt, a keresztény bizánci császárok alatt székvárosi rangra emelkedett, amelyet valaha Cesarea javára elveszített.

A bizánciak uralmát a VII. század elején szomorú események zavarták meg. A perzsák már hosszabb idő óta betörésekkel kísérleteztek a Szentföld meghódítására, míg végre 614-ben Chosroes fejedelmük alatt a zsidóktól és a szamaritánusoktól vezetve bejutottak a Szentföldre, Jeruzsálemet elfoglalták, a kereszténveket legyilkolták és 300 templomot, kolostort kiraboltak és a tűznek dobtak martalékul. Ez volt a sorsa az összes fényes bazilikáknak, köztük a Konstantintól épített Szentsír-bazilikának is. Chosreos foglyai között volt Zachariás jeruzsálemi pátriárka és a zsákmányok között a Szentkereszt ereklyéje is. Csak 15 évvel később, Heraclius császár váratlan és csodálatos győzelme után térhetett vissza az ősz pátriárka Perzsia mélyéből a drága ereklyével.

Alig tért magához az ország a perzsa pusztítás után, alig állították helyre a szentélyeket, máris újabb veszély fenyegette a keresztény uralmat a Szentföldön. Az arabok mindig veszedelmes ellenségei voltak a palesztinai városoknak, de most Mohammed tanításától feltüzelve fanatikus buzgósággal rohantak előre, átlépték a déli határokat, mire a görögök, akiket kétszer megvertek, örökre elhagyták Szíriát és Palesztinát, amelynek városai egymás után hódoltak be Omár kalifának. Omár a meghódított tartományokat megszervezte, a legyőzötteknek polgári és vallási szabadságot biztosított, de súlyos adókkal terhelte meg őket. Jeruzsálem is kitárta kapuit Sophronius pátriárka erélyes védelme után és a moszlimoknak a város szent lett. A muzulmánok a Templom-tér elhagyott negyedében telepedtek le, amely a mai napig a Szent Város mohammedán negyede maradt.

A mohammedán arabok uralma véget vetett a keresztény bizánciak uralmának és a Szentföld most négy és félszáz évig (638—1099) nyögött az iszlám igája alatt. Az arabok elfelejtették a keresztényeknek ígért türelmet és az uralom elnyomatássá változott; Harun kalifa csupán Nagy Károly közbelépésére enyhítette ezt a szigort, amikor 797-ben Aix-la-Chapelle és Bagdad között a kölcsönös udvariasságok megtörténtek. Mikor az egyiptomi Fatimita-szultánok Szíriát meghódították, a palesztinai keresztényeket békében hagyták, de Hákem, a tébolyodott isten-kalifa

vadul üldöztette a keresztényeket és a perzsák példájára a második nagy pusztítást vitte végbe a Szentföldön, amikor az összes szentélyek is romhalmazokká lettek. Amikor a keleti nagy egyházszakadás megtörtént 1054-ben, a Fatimita-szultánok a bizánci császárokra ruházták a keresztények védnökségét, amely a nyugati zarándokok helyzetét a Szentföldön megnehezítette. Bizánc egyébként sem tudott az iszlám hatalmának eléggé ellenállni és ez adta Nyugaton a gondolatot a Szentföld megszabadítására.

A keresztesek uralma a keresztények második szentföldi kormányzása. A keresztesek először Edesszában és Antiochiában állítottak fel fejedelemségeket, miután Damaszkusz urait, a szelcsuk törököket megverték. Bouillon Gottfried nagyon megfogyatkozott számú sereggel érkezett Jeruzsálem falai alá, az ostrom is nehéz volt a nagy meleg miatt, de végre 1099 június 15-én sikerült a várost elfoglalniok pár nappal a Fatimita-szultánok egyiptomi felmentő seregének megérkezése előtt; a későn érkezett felmentő sereget a kis keresztény csapat azután megfutamította. Bouillon az első jeruzsálemi király lett, két közvetlen utóda, I. és II. Balduin alatt érte el a keresztesek hódítása a tetőpontot. A jeruzsálemi latin királyság egyesítette egész Palesztinát, de keleten nagyon gyenge határai voltak.

A keresztesek nem büszke kardforgatással töltötték idejüket; még ma is csodáljuk azt a mély és gyors begyökerezést, amelynek emlékei részben még ma is állnak. A keresztesek rövid uralmuk alatt besűrítették a Szentföldet templomokkal, kolostorokkal, várakkal, városokkal és egyéb alkotásokkal; volt idejük jó utak készítésére, földmívelésre és kereskedelemre. Ha nem ismerték volna a hősök gyengeségét, az egyenetlenkedést és a féltékenységet, a frank királyság talán ma is léteznék itt a tengeren túl. Azonban még sem beszélhetünk a kereszteshadjáratok oly nagy eredménytelenségéről, amint azt a hamis, keresztényellenes történetírás terén teszik; aki a Szentföldön járt, az igenis látja, hogy a keresztteseknek elévülhetetlen érdemeik vannak a szentföldi keresztény-ség fenntartása terén.

Mialatt a keresztesek gyenge királyaik alatt mindinkább maguk is gyengültek, Saladin, az ügyes kurd katona megteremtette moszlim seregeinek egységét és a frank lovagok méltó vetélytársa Galileában, Hattinnál megverte a kereszteseket és rövid száz év uralom után megszűntette a jeruzsálemi latin királyságot. (1187.) Ez első száz év, vagyis a jeruzsálemi királyság alatt csak két keresztes-hadjarat érkezett; a következő száz év alatt hat másik keresztes-hadjárat indult útnak, de minden különösebb eredmény nélkül.

E század alatt a keresztesek csupán Saint Jean d'Acre birtokában voltak és csak kisebb kirándulásokat tettek Galileában Názáret és Tábor hegyének rövid ideig tartó birtoklására. Végre az utolsó várnak, Acre-nak elfoglalásával, 1291-ben a keresztesek végleg távoztak a Szentföldről és egész Palesztina ismét a hitetlenek birtokába került. Előbb az egyiptomi mameluk és circassai szultánok, majd 1517—1917-ig, tehát pontosan négyszáz évig a török szultánok voltak urai a Szentföldnek, mignem az angolok a törököket elűzték.

A világháború derekán az angol kormány a Szuez-csatorna biztosítása végett megbízta Allemby tábornokot Palesztina elfoglalásával. A hadjárat nem volt könnyű feladat, a törökök hevesen védték a Szentföldet szövetségeseik: a német és az osztrák-magyar seregek támogatásával, de végül is hol önként, hol kényszeredetten vonultak északabbra és 1917 dec 9-én a Szent Várost is átadták. Az angol tábornok ekkor angol, francia, olasz, arab és héber nyelven kiáltványt függesztett ki, amelyben többek között ez is szerepel: «... Mivel várostokat a három nagy vallás követői tiszteletben tartják és annak talaját a három vallás híveinek imádsága szentelte meg hosszú századokon át, tudomástokra hozom, hogy minden vallási intézmény, emlék, hagyományos hely, oltár vagy más, imádságra szánt épület előttem is tiszteletben marad és megvédelmezem azokat». Ez teljes szabadságot adott a három vallás követőinek és egyúttal a status quo helyzetet teremtette. A törökök palesztinai követeléseikről lemondottak, ezt Sevresben is megerősítették 1920 aug. 10-én, mire a Nemzetek Szövetsége hivatalosan is átadta Palesztinát az angoloknak, mint mandatárius hatalomnak.

Palesztina élén az angol kormányzó áll, aki az angol gyarmatügyi miniszternek felelős. Az első angol kormányzó a zsidó Sir Herbert Samuel lett, akit Lord Plumer, majd Sir Chancellor, 1931 óta pedig Sir Wauchope követ. A kormánynak 14 ügyosztálya van, amely megfelel az egyes minisztériumoknak; közigazgatásilag Palesztinát három tartományra osztották: az északi Haifa székhellyel, a déli Jaffa székvárossal és jeruzsálemi tartományokra, melyeknek élén a tartományfőnök áll.

A kormány hivatalosan szabadságot ad az összes vallásoknak, hivatalosan azonban a keresztény ünnepeken képviselteti magát; az állami hivatalok, törvényszékek stb. a vasárnapot tartják munkaszünetnek, de a másik két, a zsidó és az iszlám vallás követőinek is munkaszünetet ad szombaton, illetve pénteken vallásának gyakorlására. A kormány mind a három vallásnak 8 napot

iktatott a polgárilag is elismert ünnepek közé, így tehát a hivatalos Gergely-naptár mellett vallási tekintetben érvényben tartotta a moszlim Hedzsira, az ortodox Julián és a zsidók saját naptárát. Hivatalosan megállapított ünnepek a *keresztények* számára Újév, Háromkirályok napja, Nagypéntek, Húsvéthétfő, az Úr mennybemenetele, Pünkösdhétfő, Karácsonyelőnapja, Karácsonynapja és az összes vasárnapok ; a *zsidók* számára Húsvét két napja, Pünkösd, Újév két napja, Hosszúnap és Sátorok ünnepének 2 napja és az összes szombatok ; a *mohammedánok* számára Nebi Musa zarándoklás napja, Kis Beirám 3 napja, Nagy Beirám 3 napja, Mohammed születésnapja és az összes péntekek.

A keresztény ünnepek kijelölésénél meglátszik a kormány protestáns jellege, mert egyetlen Mária-ünnepet sem vett fel annak ellenére, hogy mind a katolikusoknál, mind az ortodoxoknál a Mária-kultusz nagyon kifejlődött.

Jelenleg 90.000 keresztény van a Szentföldön, de ez a szám is megoszlik a három nagy csoport: katolikusok, keleti szakadárok és protestánsok között. De ezeknek az egyes csoportoknak különböző ritusai is mind képviselve vannak Jeruzsálemben és valóban elmondhatjuk, hogy a Szent Város a legvallásközibb város. A katolikus egyház és a keleti szakadárok ritusait a latin, bizánci, örmény, kopt, szír, káld, malabár és maronita ritusok képviselik, amelyekhez az európai és az amerikai protestáns szekták járulnak. Ezek között az egyházak és szekták között egységet teremteni majdnem lehetetlenség, csaknem mint a nagy teológiai viták idején azzal a különbséggel, hogy most nem vitatkoznak, hanem szigorúan őrzik hagyományaikat, külön világot élnek maguk között és féltékenyen tekintenek a többi egyházak felé. Századokkal ezelőtt megszerezték a szenthelyeket és a keletieknek hagyományokhoz való szigorú ragaszkodása most sem igen enged változást. A keresztény egyházak között legfontosabb szerepet játszanak a latin, az ortodox görög és a szakadár örmény pátriárkátusok.

Katolikus egyház.

A katolikus egyház latin szertartású hívei elég későn jelennek meg állandó tartózkodásra a Szentföldön. A IV. század vége felé Jeromos és Rufinus Jeruzsálem környékén kolostort alapítanak, ahol több latin szertartású szerzetes élt. A bencések krónikája feljegyzi, hogy 602-ben alapították az első bencés kolostort Jeruzsálemben Nagy Szent Gergely pápa utasítására. Történeti tény, hogy a VIII. század végén, Nagy Károly uralkodása idejében a bencéseknek kolostoruk volt az Olajfák hegyén. Ettől az időtől kezdve

mindig többen jönnek Nyugatról a Szentföldre, a keresztesekkel pedig a XII. században latin világ indult meg Keleten.

A jeruzsálemi latin pátriárkátus alapítása egybeesik a keresztesek latin királyságának megalapításával. A szakadár görög pátriárka a keresztesek bevonulásakor elhagyta Jeruzsálemet és Konstantinápolyba költözött, ezért 1099-ben megalapították a latin pátriárkátust. Az első pátriárka Daimbert pisai érsek lett, akit közvetlen nyolc utóda követett 1187-ig, amikor Saladin elfoglalta Jeruzsálemet. A pátriárka a keresztesekkel együtt Saint Jean d'Acre-ba menekült, ahol a következő száz év alatt tizenöten követték az utódlásban 1291-ig, amikor ez is a mohammedánok kezére került.

Ettől az időtől kezdve a jeruzsálemi latin pátriárkátus címét a római kúria valamelyik főpapja viselte. Végre IX. Pius pápa, ismerve a latin katolikusok helyzetét a Szentföldön, «Nulla celebrior» apostoli levelével 1847-ben visszaállította de facto a latin pátriárkátust és Valerga Józseffel betöltötte. A jelenlegi pátriárka, Barlassina Alajos a visszaállított pátriárkátusnak ötödik pátriárkája. A pátriárka joghatósága Palesztina, Transjordánia és Cyprus szigetének latin szertartású katolikusaira terjed ki 50 plébánián 60 pappal és 25.000 hívővel. A kormányzásban segítségére van a hat tagból álló káptalanja, míg szemináriumát a francia Betharram kongregáció szerzetesei vezetik. A latin pátriárka székesegyháza a Szentsír-bazilika, de székhelye mellett «konkatedrálisa» is van. A pátriárka a «jeruzsálemi Szentsír-lovagrend» legfőbb intézője, ő nevezi ki a rend tagjait és üti lovagokká a Szentsír-bazilikában.

A pápa hivatalos képviselője Palesztina és Egyiptom apostoli delegátusa, aki felváltva Kairóban és Jeruzsálemben székel és a kormányokkal tárgyal az Egyházat érintő ügyekben.

A Szentföld őrsége, Custodia Terrae Sanctae, volt hét századon keresztül a katolikusok egyedüli támasza. Assisi Szent Ferenc fiai 1219-ben jöttek a Szentföldre és azóta önfeláldozó életükkel megőrizték azokat a szenthelyeket, melyek ma is a katolikusok kezén vannak. Hét század története a tanu, hogy ahányszor erőszakkal elűzték vagy vértanuságra hurcolták őket, mindannyiszor visszatértek. A szentélyek közelében nagy zarándokházakat építettek, Casa nova-kat és így lehetővé tették a híveknek a szenthelyek közelében a tartózkodást; a legnépesebb plébániákon, mint Jeruzsálemben, Betlehemben, Názáretben, Jaffában ők vezetik a lelkipásztorkodást. Megbecsülhetetlen érdemeiket a szentföldi katolikusok érdekében mindenkinek fenntartás nélkül el kell ismerni.

A ferencesek feje a Szentföld őre, «Custode» nevet visel, jelenleg

P. Jacopozzi Nazzareus, a ferencesek római generálisa nevezi ki hat évre. A custode olasz nemzetiségű, helyettese francia, prokurátora spanyol és a különböző nemzetiségekből álló öttagú tanács segíti munkájában. A custode a San Salvatore-kolostorban székel, mely a szentföldi ferencesek főkolostora.

A többi szerzetesrendek is nagy számmal vannak képviselve a Szentföldön. A latin pátriárkátus visszaállítása előtt (1847) csupán a ferencesek voltak a Szentföldön, ekkor a férfi és a női szerzetesrendek áradata indult meg a Szentföldre és ma 20 különböző férfirend és 28 női rend szerzetestagjai működnek iskolákban, árvaházakban, kórházakban, zarándokházakban és üdvös intézményekben és dolgoznak a Szentföld szellemi kultúréletén.

Mily érdekes képet nyujt például a Szentföld nevelés és iskolaügye. A latin szertartású katolikusok messze számarányukon felül vezetnek ezen a téren. A pátriárkátus 62 iskolát tart fenn közel száz tanítóval és 2000 tanulóval. A női szerzetesrendek közül 14 neveléssel foglalkozik; a férfi szerzetesrendek közül iskoláik vannak a ferenceseknek, középfokú iskoláik a keresztény iskolatestvéreknek, a szaléziánusoknak; leányközépiskoláik a francia Sion-apácáknak és a német Borromei Szent Károly-apácáknak. Elemi iskolákban működnek a názáreti kisasszonyok, kármelitanővérek, klariszszák, Szent Vince-apácák, szalézi apácák, ferencrendi missziós nővérek stb. A katolikus iskolák növendékeinek száma 12 ezer, amely itt a 25 ezer katolikus lélekszám mellett óriási eredmény.

Jeruzsálem a katolikusok számára vallási központ, ezért a felsőbb oktatás is erősen kifejlődött; elsősorban hittudományi főiskolákat találunk. Teológiája van a latin pátriárkátusnak francia szerzetesek vezetése alatt, a bizánci ritusú katolikusok szemináriumát a francia fehératyák vezetik, a szír ritusú katolikusokét pedig francia bencések. E mellett noviciátusuk, filozófiai és teológiai főiskolájuk van a ferences, szaléziánus, kármelita és a Szent Szívatyáknak.

A Szentföldön az archeológia igen ápolt tudományág, hiszen a számos ásatás folytán itt van a gyakorlati régészet igazi hazája, ezért nagyfontosságú intézmények létesültek ennek a tudományágnak elméleti és gyakorlati művelésére. Ezek között legrégibb, leghíresebb és nemcsak katolikus, hanem minden oldalról elismert az «Ecole Biblique et Archéologique Française» a domonkosok vezetése alatt, amelyet a világhírű P. Lagrange alapított 34 évvel ezelőtt és még ma is vezet nagynevű tanártársaival együtt. Hasonló intézet a jezsuiták vezetése alatt a Pápai Bibliai Intézet és a ferencesek újabban alapított olasz nyelvű Bibliai Főiskolája. Ezek az intézetek

nagyszerű múzeumokkal rendelkeznek, amelyeket a zarándokok is felkereshetnek.

Ezek az adatok arról a hatalmas munkáról beszélnek, mely itt a lelkek megnyerése érdekében történik ; majd ezer szerzetes és világi pap működik, több, mint ezer szerzetesnő támogatásával a jó ügyért. A katolikus intézmények a Szentföld legszebb épületei, melyek méltán hívják fel az idegenek figyelmét és emelik a katolikusok tekintélyét.

A katolikus egyháznak latin szertartású hívein és egyházi szervezetein kívül képviselve vannak a bizánci, vagyis görög, örmény, kopt, szír és maronita szertartások is. A római Propaganda óriási áldozatokat hoz, hogy a keleti egyházak papjai alapos kiképzést nyerjenek és ezért nyugati szerzetesek vezetésével szemináriumokat tart fenn számukra.

A bizánci szertartású katolikusok, vagy amint itt nevezik őket, a katolikus melkiták, a három történeti pátriárkátus szakadár híveinek leszármazottjai, akik az idők folyamán visszatértek az Egyházba. Fejük az antiochiai katolikus melkita pátriárka, aki Damaszkuszban székel ; szentföldi hívei számára, akiknek száma 16.000, egy-egy püspök van Haifában és a transjordániai Ammánban. Jeruzsálemben is van pátriárkális vikáriusuk, aki a Jaffa-kapu közelében székel.

Az örmény szertartású katolikusok a ciliciai pátriárka alá tartoznak, akinek vikáriusa van a Szent Városban, a Via dolorosán, a III. állomásnál. Számuk a kegyetlen török üldözések következtében itt megnőtt a menekültek nagy számából.

A szír szertartású katolikusok a jakobita szírek utódai, akik a XVIII. században tértek vissza a katolikus egyház kebelébe. Az antiochiai katolikus szír pátriárka alá tartoznak, akinek 71.000 híve van Egyiptomban, Palesztinában, főképpen Szíriában és a Libanoni köztársaságban. Jeruzsálemi képviselője a Damaszkuszkapu közelében székel.

A maronita ritus összes követői katolikusok ; hazájuk a Libanoni köztársaság, de a Szentföldön is vannak híveik, akik Tirusz püspökének joghatósága alá tartoznak. A Szent Városban a Dávid-utca mellett az örmény negyedben van kis kápolnájuk.

A kopt ritusnak is találunk néhány követőjét, papjuk is van itt hivatalosan, de kápolnájuk még nincsen és ezért gyakran a latin szertartású istentiszteleteket látogatják.

A keleti szertartások közül csupán a káld és a szír-malabár ritusnak nincsen hivatalos képviselője a Szentföldön és a Szent Városban.

Az akatolikus egyházakban ugyanazon ritusok követőit találjuk, mint a katolikusoknál: a görög, örmény, szír és kopt ritusok képviselőit.

A jeruzsálemi görög pátriárkátus eredete visszanyúlik az apostoli időkbe, az első keresztény hitközségnek ifjabb Szent Jakab apostol lett a püspöke. A város lerombolása után Cesarea lett a tartomány székhelye, de a keresztények mindig nagy tisztelettel viseltettek a szenthelyek iránt. A jeruzsálemi püspök a cesareai érsek suffraganeusa volt, de a chalcedoni zsinat (451) elszakította Palesztina három tartományát az antiochiai pátriárkátustól és Jeruzsálemet önálló pátriárkátussá tette, amely méltóságban Róma, Konstantinápoly, Antiochia és Alexandria után következett.

A jeruzsálemi pátriárkátusnak a bizánci császárság fénykorában 60 egyházmegyéje volt, 137 kolostor állt Jeruzsálem és a Holttenger között elterülő judeai pusztában. Az eretnekségek korában Jeruzsálem hű maradt a régi, igaz tanhoz és Rómához ugyanakkor, amikor az alexandriai és az antiochiai pátriárkátusok mint monofizita eretnekek kiváltak az igaz Egyházból.

A keresztesek korában a görög pátriárka elhagyta Jeruzsálemet, mert nem akart a latinokkal egy födél alatt lakni, miután a keleti egyházszakadás 1054-ben megtörtént. Attól az időtől kezdve a mult század közepéig a görög pátriárka Konstantinápolyban tartózkodott, míg Jeruzsálemben csak helynököt tartott. Amikor IX. Pius pápa visszaállította a latin pátriárkátust, melynek képviselője ideköltözött, a görög pátriárka is visszasietett Konstantinápolyból.

A világháború előtt az orosz cár volt legnagyobb jótevőjük és az orosz zarándokokból rengeteg jövedelmet húztak, de mióta az orosz alamizsna elmaradt, rengeteg adósságot csináltak a nagy gazdagság ellenére. Az angol kormány rendezte adósságukat birtokaik elzálogosításával vagy eladásával és amerikai protestáns támogatással.

A pátriárkát a szinódus választaná, de amint a jelen helyzet bizonyítja, tehetetlen a hívekkel szemben. Az utolsó pátriárka, Damianos, 1931-ben meghalt, de azóta nagy ellentétek vannak a görög papság és az arab hívek között, mert az előbbiek görög származású, míg a hívek arab származású pátriárkát akarnak. A pátriárkátusnak a Szentföldön 35.000 híve van, két érseke Akkóban és Názáretben; a pátriárka udvarában, a Szent Konstantin-kolostorban tartózkodik azonkívül 10 főpap érseki címmel. A jeruzsálemi

ortodox görög papság a «Szentsír Őreinek Társaságá»-ból kerül ki, amelynek 250 tagja van, kizárólag görög nemzetiségűek. Ezek őrzik a legkiválóbb szentélyeket: a Szentsír-bazilika nagyobb részét a Kálvária felével, a Szent Szűz sírját és Betlehemben a születési bazilikát.

A pátriárkátusnak csak a vidéken vannak világi papjai, körülbelül száz, akik mind házasok, teológiai képzettség nélkül; leginkább a földmívesek, iparosok közül választja meg őket a nép papjának, aki azután pár hétre bevonul valamelyik kolostorba, ott megtanulja a liturgikus éneket, gyakran ott tanul meg írni és olvasni, hazamegy és vasárnapokon gyakorolja papi tisztét, míg a hét többi napjain a mesterségét folytatja. Ez nem csoda. A jeruzsálemi Szent Kereszt-kolostorban levő szemináriumukat 1914 óta zárva tartják és mégis szentelnek papokat, természetesen megfelelő képzettség nélkül.

A bizánci ritusú ortodox oroszoknak a háború előtt hatalmas és gazdag intézményeik voltak a Szent Városban, melyek külön kolóniát alkottak. Iskoláik, zarándokházaik, kórházaik, árvaházaik voltak, hisz évenként 15—20.000 zarándokot vezettek ide a húsvéti ünnepekre. Lassú, de biztos politikával igyekeztek a görögök helyére bejutni a szenthelyeken és törekvésükben az arabokra támaszkodtak. A világháború és az utána következő orosz felfordulás ezt a befolyást megszüntette és jelenleg papjaik a legnagyobb nyomorúságban élnek itt a Szentföldön is.

A jeruzsálemi örmény pátriárkátus eredete csak a XIV. századra nyúlik vissza. Az örményeknél világosító Szent Gergely juttatta diadalra a kereszténységet a III. században, a IV. században már önálló egyházat alkottak, az V. században a görög helyett az örményt vezették be liturgiájukba, a chalcedoni zsinatot (451) politikai okokból ellenezték és a monofizita eretnekséget fogadták el, bár általános felfogás szerint ez csak szóban van meg náluk. A szakadár örmény egyházat a világháborút követő török üldözések majdnem megsemmisítették, ma számuk kétmillió és háromszázezer; fejük az etchmiadzini catholicos Armenia szovjet köztársaság területén, a Kaukázus hegység szomszédságában.

Jeruzsálemben virágzó kolóniájuk volt az V. századtól, de pátriárkátus csak 1311-ben lett, amikor a Szent Jakab-kolostor szerzetesei nem fogadták el a Sisben tartott zsinat határozatait és Jeruzsálem örmény püspökét pátriárkának nyilvánították. A szultán elismerte őt, de a többi örmény egyházak nem ismerték el és a világháborúig a konstantinápolyi örmény pátriárkától függött; az angol uralom őt is «felszabadította», a két utolsó pátriárkát az ango

király erősítette meg. Joghatósága Palesztina, Egyiptom, Szíria szakadár örményeire terjed ki. A pátriárka szinodusa, mely vele együtt a Sion hegyén a Szent Jakab-kolostorban székel, egy címzetes érsekből és négy címzetes püspökből áll; papjai mind szerzetesek. A szentélyek közül részesülnek a Szentsír-bazilika, Szűz Mária sírjának birtoklásában és az övéké Annás és Kaifás hagyományos háza.

A szakadár *szír egyházat*, melynek feje az antiochiai szakadár szír pátriárka, szintén kis hitközség képviseli a Szent Városban. A jeruzsálemi szír érsek, a mafrián, a pátriárka mellett tartózkodik és helyette püspökhelynöke székel itt. Jelenleg a szakadár szír egyház fej nélkül áll, mert a pátriárka indiai utazásán hirtelen meghalt és még nem választottak utódot. Összes híveik száma egész Keleten mindössze 80.000. Jeruzsálemben a szír püspök székhelye az örmény negyedben, Szent Márk templománál van.

A kopt ritust az egyiptomiak, vagy amint általánosan nevezik őket, a koptok és az abesszinek képviselik. A jeruzsálemi kopt egyház feje a püspök, a Keresztút IX. állomásánál székel a remete Szent Antal-templom mellett. A koptok Egyiptom régi lakosainak utódai, akiket a hódító arabok egipteknek, arabul gipteknek neveztek, amelyből az európaiak a koptok nevet alakították. A valamikor hatalmas egyiptomi egyháznak, melynek dicsőségei Origines, Athanasius, Cyrillus, egy része visszautasította a chalcedoni zsinat határozatait, monofizita eretnekek és szakadárok lettek. A VII. században örömmel fogadták az arab igát, csakhogy eretnekségüket megtarthassák. Fejük az alexandriai kopt pátriárka, akinek joghatósága Egyiptom koptritusú szakadáraira terjed ki; 12 egyházmegyéje van 800.000 hívővel.

Abesszíniában is a kopt ritus terjedt el, mivel az alexandriai kopt pátriárkától kérték egyházi fejüket; egyházi fejük: az abuna, az ország fővárosában, Addis-Abbabában székel; híveinek száma 3 millió; papjai műveletlenek; igazi egyházi proletáriátus — amint errefelé nevezik őket —, az egyházi fegyelemben, az erkölcsben a papságnál és népnél valóságos erkölcsi zürzavar uralkodik; a kereszténységnek torzformája, amelyet mohammedán és pogány szokások, mint a többnejűség, gyermekgyilkosság stb. tarkítanak. Jeruzsálemben sok abesszin él; mindig ott találjuk őket a szenthelyeken ájtatoskodni a maguk módja szerint; az új városnegyedben van kolostoruk és templomuk Szent Márk tiszteletére; továbbá a Szentsír-bazilika mögött, a keresztesek-korabeli Ágoston-szerzetesek kolostorának romjai között tanyáznak jó néhányan.

Míg az összes keleti egyházak elfogadták a Gergely-naptárt, a jeruzsálemi ortodoxok a Julián-naptárt követik ünnepeik meg-

tartásában; ennek itt az előnye, hogy ünnepeik nem esnek egybe a katolikusokéval és így mindkét részről nyugodtabban ünnepelhetnek a szenthelyeken.

Protestáns szekták.

A Szentföld vallásairól festett kép még nem teljes. Bár kevés számban voltak a Szentföldön protestánsok, de a mult század második felétől ők is Palesztina felé irányították figyelmüket; a német templomosok bevándorlása és az anglikánok térfoglalása következtében számuk megnőtt, befolyásuk mindig nagyobb jelentőségre tesz szert az angolok protestáns kormányának hatása alatt.

Az anglikán egyház és a porosz luteránusok 1841-ben közösen püspökséget alapítottak Jeruzsálemben, melynek képviselője váltakozva angol és porosz volt, amint a költségeket is közösen fedezték. De 1887-ben felbontották ezt a «vegyesházasságot» és az anglikánok önálló *«jeruzsálemi anglikán egyházat»* alapítottak püspöki székhellyel, a hatalmas Szent György katedrálissal és a püspök joghatóságát kiterjesztették Palesztina, Szíria, Cyprus, sőt Kisázsia anglikán híveire. Fontos intézményük a Szent János-lovagrend angol priorátusa; iskoláikkal nagyban hozzájárulnak az ország szellemi kultúrájának emeléséhez. A püspökségnek jelentőséget adott az angolok foglalása Palesztinában, mert az angol kormányzó hivatalosan ott rendezteti a nemzeti ünnepek vallási részét, amely ismertté és látogatottabbá teszi az anglikán egyházat.

A német evangélikus egyház az anglikánoktól történt különválás után szintén önálló lett; Frigyes porosz herceg 1869-ben a konstantinápolyi szultántól kieszközölte, hogy a németek megkapják a Szentsír-bazilika közelében épült egykori Sancta Maria Latina katolikus templom romjait és területét. Itt építette II. Vilmos császár 1898-ban a mai «Erlöser»-templomot piramis alakú toronnyal. A templom mellett áll a német archeológiai intézet és az evangélikus iskola.

A német *«templomosok»* hitközsége néven azokat a württembergi kivándoroltakat ismerik, akiket a mult század második felében onnan kiűztek, mivel Hoffman Kristóf szektáját követték. Hoffman a luteranizmust elvetette a kereszténység dogmáival együtt, sőt a keresztséget is megszűntette és vallását az ószövetség jövendöléseire alapítja. Követői idejöttek az Igéret földjére, telepeket alapítottak és igazi német szorgalommal mint kiváló földmívelők, kertészek, iparosok ma már gazdagságra tettek szert; külön bankjuk és gazdasági szervezeteik vannak. De csak az anyagiakra van gondjuk ezeknek a «megkereszteletlen keresztények-

nek», akiket nem szabad összetéveszteni a hasonló hangzású «templomosok lovagrendjé»-vel, amelyhez semmi közük.

A protestáns amerikai kolónia 1881-ben telepedett le Jeruzsálemben és néhány száz taggal rendelkezik. Egyik szektájuk a «nemdogmatikus kereszténység» néven hitközséget alkot és iskolájukkal, jótékonykodással igyekeznek híveket elhódítani más keresztény egyházaktól. Van még továbbá néhány ilyen protestáns szektájuk különböző nevek alatt, de ezek nem jutottak jelentőségre.

Ezzel befejeztem a három nagy vallásnak ismertetését, ezt az igazán színes képet, amely apró mozaikokból összetéve oly változatos képet nyujt, amelyhez hasonlót a földkerekségen sehol nem találunk, mint éppen itt, Krisztus szülőföldjén, amely a vallások szülőföldje is.

„Allah nagy és Mohammed a prófétája."

A VII. SZÁZAD fordulóján Arábia vallási életében nagy forrongás támadt: a pogányságnak és a polytheismusnak különböző fajai dúltak és harcoltak egymással. Ugyanekkor Mohammed, a mekkai Kába őrének, Abdallahnak fia, aki fiatal korában mint kereskedő nagyobb utazásokat tett és közelebbről megismerkedett a zsidó és a keresztény vallással, azt kezdte hirdetni, hogy kinyilatkoztatásai vannak a bálványimádás hiábavalóságáról és ezért egyistenimádást, monotheismust kezdett hirdetni és tanítását iszlámnak nevezte, mely «alárendeltséget» jelent, t. i. Istennek. Mohammednak nem tetszett a zsidó, de főképpen a keresztény vallás erkölcsi szigora és ez utóbbinak dogmatizmusa, különösen Szentháromságtana, melyet polytheismusnak, többistenimádásnak nevezett. Új tanítását először Mekkában, szűkebb hazájában hirdette, de innen menekülnie kellett 622-ben, amely évtől a moszlim időszámítás, a hedzsira kezdődik. Medina környékén sikerült Mohammednak Arábia beduinjait egyesíteni, Mekkát meghódítani és 24 évi megfeszített tevékenység után vallásának elterjedését biztosítani. Ma, halálának 1300 éves évfordulóján, 240 millió hívő követi az iszlámot.

Mohammed előkészítette az utat egy lelki és politikai monarchia megalapítására, mely felölelné az összes «igaz» hívőket. A hatalmat a kalifa, azaz utód vagy helynök kezében összpontosította, de mivel Mohammednak nem volt fiúgyermeke és életében elmulasztotta utódját kijelölni, halála után éles harcok támadtak a kalifa személyének kiválasztása körül. A legerősebb jelölt Ali, a próféta unokaöccse és leányának, Fatimának férje volt, akit valószínűleg megválasztottak volna, de a próféta özvegye, Ayesha, ezt megakadályozta. A «hívők anyja» nagybefolyású asszony volt Mekkában és Medinában; mivel gyűlölettel tekintett Alira, rávette az iszlám előkelőit, hogy Ali helyett válasszák meg atyját, Abu Bekrt, amit a vének meg is cselekedtek. *Abu Bekr* két évig uralkodott és őt követte választottja: *Omár*, Jeruzsálem meghódítója, akit viszont a gyenge és méltatlan *Osmán* követett.

Az első három kalifa alatt az arabok elterjesztették az iszlámot Szíriában, Palesztinában, Perzsiában, Kisázsiában és Egyiptomban. Osmán Szíria kormányzójává a próféta főellenségének, Abu Sofiannak fiát, Muawiyát nevezte ki, aki az Omayyádok hatalmas családját alapította. Ezzel az eddig egységes birodalmat kettészakította, amiért is népszerűtlenné lett és Osmánt 655-ben meggyilkolták. Erre végül Ali lett a kalifa és akaratlanul is a szikla, melyen az iszlám egysége megtört és a *sunniták* és a *shiiták* két főágára szakadt.

A szakadás oka Ayesha és Muawiya voltak, akik vonakodtak Alit kalifának elismerni. Muawiya kifogásolta, hogy Ali elmulasztotta Osmán gyilkosainak megbüntetését, valóban azonban maga is kalifátusra törekedett és a szírek segítségével ellenállt Alinak. E közben az iszlám politikai központja eltávolodott Hedzsász két szent városától; Ali Perzsia és Mezopotámia támogatásával az iraki Kufánál összpontosította erejét, míg ellenfele, Muawiya főhadiszállása Damaszkuszban volt. Az elkövetkező polgárháború nem csupán két dinasztia harca volt; a moszlim birodalom vezetőszerepéért Perzsia és Szíria, az aryanusok és a semita arabok küzdtek A háború ötödik évében, 661-ben Alit Kufában meggyilkolták, mire fia, Hassan fiatalabb testvérének, Husseinnek akarata ellenére a harcot feladta és Muawiya javára jogairól lemondott. Az utóbbi kalifa lett, a mohammedán világ még egyszer egyesült Szíria vezetése alatt, de lelkileg és szellemileg mindig nagyobb lett a rés a két párt: a szunniták és a shiiták között.

A *szunna* hagyományt jelent, mivel a Koránon kívül a többi vallási iratokat is összegyüjtötték, amelyek Mohammed közvetlen tanítványaitól származnak és a Koránnak, továbbá Mohammednak tulajdonított mondások, törvények, szokások magyarázatát tartalmazzák, melyeket a shiiták nem fogadnak el. A *shiiták* (= eretnekek) a Koránt és a törvényeket személyes sugalmazás szerint magyarázzák, elvetik a hagyományt, mint a protestánsok a kereszténységben. A szunnitáknak négy ritusuk van: shafi, hanbali, hanafi és maliki, melyek csupán lényegtelen pontokban térnek el egymástól, mind egyenlően ortodoxok, a hagyományt mind elfogadják és semmiféle harc nem volt közöttük; a damaszkuszi Omayyadmecsetben mind a négy ritusnak megvan a maga imafülkéje ugyanazon tető alatt.

A szunniták és a shiiták elválásának igazi oka a politikai és nemzeti kérdés volt, vallási különbségek csak az idők folyamán merültek fel, amikor mind élesebben szembehelyezkedtek egymással. A shiiták politikai és vallási fejlődésével később foglalkozom.

Muawiya és utódainak, az Omayyadok kalifátusa fényes, de rövid életű volt. A kalifa damaszkuszi udvarában «syra mollities», fényüzés és kényelmes élet lépett a puszták eredeti egyszerűsége helyébe. A birodalom megnövekedése következtében a kalifák pátriáchális kormányzata is megszűnt, amely a politikai és a gazdasági kérdések tömegét nem tudta megoldani. A kalifák megszűntek vallási főként szerepelni, sőt igen gyakran vallási liberalizmust árultak el és szabadgondolkodók voltak.

A nyolcadik század közepén a próféta atyai nagybátyjának, Abbasnak leszármazottjai, az Abbaszidák legyőzték az Omayyadokat és a kalifátus székhelyét Bagdadba helyezték át. Az Abbaszidák itt 1258-ig uralkodtak, amikor a mongol Hulagu elfoglalta Bagdadot és a keleti kalifátus megszűnt. «Keleti kalifátus»-t említettem, mivel az Abbaszidák hatalomrajutása után a kalifátus jellegében két fontos változás történt.

Az egyik változás, hogy a kalifának, mint az egész mohammedán világ fejének elmélete a gyakorlatban megszűnt, mivel ekkor *Spanyolországban* az előzött Omayyádok szunnita kalifátust, *Észak-Afrikában* pedig a fatimiták shiitakalifátust, illetőleg antikalifátust alapítottak. A spanyol kalifátust leginkább azért alapították, hogy véget vessenek az emirek között dúló veszekedéseknek és a cordovai kalifátus Granada elestéig, 1492-ig fennállott. A fatimita kalifák, akik a próféta leányáról, Fatimáról nevezték magukat, azt állították, hogy Ali hetedik utódjától, Ismail imámtól származnak. Az első fatimita kalifa, Ubaidallah, fővárosává Mahdiát tette, amely most Tunisz kormányzóság területén van; a negyedik fatimita kalifa, Moizz, 972-ben Kairóba tette át székhelyét, amely a fatimita uralkodók székhelye lett. Saladin szultán 1171-ben véget vetett a fatimiták uralkodásának és Egyiptom, amely 200 évig a shiiták kormányzósága alatt állt, most egyszerre szunnitává lett és maradt örökre.

A második változás az Abbaszidák kalifátusának kezdetén, hogy nemcsak három: a bagdadi, a cordovai és a kairói kalifa volt a mohammedán világban egyszerre, hanem az Abbaszida-kalifák fokozatosan elvesztették hatalmukat a birodalom fölött, bábkirályok lettek, míg a hatalom átment a palota nagyjainak és a tartományok török eredetű kormányzóinak kezébe, akik független emirségekre törekedtek. A XIII. század elején a bagdadi kalifa alig volt több, mint a sunnita moszlimok névleges feje és joghatósága csak fővárosára szorítkozott. Ez a kevés politikai hatalom is teljesen eltűnt Bagdad elfoglalásával, 1258-ban.

Az Abbaszidák egyik ivadékának, Abul Qasim Ahmednak

sikerült Hulagu mongol hordái elől megmenekülnie és Bibars egyiptomi uralkodónál keresett menedéket. Ez a mameluk (= rabszolga) fejedelem az imént szakította el Egyiptomot a Saladintól alapított Ayyubid-dinasztiától és most nagyszerűen kihasználta a kalifák egyik ivadékának jelenlétét erkölcsi tekintélyének megszerzésére. Bibars Qasimot kalifának nevezte ki Kairóba Mustansirbillah néven, aki viszont Bibarsnak a szultán címet adta, sőt valóságos homiliát intézett hozzá királyi kötelességeinek megmagyarázására. A kalifát nemsokára megölték Bagdad visszaszerzésére irányuló kísérletben, de Bibars a kalifátust megőrizte Kairóban, mivel ez bizonyos törvényes színezetet adott saját hatalmának. Csakhamar másik Abbaszid-ivadékot fedezett fel, akit Hakim biamrillah néven kalifának kiáltatott ki. Amíg Egyiptom független maradt, Hakim utódai élvezték a kalifa méltóságát a mameluk szultánok védnöksége alatt; a kalifa nem hagyhatta el Kairót, csupán ha a szultánt kísérte el útjára; így a «moszlim pápa» a világi hatalomtól megfosztva a lelki hatalmat képviselte.

De a kairói kalifátus is leáldozott két és félszázad mulva. Amikor Selim ottomán szultán 1517-ben Egyiptomot meghódította, néhány hónapig Kairóban hagyta a kalifát kevés tekintélyének gyakorlására, de csakhamar Konstantinápolyba száműzte, ahonnan csak Selim utódja, Nagy Szulejmán szultán engedte vissza. A kalifa 1523-ban még egyszer és utóljára megkoronázta Ahmed Pasha egyiptomi szultánt, aki csak tartományi kormányzó volt, de ismételten fellázadt Szulejmán tekintélye ellen és rövid időre függetlenítette is magát. Mikor a kalifa 1543-ban Kairóban meghalt, mint a konstantinápolyi ottomán kormány nyugdíjasa, utódot többé nem neveztek ki, hanem a gyakorlatban Törökország szultánjai vették fel a kalifa címet, mely a világháború után a török szultánsággal együtt megszűnt. Mivel a cordovai kalifátus 1492-ben megszűnt, jelenleg nincs egységes feje az iszlámnak. Ennek orvoslására a világháború után többször kísérlet történt, legutóbb a jeruzsálemi moszlim világkongresszuson 1931-ben, de minden eredmény nélkül.

* * *

Mikor Alit meggyilkolták és Muawiya lett az egyetlen kalifa, *a shiiták bár egyesültek* a szunnitákkal, de ez az egyesülés nem volt őszinte. Perzsiában Ali mindig nagyobb tisztelet tárgya lett; a shiiták központi személye, isteni szellem megtestesítőjének hitték és Mohammed egész tekintélye örökösének mondták. A shiiták az első három kalifát: Abu Bekrt, Omárt, Osmánt, továbbá az Omayyad-dinasztia kalifáit trónbitorlóknak tartják, mert nekik

Ali a próféta közvetlen utóda. Az ő főpapjuk, az ú. n. imám (= kiválasztott) és az első imám Ali volt. De mivel a shiiták is több szektára szakadtak, nem voltak egységesek abban a kérdésben, Ali leszármazottjai közül melyik ág örökölte az imám méltóságát? A shia ortodox követői, *az imámpárt*, 12 imám folytonosságában hisz; ezek Ali, Hasan, Husein és ez utóbbinak leszármazottjai atyáról fiúra, Muhammed Abul Qasimig. Erről az utóbbiról, a 12. imámról azt hiszik, hogy nem halt meg, hanem csak visszavonult a világtól 873 körül. Ez az utolsó imám a világ végén megjelenik és mahdi néven hét évig fog uralkodni az egész világ fölött. A perzsák ma is élő személyiségnek gondolják és például az 1907-es «perzsa alkotmányt» először «őszentségének az imámnak (az Isten siettesse örvendetes eljövetelét)» és csak azután a perzsa sahnak nevében hirdették ki.

Az idők folyamán néhány mahdi megjelent már, de egyik sem érte el a shiiták hivatalos elismerését. A legismertebb és legvállalkozóbb volt Mohammed Ahmed, akinek zsarnoksága alatt Szudán rettenetes vérengzéseknek és pusztulásnak volt színtere. A XIX. században is többen jelentkeztek Palesztinában és Szíriában, mint maga a mahdi vagy annak küldötte, de ezek is csak hamis messiások voltak.

A shiitákból vált ki az *ismailiák* szektája, akik Ismailtól származtatták vallásukat a VIII. században. A hatodik imám, Jafar, kizárta az örökségből legidősebb fiát, Ismailt, mivel ittas állapotban találta és az utána következő fiát, Musát, tette a következő imámmá. A többség elfogadta Musát imámnak, de néhány szédelgő csatlakozott Ismailhoz, úgy magyarázván bűnét, hogy Ismail ez ittasságában nagyobb súlyt helyezett az iszlám rejtett parancsaira, mint a külső formaságok betartására. Az ismailiák a shiiták legérdekesebb ága, főnöküket, az Aga khánt, akit Ismail egyenes leszármazottjának tekintenek, isteni tulajdonságokkal ruháznak fel.

Politikai eredetű a *metuelik* szektája, akiket Szíriában is találunk; igen rosszhírű nép; assassinoknak is nevezik, mint rablókat és gyilkosokat.

Szíria északi részén terjedt el a *noszairiák* szektája, akiket némely valláskutató a manicheusokkal akart azonosítani. Tény az, hogy ezek már a X. században feltűntek; eredeti székhelyük az Eufrát mellett volt; sok babonát őriznek még ma is a szír pogánykorból, de e mellett valami szentháromságfélében is hisznek; úrvacsoraféléjük is van kehellyel, ima közben a felkelő és lenyugvó nap felé fordulnak.

Mohammedán eredetű a *druzok* vallása is. Hákem egyiptomi

kalifa (996—1020) vallási babérokra vágyott és azt hirdette magáról, hogy benne Ali, Mohammed veje megtestesült, akiben viszont az Isten testesült meg. Mohammed Ibn Ismael ed-Darazi nevű ravasz perzsa nagy lelkesedéssel terjesztette ezt a tant, amely csakhamar követőkre talált Szíriában és a Libanon környékén. Hamza, másik perzsa, rendszerbe foglalta az új vallás tanítását, amely szerint egy Isten van, felismerhetetlen, de megjelent emberi alakban, legutoljára Hákem kalifában. Hákem, az utolsó próféta, az igaz vallás alapítója meghalt ugyan, hogy követőit megvizsgálja, vajjon nem anyagi érdekből követik-e őt, de majd egyszer visszatér, nagy birodalmat alapít és az egész világot megtéríti.

E vallás követői, a *druzok*, arab-szír keveréknépség, akik unitáriusoknak is nevezik magukat, vitézségük miatt híres és rettegett nép. Ha egymás között egységesek volnának, nagy veszély várna szomszédaikra, de fejedelmeik kezdettől fogva nagyravágyók voltak, függetlenségüket nem őrizték meg sokáig. A druzok nagy ellenségei a katolikus maronitáknak. 1860-ban borzasztó keresztényüldözést rendeztek, papokat és hívőket ezrével öldöstek le, mikor pedig a francia büntető expedició megérkezett, Szíriából sokan kivándoroltak a szomszédos Hauranba; számuk összesen körülbelül 200.000.

A négy utóbbi szektát: az ismailiák, metuelik, noszairiák és druzok szektáját a mohammedánok nem akarják elismerni mohammedánoknak. A mohammedánok harmadik nagy csoportja a *vahhabiták*. Történetük röviden ez: A világháború után Ibn Szaud, Nezsd szultánja elűzte trónjáról Husszeint, Hedzsász királyát, hatalmát Transjordánia és Palesztina határáig kiterjesztette, Mekkát és Medinát alattvalóival, a vahhabita mozgalom követőivel népesítette be. Ez a mozgalom egy reformmozgalom, melynek megalapítója Mohammed Ibn Abdul Vahhab, aki Közép-Arábiában, Nezsdben született a XVIII. század elején és hasonló céljai voltak, mint a XVI. század vallásreformátorainak Európában és a szó szoros értelmében protestáns volt. Azt hirdette, hogy Mohammed vallását akarja eredeti tisztaságába visszaállítani, az oda becsúszott tanokat, bűnöket és visszaéléseket, így a misztikusok ájtatosságait, a sejkek sírján bemutatott tiszteletet, a mekkai fekete kőnek, a Kábának imádását, a bírák megvesztegethetőségét, a vaqufok, jámbor alapítványok kezelésébe belopakodott romlottságot akarja megszüntetni. Megtiltotta továbbá a muzsikát, a dohányzást és minden szórakozást, mert ezek nincsenek megemlítve a Koránban és szigorúan követelte a Mohammedtől előírt vallási kötelességek lelkiismeretes teljesítését.

Vahhab tanítása nagy visszhangra talált Arábia beduinjai között és sikerült is nekik Arábiában vahhabita államot alapítani és 1806-ban Mekkát és Medinát hatalmukba keríteni. Ebben az időben a mekkai zarándokok kényszerültek vallási kötelességeiket komolyan végezni; a zarándoklások idején szokásos szórakozások most elmaradtak, amelynek az lett az eredménye, hogy a zarándokok száma is meglehetősen csökkent. Ekkor a török kormány közbelépett, 1813-ban a vahhabitákat elhajtotta Mekkából és Medinából, mire a vahhabiták egy századon keresztül csak Közép-Arábiában gyakoroltak hatalmat, bár vallási befolyásuk Afrikában és Indiában is érvényesült. A világháború juttatta őket ismét nagyobb szerephez. Amikor a törökök hatalma leáldozott, ők is előtörtek Arábiából, ismét elfoglalták a vitéz Ibn Szaud vezérlete alatt a moszlim szenthelyeket, majd egész Hedzsászt és most arra törekednek, hogy vallási befolyásukat az egész iszlám világban érvényesítsék.

Tehát az iszlámot követő 240 millió mohammedán sem egységes, három nagy csoportra oszolnak, amelyeknek ismét kisebb ágaik, rítusaik vagy más árnyalataik vannak. A *szunniták* (szunnahagyomány) tradicionalisták, akik a Koránon kívül a hagyományt is elfogadják; a safeita rítusát leginkább az arabok követik, hanefita rítust a törökök, de a másik kettőnek: a malekita és a hambalit rítusoknak is vannak köztük követőik. A *shiiták*, «eretnekek» a perzsák; míg az említett szektákat csak eredetükben tartják moszlim vallásnak; a *vahhabiták* pedig Hedzsász lakosai.

Az iszlám tanítása.

Keletnek tökéletesebb megértéséhez meg kell ismernünk a 240 millió lelket számláló iszlámnak tanítását, egynémely szokását, mert a nyilvános életnek a színezetét itt nagyrészben ez adja meg. Az iszlám szerint minden ember moszlimnak születik, csupán környezete teszi őt mássá. Szerintük a Thórában és a Szentírásban is vannak részletek, amelyek Mohammedről beszélnek, de ezeket a zsidók és keresztények kihagyták, eltitkolták vagy másképpen magyarázzák. Például Krisztus megígérte az utolsó prófétát, a Paraklétot, aki nem más, mint Mohammed, de ezt a keresztények elferdítik.

A következőkben a moszlim hittanról és erkölcstanról szólok.

I. A *moszlim hittannak* legfőbb tétele «egy az Isten, Allah és Mohammed a prófétája». Ezenkívül a hívő mohammedánnak el kell fogadnia a teremtést, ítéletet, feltámadást, örökéletet stb., továbbá az írott kinyilatkoztatást és a prófétákat.

Isten az iszlám tanítása szerint minden tökéletességet magában egyesítő szellemi lény; tulajdonságait, szám szerint 99-et, a Koránból összeállították és ennek felsorolására füzér segítségével alkotja a moszlim-rózsafüzért, melyet gyakran látunk a mohammedánok kezében.

A világ teremtése tisztára Isten akaratából történt; Isten szólt: legyen és lett. A teremtés elbeszélését Mohammed a Szentírásból kölcsönözte, de összekeverte a rabbiktól és a perzsa forrásokból merített ismeretekkel. Isten először a trónját teremtette, ez alatt víz volt, amelyre lassan föld rakódott, ennek megszilárdítására és fenntartására angyalt teremtett, aki hatalmas sziklán áll.

Isten Ádámot a hét hatodik napján, azaz péntek este teremtette, ezért a moszlimok a pénteket tartják az imádság napjának. Ádám az első igazhívő moszlim, mivel Isten kezdettől fogva gondoskodott kinyilatkoztatásról. A bűnbeesést Mekkával és a Kábával hozzák összeköttetésbe; ott találkozott ugyanis Ádám Évával és a Kába Ádám könnyeitől kapta fekete színét. (De másrészről meg azt tartják, hogy Ábrahám építette a Kábát, de ez a kis ellenmondás nem tesz semmit!) A moszlimok Mekka kikötőjében, Dsiddában mutogatják Éva sírját.

Az égbolt teremtésével kapcsolatos a dzsinnek teremtése, akik középlények az emberek és az angyalok között. Később sokat tudtak mesélni a dzsinnekről és még ma is él a hit ezek létezéséről. Mikor a dzsinnek túlmerészek lettek, az Isten angyala elűzte őket a földet körülvevő Káf-hegységbe, ahonnan ismételten előtörnek. A dzsinneket legyőző angyal bukása nemsokára Ádám teremtése után következett, mivel nem akart Ádám előtt meghódolni és a bukás óta iblis, azaz ördög a neve.

Isten a világot kormányozza is: vagyis van gondviselés. Isten eszközei az angyalok, akik közvetítők Isten és az emberek között, az embert állandóan kísérik és mikor a moszlim imádkozik, az ima végén arcát először a jobb-, majd a balvállára hajtja és ezzel üdvözli az őrzőangyalokat, akik mellette állnak: a jobboldali a jócselekedeteket, a baloldali a rosszcselekedeteket írja fel. A moszlim temetőkben minden síron két emlékkő látható; ezek mellett ülnek a kérdező angyalok, akik a halott lelkiismeretét megvizsgálják.

Ami az utolsó dolgokat illeti — az ítéletet, a feltámadást, az örök életet — a Korán és a későbbi mondák gazdagon kifestették. E tan alapvonásait a kereszténységből vették át, úgyszintén az antikrisztusnak a szerepét és Jézusnak, mint bírónak fontos szerepét az ítéletnapján. Krisztus az iszlámot, mint világvallást, kiterjeszti és vele ismét megjelenik Madhi, a tizenkettedik imám,

amikor Gog és Magog népe áttörik a gátat, amely mögé Nagy Sándor űzte őket.

A világ végét Aorafil angyal harsonaszava hirdeti. Az első jelre mindenki meghal, a másodikra mindnyájan feltámadnak és utána következik az ítélet. A jók borotvaéles hídon jutnak a paradicsomba, amelyről a rosszak a pokol mélységébe zuhannak.

A pokolban és mennyországban nincsenek különböző fokok. Az iszlám is elfogadja a tisztítóhelyet, amelyből a megváltás lehetséges. Mohammed a paradicsomot érzéki természetéből kifolyólag teljesen érzéki örömök élvezetével képzeli.

A Korán szigorú tanítása szerint az egyes emberek sorsát, a boldogságot és a kárhozatot Isten előre meghatározta, vagyis elfogadják a predesztinációt. Később egyes szekták ezt a borzasztó gondolatot enyhíteni törekedtek, pedig éppen ezen alapszik a hívő moszlim büszkesége, mert hite erejével tökéletesen a kiválasztottak között érzi magát.

A *Koránt*, vagyis *az isteni kinyilatkoztatásokat* és a prófétákat illetőleg azt tartják, hogy az első idők emberei mind hívő moszlimok voltak és csak később tértek el a hittől. Ezért újabb kinyilatkoztatásnak kellett jönni és ez meg is történt tanítás formájában.

Korán annyit jelent, mint kinyilatkoztatás vagy tanítás; ebben, mint a mohammedánok Szentírásában, vannak összegyüjtve Mohammed kinyilatkoztatásai. Az eredeti arab szöveget Abu Bekr kalifa állíttatta össze Mohammed íróinak feljegyzéseiből és a szájhagyományokból. Mivel ez az első összeállítás minden tárgyi rend nélkül történt, Othman kalifa rendeztette, amikor 114 fejezetre, vagyis Surre osztották. A régebbi, a mekkai fejezetek rövidebbek, élénkebbek és igazi költői lendülettel frisseséget árulnak el; a medinai évek fejezetei retorikailag nagyszerű prédikációk rituális előírásokkal, polgári és büntetőjogi rendeletekkel.

A moszlimok sokat foglalkoznak azzal a vitás kérdéssel, vajjon a Korán, mint Isten szava, öröktől fogva létezik-e és így feltétlen meghódolást követel, vagy pedig emberi alkotás-e és akkor racionalisztikus módon magyarázható? A jámbor hagyomány azt tartja, hogy az egész könyv az égben «jól megőrzött táblán» öröktől létezett és onnan szállt le Mohammednek, de nem egyszerre, hanem részletekben, 23 éven át.

A Korán az arab irodalom tökéletes mesterműve és hatalmas irodalom keletkezett vele kapcsolatban. Keleten a Koránt csak arab nyelven kézzel írják, legfeljebb litografálják, de nyomtatásban idegen nyelven kiadni nem szabad. A török, perzsa és indus gyerekek gépiesen tanulják be a nekik értelmetlen arab nyelvet

és a felnőttek is értelem nélkül recitálják az imaszöveget. Európában német, orosz, angol, olasz és latin nyelven jelent meg a Korán teljes szövege nyomtatásban.

A *próféták* száma különböző rangfokozatokban 124.000; némelyek új vallásforma meghonosítására jöttek, mások pedig annak megőrzésére. A próféták mentesek voltak a nagyobb bűnöktől és Isten tanításuk bizonyságtételére csodák erejével ruházta fel őket, de ennek ellenére is gyakran gúny tárgyai voltak. A négy legnagyobb próféta: Ábrahám, Mózes, Jézus és Mohammed, de fontosabb szerep jutott Ádámnak és Noénak is.

Ádám az emberi tökéletesség mintaképe és ezért Isten helyettesének is nevezik. *Noé* történetét a Koránban ismételten megtaláljuk, de különféle hozzáadásokkal; például Noénak negyedik, engedetlen fia is volt, a bárka a vízözön elmultával Dzsudi hegyén állt meg Mossulnál, Mezopotámiában és a vízözönből Noé családján kívül az óriási Udes, Enoch fia is megmaradt, akiről mesébeillő nagysága miatt még ma is különböző mondák keringenek a nép körében.

Ábrahám (Ibrahim) fontos szerephez jutott az iszlámban azon történeti tény révén, hogy Ismaelen keresztül az arabok ősatyja, akik szintén semita népfaj. A Korán Isten barátjának nevezi és Mohammed Ábrahám vallását akarta ismét helyreállítani. A Korán VI. fejezetében szép elbeszélést találunk, miképpen jutott Ábrahám a monotheismus tudatára.

Ábrahám barlangban elrejtőzve nevelkedett, mivel Nimród az összes újszülötteket megölte. Tizenötéves korában elhagyja a barlangot... «és amint sötét éjjel megpillantotta a csillagot, így szólt: Ez az én istenem. Amint azonban az eltűnt, ismét szólt: Nem szeretem a mulandó dolgokat. Mikor a holdat feljönni látta, ismét szólt: Ez az én istenem; de mikor az lenyugodott, mondotta: Az Isten nem azért vezet, hogy a tévelygő embereket kövessem. Mikor a nap felkelt és Ábrahám meglátta, szólt: Ez nagyobb a többinél, ez az én istenem; de mikor ez is lenyugodott, mondotta: Ó, emberek, semmi közöm mindahhoz, amit ti bálványként imádtok, én ahhoz fordítom orcámat, aki az eget és a földet semmiből teremtette és nem tartozom azokhoz, akik még valaki mást is társítanak melléje». Ez a Korán elbeszélése, miként jutott Ábrahám az egy Isten gondolatára.

Mohammednek ugyanis nem tetszett a Szentháromság keresztény hittétele és azt polytheismusnak, többistenimádásnak nevezte, mert ez a tan az Istenhez rajtakívül állókat társított, — mondotta.

Mózesről (Musa) a Korán semmi újat nem tudósit, csak amit a Bibliából kölcsönzött; ő hozta a Thórát.

Jézusról (Isa) szóló elbeszélésekben különös kortévedést találunk: Szűz Máriát Aaronnak nővérével, Mirjámmal cserélik fel. Jézus neve a Koránban Isa, amely Ézsaut jelent és ez a zsidóknál gúnynév. Ebből láthatjuk, milyen forrásból merítette Mohammed legendáinak jórészét; de másrészről Jézust az Isten igéjének is hívják.

A Korán egymás mellé állítja Jézus születését és Ádám teremtését. Jézus is kezdettől fogva próféta volt, már mint gyermek is; csodákat vitt végbe, melyek az összes próféták, még Mohammed csodáit is felülmulják. Jézus hozta az evangéliumot és ezzel a Thórát megerősítette, de a régi törvény egyes részeit felfüggesztette. Jézus helyett mást feszítettek fel, de Isten megengedte, hogy Jézus pár órára meghaljon, mielőtt a mennybe felszállt volna. Jézust nagyobb szellemi lénynek tartják, mint a többi prófétákat, az «Isten lelkének» nevezik, de istenségét nem ismerik el.

Az újabb vizsgálódások mindinkább azt bizonyítják, hogy nagyon kevés eredetiség van ezekben az elbeszélésekben. Mohammed csak utánoz és vagy zavaros forrásai voltak (t. i. előbb zsidó, a után keresztény forrásokat ismert meg), vagy teljesen félreértette azokat. Magát Nagy Sándort is prófétává lépteti elő, akinek indiai hadjárata a monotheismus érdekében történt; Illés prófétát pedig Szent Györggyel azonosítja.

Micsoda *Mohammed* szerepe az iszlámban?

Mózes és Krisztus megjövendölték eljövetelét, csak az erre vonatkozó helyeket a Thórából és az Evangéliumokból elsikkasztották. Ő a megígért «Parakletus» (Ján. 14. 16.), az utolsó és legnagyobb próféta. Megerősíti a korábbi kinyilatkoztatásokat, de mivel egész tanítása maga csoda, nincs szükség újabb csodákra. Később azonban egész sereg csodát tudósítottak róla és bár nem istenítették, ő az emberek szószólója és főközbenjárója Istennél.

II. Az *iszlám erkölcstana* teljesen megfelel az arabok természetének és jellemének. Az általános emberi kötelességek közül a Korán a *jótékonyságot* magasztalja és ennek itt megható példáit látjuk naponként, amelyek a kereszténveknek is dicsőségére válnának, akik itt a Szentföldön gyakran megfeledkeznek Krisztus fenséges tanításáról: a szeretetről. Gyakran tanuja voltam, hogy a mezítlábas tevehajcsár, aki maga is csak koldusnak látszott, a zsákjában levő két kenyér közül az egyiket az útszéli koldusnak juttatta; vagy reggelenként a faluból a városba igyekező fellah asszonyok nem mennek el a koldus mellett, hogy a fejükön levő kosárból valamit ne juttatnának neki.

A mértékletesség az arab élet fővonása, bár a pénzvágy a vérükben van. A tisztátalan állatok evésének tilalma szokásjogon alapszik; a szeszesitalok élvezetét Mohammed megtiltotta, de vajjon csupán azért-e, mert maga többszörösen mértéktelen volt és ilyenkor helytelen dolgokat cselekedett, amelyeket később megbánt, — nem lehet eldönteni.

Ami a házasságot illeti, az egynejűség általános, a többnejűség ma már ritkább jelenség, mert részint hiányoznak az anyagi eszközök: sok asszony sok pénzbe kerül, részint pedig folytonos a veszekedés és a féltékenykedés köztük. A Korán nem többet, mint négy asszonyt engedélyez egyszerre. A többnejűség abból az ókeleti nézetből származik, hogy a nő a férfinál alsóbbrendű lény és mint munkaerő és az érzéki élvezetek tárgya a férfi önhatalmú rendelkezésére áll. A nő másodrangú helyzetét még ma is tapasztaljuk Keleten nemcsak a moszlim családokban, hanem a keresztény és a zsidó családokban is, ahol erősen kifejezik, hogy a férj az első személy és a nő az utolsó. Például keresztény családokban is a meghívásoknál a házigazda az első személy, azután a vendégek és a háziasszony az utolsó.

A moszlim nem szívesen látja, ha a nő jámbor és imádkozik; nem is igen lehet látni imádkozó nőket. Imádkozó férfiakat ellenben nemcsak a mecsetekben, hanem a háztetőkon (t. i. a lapos terraszokon), tereken és utazás közben is gyakran látunk.

A nemek elkülönítése meglehetősen éles. Az arc lefátyolozása itt, Palesztinában, annyira hagyományos, hogy sértés volna a nőről feltételezni, hogy azzal a szabadsággal léphet fel, mint az európai vagy amerikai nő. Még a keresztény templomokban is megvan ez az éles elkülönítés. Az első padsorok a férfiaké mindkét oldalon, a hátsók a nőké, és a nők nem jönnek előre az oltárhoz a szentáldozáshoz — hogy ne legyenek kitéve a kíváncsi férfiszemeknek — hanem a pap megy hátra áldoztatni padsoraikhoz; nem ritkán a nők padsorait rács veszi körül. Ezek kissé szigorúnak tetszenek, de nem látjuk a keleti kereszténveknél sem a gyakori szerelmi tragédiákat, törvénytelen gyermekeket, házasságtöréseket és elválásokat, mint a keresztény európai országokban.

A moszlim házasság egyik gyengéje a válás könnyűsége. A moszlimnak csak egy szavába kerül és az asszonynak el kell hagynia a házat, de megtarthatja a házassági hozományt, sőt ha a férfi hibájából történik a válás, a moszlim törvényszék tartásdíjat is megitél, különösen, ha gyermek is van és az asszony nem megy újból férjhez.

A jámbor moszlimnak különösen három kötelessége van: az imádság, a böjt és a Mekkába való zarándoklás.

Az ötszöri imádság napjában fontos kötelesség. Az imádság idejét jelzi a müezzin a minaretről ezekkel a szavakkal: «Allah nagy (háromszor); tanuskodom, hogy nincs más Isten Allahon kívül és Mohammed Allah prófétája (kétszer); fel imára (kétszer)». Ezt a négy égtáj felé napjában ötször elénekli: napnyugta után, az éj beálltával, napfelkeltekor, délben és délután egy órával napnyugta előtt.

A hívőknek az imádság előtt meg kell mosakodniok, ami egészségügyi szempontból itt Keleten igen üdvös rendelkezés. Erre a célra a mecsetek udvarán vízmedencék állanak; a pusztában víz hiányában homokkal is végezheti a hívő ezt a rituális mosakodást.

Hogyan imádkozik a mohammedán?

Először is szőnyeget vagy a felső köntösét teríti le a földre, azután annak szélére áll arccal Mekka felé és kezeit füleihez emeli, miközben elkezdi a Korán első fejezetét, az el fatihát, amely a Miatyánknak felel meg a következő szöveggel: «Az irgalmas és kegyelmes Isten nevében dicsőség legyen Allahnak, a teremtmények irgalmas és kegyelmes Urának, az utolsó ítélet fejedelmének; neked szolgálunk és téged kérünk segítségért, vezess minket az egyenes úton, azoknak az útján, akiknek a kegyelmedet osztogatod, akiket kedvelsz és akik soha nem térnek el tőled. Amen». Ez imádság elmondása közben derékszögben meghajlik, kezeit térdeire teszi; majd két térdre ereszkedik, sarkaira támaszkodik és kezeit nyugodtan térdei fölött tartja; a negyedik helyzet, amikor homlokával a földet érinti.

Pénteken, az imádság napján összejönnek a mecsetben, meghallgatják a mufti vagy a khádi prédikációját és utána imádkoznak. Ez a nap nem a munkaszünet napja, csak az utóbbi időben kezdik ebben is az európaiakat utánozni. Például itt, Palesztinában a hivatalokban az a rendszer, hogy pénteken a mohammedánok, szombaton a zsidók és vasárnap a keresztények maradnak otthon. Erre egész rendszert kellett a hivatalokban kidolgozni.

A hívőnek másik fontos kötelessége a böjt Ramadán hónapban. A jámbor moszlim akkor egész nap böjtöl egy hónapig; éjfél után három órától este félhatig tart a böjt, amikor itt, Jeruzsálembe ágyúszó jelzi, hogy szabad enni. A Ramadán hónapot zárja a kis Beirám, amikor három napig ünnepelnek és esznek a böjt befejezésének örömére.

A harmadik kötelesség zarándoklás Mekkába. A zarándokcsapat Damaszkuszból indul Dul-kade hónapban Medinán át Mekkába; ma már a híres mekkai vasút szállítja a zarándokokat. Mekka közelében leteszik ruhájukat, fejfedőiket és csak kis kötény-

kével övezve mennek tovább és járják körül a Kábát; megcsókolják a nagy fekete követ, amely néhány méter magas, négyszögletes, feketére festett, ablaknélküli házhoz hasonlít. Mekka közelében az Arafát-hegyen prédikációt hallgatnak, megdobálják az ördögöt a Missa-völgyben; ezzel hitük szerint bűneiktől megtisztulnak és a zarándoklást nagy áldozati lakomával befejezik, amely napon az iszlám egész területén juhokat ölnek le; ez a nagy Beirám, a mohammedán húsvét, amint ők nevezik, az «Áldozat ünnepe».

Az iszlám vallásnak aszkétikája és misztikája is van, amely elég korán kifejlődött, különösen a perzsáknál. A misztikus a Korán több kijelentését képletesen magyarázza és ez az irányzat ezért többször pantheista formát öltött. Az iszlám keretén belül álló misztikusok alapították a dervisrendet 1164-ben és a dervisek még ma is nagy tiszteletben állnak a népnél, csodahírük ma is él; néha órák hosszat üvöltik az Allah szót, hogy vallási extázisba essenek. A keleti utazó könnyen hozzájuthat, hogy a kairói derviskolostorban istentiszteletszámbamenő táncukat élvezheti.

A Koránnak ismételten visszatérő gondolata, hogy a földi élet értéktelen és csupán csak próbaidő. Ezt a nézetet megerősítette az istenségről táplált felfogásuk, amelyet Mohammed főképpen a borzasztó oldaláról festett és az iszlám követőiben a félelem érzését keltette. Erre hívő lelkek magukba szálltak, visszavonultak a világtól és bűnbánat gyakorlására adták magukat, hogy így legalább a másvilágot biztosítsák maguknak. Ennek az aszkéta irányzatnak az alapja törekvés a tökéletesebb istenismeret megszerzésére szemléleti, intuitív úton. Az Istenhez való misztikus szeretet volt a jelszó, amellyel titokzatos elragadtatásba, extázisba estek, a tökéletesség szemléletében majdnem megsemmisültek és Istenben feloldódtak. Amint Nyugaton is a remetékből rendek alakultak, Keleten a moszlim aszkéták szervezett koldulórenddé fejlődtek. Míg kezdetben nagy gondolkodók, ideális szellemek, tehetséges költők, mint a perzsa Sadi és Hafiz, csatlakoztak ehhez az irányzathoz, ma a dervis intézmény lealacsonyodott, a szellem eltűnt belőle és csak a külső gépiesség maradt meg, amellyel a testet minden külső behatás ellen érzéketlenné tenni és az elragadtatás állapotát előidézni törekszenek.

Meglehetős korán alakult ki az iszlámban a szentek és a vértanuk kultusza is; elzarándokoltak sírjaikhoz, mivel azt tartják, hogy a halál nem szüntet meg minden közlekedést. Különösen híres Mohammed medinai, Hussein kerbelai sírja, de majd minden városnak megvan a maga szentjének sírja.

A palesztinai mohammedán arabok a szunniták ágában a safeita rítust követik, a különböző szertartásokban vitatott pontok közömbösen érintik őket. Mikor a török kormány a háború előtt a laicizációs mozgalmat megindította, amelynek értelmében az iskolákban az új tanítók európai programmot vezettek be és a törvényszékek a kádik hatalma alól kezdtek kicsúszni, az ifjú törökök mozgalma nem sok eredményt ért el Palesztinában, a régi hagyományokhoz erősen ragaszkodó vallásos nép meglehetősen elzárkózott az új eszmék elől.

A mohammedánok az ország némely városaiban kisebbségben vannak, mint például Jeruzsálemben, ahol 90 ezer lakosból 20.000 a mohammedán; Názáretben, Bethlehemben, Haifában, Tiberiásban és Safedben, ahol a zsidók vagy keresztények vannak többségben; viszont majdnem teljesen ők lakják Naplus, Hebron, Gaza és Akko városokat.

Palesztina földjén a három legfőbb moszlim szentély: a Szentszikla- vagy Omár-, az Aksa- és a hebroni mecset Ábrahám sírja fölött. Az első mecset a mekkai és a medinai mecsetekkel egyenlő rangban a mohammedán világ legszentebb helye és a mekkai zarándoklás csak a jeruzsálemi Omár-mecset meglátogatásával lesz teljes.

A palesztinai mohammedánok feje a jeruzsálemi főmufti, Haj Amin Hussein őeminenciája, aki a legfőbb vallási törvényszéküknek, a saria concil feje, amely alatt a városokban működő saria curia törvényszékek működnek a kádik vezetése alatt. Az angol kormánytól is elismert törvényszékek joghatósága a moszlim személyi ügyeire terjed: házasságra, elválásra, örökösödési ügyekre és mindarra, ami a moszlim vallási birtokokra vonatkozik, a vaqufokra, amelyek házak, szállodák, telkek, földbirtokok fölött rendelkeznek. A jeruzsálemi vaquf évi jövedelme meghaladja a 60.000 angolfontot (másfél millió pengőt). Ez az összeg a mecsetek és iskolák fenntartására, a kádik, muftik és a falu fejeinek, a sejkeknek fizetésére fordítandó.

A moszlim ünnepeket a *Hedzsira-naptár* szerint ünneplik, amelyet a polgári és a társadalmi életben nem lehet figyelmen kívül hagyni. Az időszámításukat Mohammed futásától vagy pontosabban 622 július 15-től kezdik Muharram hó 1-vel. Az évek holdévek és 12 holdhónapból állnak: Muharram, Safar, Rabi al Avval, Rabi al Thani, Jumada al Avval, Jumada al Thani, Rajah, Shaban, Ramadan, Shabval, Zu al Qadeh, Zu al Hejja.

A moszlim évből a keresztény (Gergely-féle) időszámítás évét megtaláljuk, ha a mohammedán évek számából levonjuk annak három százalékát és a maradékhoz hozzáadunk 621.54-et; az eredmény a keresztény évet mutatja. 1932 május 6-án a Hedzsira-naptárban 1351 Muharram 1, vagyis Újév.

A moszlim ünnepeket is figyelemmel kell kísérni Keleten annak, aki nem akar a jóízlés ellen vétení. Főbb ünnepeik: az Újév (Muharram 1), Noé bárkájának megállása, Hussein halála (M. 10), Mohammed születése (Rabi al Avval 12), Mohammed fogantatása (Rajab első pénteke), Mohammed csodája (Rajab 27), Törvények ünnepe (Shaban 15), Ramadan: a böjt hónapja. Minden imádság meghallgatása (Ramadan 27), kis Beiram (Shaval 1—3), nagy Beiram (Zu el Hejja 10—12). Ez utóbbi az Áldozat ünnepe, a legnagyobb ünnep.

Palesztinának külön nagy ünnepe a Nebi Musa, Mózes próféta sírjához való zarándoklás. Az ortodox görög nagypéntek előtt nyolc nappal az egész országból összejönnek a moszlimok a jeruzsálemi Omár-mecset mellett a Haram es serifen és Mohammed szent zászlója alatt tömegekben vonulnak az állítólagos sírhoz, amelyet Jeruzsálem és a Holt-tenger között egy hegyen tisztelnek; nyolc nap mulva a szent zászlót onnan visszahozzák. Ez a tavaszi moszlim összejövetel szokott veszélyessé válni az utóbbi években a zsidókra, mint az új állam alapítóira, mert ilyenkor a vidékről, különösen Hebron és Naplus fanatikus mohammedánjai tömegekben vonulnak fel vallási énekeket zengedezve. Ez annyira felizgatja fanatizmusukat, hogy a nagyobb veszély elkerülésére az angol kormány gépfegyverekkel és lovascsapatokkal kísérteti a körmenetet; az ó város kapuival szemben pedig ágyúkat állít fel, hogy zavargás idején beszorítsa őket az ó városba és megakadályozza tömeges kivonulásukat a zsidó negyedekbe.

Kelet megértéséhez tartozik a mohammedán — városi és falusi — arabok egynémely szokásának ismerete. Három szokásról szólok, melyek az arab életében fordulópontot jelentenek: körülmetélés, házasság és a halál beállta.

Mikor a fiúgyermek a hetedik évét eléri, nagy ünnepséget csap a család, de leginkább egyszerre több gyermeknek a tiszteletére ugyanabból vagy különböző családokból. Megvárnak egy-egy házasságkötést és akkor a nászmenethez csatlakoznak; a fiúgyermeket gazdagon a keleti hosszú talárisba öltöztetik, szép lóra ültetik és az arcát félig eltakarják; a menet élén megy a borbély, aki azután a műtétet végrehajtja.

A leánygyermek a városiaknál 12 éves korában megkapja

a fekete fátyolt arcának elfödésére és attól kezdve csak így jelenhet meg az utcán és férfiak társaságába nem mehet; rá nézve majd csak egy férfi létezhet, a férje, feltéve, hogy férjhez megy, mert a moszlimoknál is, a többnejűség ellenére, maradnak pártában leányok.

Miképpen történik a házasságkötés?

A házasulandó ifjú kinyílvánítja ebbeli szándékát anyjának vagy nőrokonainak és ha ismer «mennyasszonyjelöltet», akkor elküldi oda a nevezett nőszemélyeket, hogy nézzék meg, vajjon tetszik-e nekik, vajjon szép-e és a körülmények megfelelnek-e az ő viszonyainak? Az ifjú nem láthatja meg választottját, csak a házasságkötés után. Ha nőrokonai jót tudósítanak, az ifjú elmegy a leány apjához érdeklődni, vajjon mennyiért kapná meg a leányt? De ez semmiféle kötelezettséggel nem jár. Ha az ifjú az ügyet meggondolta, részleges tárgyalásba bocsátkozik az apával a fizetendő összeget illetőleg. A kívánt összeg az özvegyeknél kevesebb, mint a leányoknál, a városiaknál több, mint a fellahoknál; az összeg nagysága függ a leány szépségétől — melyet azonban a vőlegény nem állapíthat meg — és az apa társadalmi és vagyoni helyzetétől. Jelenleg egyszerűbb polgári családban 150 font sterlinget kíván az apa leányáért; most azt mondják, «olcsóbb» lett, mert azelőtt 300 fontot is elkértek. Az összeg kétharmadrészét a házassági szerződés megkötésénél kell kiegyenlíteni és az apa tetszés szerint ad ebből a leányának a szükséges ruhákra és egyebekre; a fellahok nem igen adnak leányuknak hozományt, pedig egyszerű parasztleányért ma 75 font sterlinget (1500 pengőt) fizetnek. Az egyharmadrészt a nő kapja meg, ha a férj elhal vagy a férj a nőt ennek akarata ellenére elbocsátja.

Miután a vőlegényjelölt és az apa a szerződést megkötötték, az ifjú a járandóságot kifizette, készen van a házasságkötés, amelyet a leánynak is tudomására adnak. Csupán illemből némelyek elmennek a mecsetbe, utána a menyasszonyt ünnepélyes menetben férje házába kísérik. Érdekes bibliai jelenetet látunk ma is. Ez a menet este indul lámpafénynél, amikor a vőlegény elmegy a menyasszonyáért és elvezeti saját új otthonába, — gyakran elevenedik meg ilyenkor előttünk az okos és a balga szűzek képe. A menet élén megy egy-két dobos, utána a menyasszony asszonybarátnői, majd fiatalabb leányok a menyasszonnyal, akit ruhája teljesen eltakar; majd ismét zenészek zárják be a menetet. Az asszonyok, mint minden rendkívüli alkalommal, most is éles kurjantásokkal fejezik ki örömüket és az ünnepi hangulatot. Az utána következő mulatságnál teljesen külön szórakoznak a nők és külön a férfiak.

Az araboknak sajátos szokásaik vannak a halálesettel és a temetéssel kapcsolatban. A halál beállta után az asszonyok valóságos őrjöngésben törnek ki: hajukat lebontják, ruhájukat megtépik és fájdalmuknak ismét éles kurjantásokkal adnak kifejezést. Miután a holttestet megmosták, a halott orrlyukait stb. betömték, a fehér, vagy zöld halotti inget ráhúzták és a sirató asszonyok elsiratták, a lepedőbe csavart holttestet ráteszik a hordozható állványra, mint nálunk a szentmihálylovára, és ha reggel halt meg, még aznap eltemetik, mert Keleten a nagy meleg miatt nem várhatnak a temetéssel.

A temetési menet először a mecsetbe megy, ott az állványt leteszik, imádkoznak a halott fölött és utána rögtön a temetőbe viszik. Elül mennek a dervisek vagy a köztiszteletben álló vak sejkek, akik a hitvallomást éneklik, utánuk a megholt barátai viszik a halottat, majd a nők az előbb leírt őrületes látványt nyujtják.

A sírban a halottat fejjel Mekka felé helyezik el, a férfiak és a nők külön sírkamrákba kerülnek, még a családtagok is, mert a moszlimok még a halálban is megtartják a nemek elkülönítését. A sírkamrák oly magasak, hogy a halott felállhat, mert a mohammedánok hite szerint a lélek még egy éjjel a testben marad, amikor Munkár és Nekir angyalok megvizsgálják őt az ítélet miatt.

A kereszt és félhold.

A MEGVÁLTÁS huszadik századában azt látjuk, hogy a kereszténység nem hatolt be mindenüvé, főképpen pedig Keleten; az emberiségnek csak alig egyharmada fogadta el a kereszt tanítását. Elő-Ázsiában, ahol megszületett, a kereszténység csak tengődik, Észak-Afrikában, ahol valaha virágzó keresztény élet volt, majdnem eltűnt és most lépésről-lépésre kell meghódítanunk minden kis területet.

Mi ennek a jelenségnek az oka?

Az, hogy a kereszténységnek még ifjúságában hatalmas ellenfele támadt az iszlámban, mely megsemmisítő hadat üzent neki és tizenhárom század elkeseredett harcában többször a kereszténység létezését is fenyegette anélkül, hogy maga komoly veszélyben forgott volna valaha. Mohammed Krisztussal szembe fordult, a kereszt ellenében a félholdat állította fel és háreméből ma kétszáznegyven millió ember vallását és erkölcsét diktálja. Az iszlám nemcsak milliókat ragadott el Krisztus vallásának követésétől, nemcsak a kereszténység előhaladását állította meg és szorította vissza hatalmas területeken, hanem még a bölcsőjét is elvette, legtiszteltebb szentélyeit a Szentföldön megszentségtelenítette, világító tűzhelyeit kioltotta és a szószékeken, amelyekről valaha Basil, Athanáz, Cirill, Aranyszájú Szent János és más egyházatyák fenséges szavai hangzottak, most a Koránt olvassák. A Megváltó, az apostolok, egyházatyák és nagyszentek szülőföldje: Palesztina, Egyiptom, Szíria, Kis-Ázsia mohammedán föld lett és 650 millió keresztény legszentebb emlékeit mohammedánok bitorolják. Az iszlám elérte azt, amit egyetlen vallás sem mert, nem tudott megcselekedni: Nyugat-Ázsiában és Afrikában a kereszténységet visszaszorította és a félhold a kereszt felett győzedelmeskedett.

Durus est hic sermo! De arra a két kérdésre akarok megfelelni, miért és hogyan történt ez?

Az iszlámnak a keresztény műveltség ellen folytatott harcában különösen két körülménnyel találkozunk, melyek a harcban

kifejtett csodálatos erőt megmagyarázzák. Az iszlám mint *tan* nincs felfegyverkezve a katolikus egyház apostolsága ellen, de mint *vallási intézménynek* oly sajátságai vannak, melyek a keresztény társadalom ellen harcra indítják.

A tan szempontjából az iszlám erejét veszélyessé teszi *látszólagos hasonlósága* a kereszténységgel. Az iszlám a keresztény vallás igazságát nem tagadja, sőt elismeri, bizonyos pontokban nyiltan és hangosan hirdeti; meghajol Krisztus előtt, a négy legnagyobb próféta: Ábrahám, Mózes és Mohammed között helyet biztosít számára, sőt még ezeknél is nagyobb prófétának tartja Issát, Jézust, «akiben az Isten lelke lakozott». De nem ismeri el istenségét, mivel az iszlám tanítása szerint az Isten nem szállhat le a megtestesülés alacsony fokára és teremtett dolog nem egyesülhet az istenséggel. Mohammed annakidején leginkább a polytheismus ellen lépett fel, a Szentháromság tanát is elvetette, mivel azt rosszul értelmezvén, többisten-imádásnak nyilvánította. Mohammed semmi más feladatot nem tulajdonít magának, minthogy ráüsse a pecsétet a Messiás művére. Isten az emberiség vallásának és erkölcseinek megőrzésére időnként prófétákat küldött, mint Krisztust is. De a keresztények Krisztus tanítását «megváltoztatták, törvényeit meghamisították», ezért a Gondviselés elküldötte a Krisztustól megígért «Paraklet»-ot, a Vigasztalót, aki nem más mint Mohammed, az utolsó próféta. Mohammed Krisztus tanítását eredeti tisztaságába visszaállította és nekünk keresztényeknek, az a legnagyobb bűnünk, hogy Mohammedet nem ismerjük el Isten küldöttének és ezért a próféta követői «hitetlen kutyáknak» tekintenek.

Mohammed tehát hamis tanítását ráalapozta Krisztus igaz vallására, amelynek isteni vonásait az iszlám számára is igényli; ebben rejlik az iszlám ellenálló erejének titka a katolikus misszióval szemben. A mohammedánok a keresztény hittel szemben majd ugyanazt a magatartást tanusítják, mint a keresztények a zsidó vallással szemben. Amint a keresztények elfogadják az ószövetségi kinyilatkoztatást, de ma a zsidókat Istentől elvetett népnek tartják és a keresztény mosolyogna, ha a rabbi őt a zsinagóga vallására akarná megtéríteni, így az iszlám magát a keresztény vallás továbbfejlődésének tartja; elfogadja Jézust, mint prófétát és az Isten különösen ihletett emberét, sőt egynémely tanítását magáénak is vallja, de a kereszténveket Istentől elvetett szektának tekinti, akik a rájuk bízott javakat nem őrizték hűen, hanem az idők folyamán meghamisították. Ezért mosolyog a mohammedán is, ha a katolikus misszionárius a keresztény hit elfogadására buzdítja. És amint a történelem folyamán kevés azok száma, akik a keresz-

ténységből a zsidó hitre tértek, így nagyon kevés az iszlámról a kereszténységre, de annál több a kereszténységről az iszlámra tértek száma.

Az iszlámban tehát a kereszténységből átvett igazságok töredékeit találjuk és ez éppen elégséges arra, hogy az iszlám követői az igaz hit tökéletes birtokában képzeljék magukat; ez a hamis világosság sokkal veszélyesebb, mint a teljes sötétség. A bálványimádók szemei előtt terpeszkedő sötétségben a nyugtalanul ide-oda-bolyongó lélek érzi végtelen nyomorúságát, elhagyatottságát; kinyujtja kezét és a sötét éjtszakában megtalálja az Isten kezét, mely segíti és felemeli őt. De az iszlám derengő fényénél, mely nem a fénytárasztó és melegítő napból származik, a mohammedán azt véli, hogy teljes világosságban jár és boldognak hirdeti magát ebben a tévelyben.

Az említett körülmény, mely az iszlám erejét magyarázza, az *értelemre* vonatkozik; a másik körülmény az *akaratra* vonatkozik. Ha a mohammedán értelme jobb belátásra jutna és a csalárdság hálóját át is szakítaná, az akarat vonakodna követni az értelmet és kényszerrel visszavezetné az iszlám békóiba. Mohammed nagyszerűen értette, hogyan kell a lélek két tehetségére, az értelemre és az akaratra hasonló erővel hatni. Krisztus a lélek nemesebb, magasabb tehetségeit fogta meg, Mohammed a legalsóbbakat. Krisztus törvénye a *szeretet* szavában foglalható össze, míg Mohammed törvénye az *érzéki gyönyör* szavában. Ez az az emeltyű, amely fölött a hamis próféta rendelkezik és ez a bűnbeesés után gyenge emberiségnél majdnem oly hatalmas eszköz, mint az, amelyet a Megváltó választott. Az érzékiség hatalma a legtisztább és legőszintébb akaratra is mindig félelmetes marad és a kereszténynek a kegyelem összes eszközeire, hitének legerősebb érveire van szüksége, hogy ebben a pontban győzelemmel állja meg helyét.

Mit tud művelni az az ember, akiben a hit és az érzékiség nem ellenségek, hanem hű társak és szövetségesek?

És éppen ezt találjuk az iszlámban!

Az iszlám, mint vallás, oltalmába veszi a testi kéjt, az érzéki gyönyört, megszenteli és eszményesíti, sőt a legnagyobb boldogsággá teszi ebben és a jövő életben; számára a túlvilági paradicsom a kéjnek háza. Így az iszlám gyökerei a testnek és a vérnek legbensőbb mélységeibe hatolnak, ott beágyazzák magukat és lehetetlen onnan többé kiszakítani. Ezért veszít el Mohammed oly kevés hívőt és ragad el Krisztustól oly sok milliót. Aki alsóbb és tisztátalan érzésű, az ösztönök embere, az a félhold irányában mozog.

Az iszlám az értelem megtévesztésével és az érzékiségnek

a maga szolgálatába állításával Krisztus törvényének leghatározottabb ellensége és legszerencsésebb vetélytársa. Az iszlám azonban nem elégedett meg azzal, hogy a kereszténységet mintegy sakkban tartsa, többre, a kereszténység megsemmisítésére vagy legalább is leigázására törekedett. A mohammedánok uralma az iszlámot nem követő népek fölött — volt az az idea, melyet a próféta követőinek lelkébe vésett. A gyaurok — a hitetlenek — országát a félhold hatalma alá hajtani a mohammedánok joga és kötelessége. Ez *joguk*, mivel ők, az «igaz hívők», a hitetlenek fölött állnak és számukra, mint az anyagiasan gondolkodó zsidók számára, ez a felsőbbség csak anyagi, fizikai rendű lehet. De ez *kötelességük* is, mivel uralmuk megcáfolhatatlan bizonyság az iszlám igazsága mellett és ezért a hitetlenek ellen folytatott háború szent cselekedet. Ők nem akarják tulajdonképpen a hitetleneket az iszlámra téríteni, hanem csak adófizetőikké és rabszolgáikká tenni. Az iszlám propagandájának legfőbb eszköze a kard; hirdetői nem apostolok, hanem a harcias katonák; hősei nem vértanuk, hanem vértől csepegő marcona hadfiak. Képzeljünk el férfiakat, akiknek a harc legerősebb szenvedélyükké lett és mondjuk nekik a vallás nevében, amelyben vakon hisznek, hogy az a háború életük legérdemszerzőbb cselekedete — míly kitörő harcias fanatizmussal találkozunk? És ez az iszlám gyors elterjedésének titka. Ez magyarázza meg annak a hadjáratnak sikerét, melyet az iszlám megjelenésének első pillanatától a kereszténység ellen folytatott.

Az első kérdés fejtegetésénél szembe állítottam a két vallás alapítóját: Krisztust és Mohammedet. A jelen kérdésnél: *hogyan* történt a kereszt és a félhold erőinek összemérése, a két vallás követőinek találkozásaira mutatok rá. Lepergetem az olvasó szeme előtt, amint az a történelemben lejátszódott, a tizenhárom századon át tartó kegyetlen harcot, amelynek megírására még történetíró nem vállalkozott. Ez a harc rengeteg egyes nemzeti tragédiákból tevődik össze, ugyanabban az időben sok színpadon játszódik le, de a két harcoló fél kiengesztelhetetlen ellenségeskedése miatt megőrzi a nagyszerű és megkapó egység jellegét. Ez a hosszú harc a régi világ három földrészét, Ázsiát, Afrikát és Európát vérrel itatja és ennek a véres harcnak epizódjai népek között játszódtak le, melyek a kereszt vagy a félhold zászlaját követték. Itt két hadseregről van szó, melyek között a Földközi-tenger széles tükre nyujtózkodik, mely azonban nagy kiterjedésének ellenére is kicsiny ahhoz, hogy őket tökéletesen elválassza. E hadseregek két-két szárnya rálép a széles vízmedence partjaira és találkoznak, az egyik a szír sivatag homokján, a másik Gibraltár szikláinál.

Ez a harc egybeesik az iszlám keletkezésével; alig születik meg az új vallás, máris Kelet réme lesz. Röviddel előbb még csak sötét pont volt Arábia pusztáiban, csakhamar zivatarrá fokozódik, mely elemi erővel tör ki, villámaival királyságokat dönt meg, büszke várakat és városokat hamuvá változtat. Néhány történeti adat is sejteti már azt a villámszerű gyorsaságot, amellyel az események egymásra következtek.

Mikor Mekka prófétája 13 századdal ezelőtt Medinában meghalt, hívőinek serege mindössze egy marék arab beduinból állt. Két év mulva, vagyis 634-ben, katonái Szíria fővárosába, Damaszkuszba vonulnak be győzedelmesen, 641-ben Alexandriát foglalják el, 651-ben befejezik a régi perzsa birodalom szétrombolását, 670-ben lovaikat az Indus folyóból itatják, 637-ben a Szent Várost, Jeruzsálemet teszik meg Mekka és Medina után legszentebb helyüknek. Ugyanakkor flottájuk Konstantinápoly előtt is megjelenik, hogy a kereszténveknek egyetlen, Keleten maradt erődjét is elfoglalják. Bizánc ekkor a leghasznosabb szolgálatot tette a kereszténységnek; falai alatt feltartóztatta az iszlám győzedelmes előhaladását és ezzel lehetővé tette, hogy a keresztény Európa az iszlám ellen megszervezkedjék.

De ez a csapás az iszlámot nem bátortalanította el. Ha a keresztény hadsereg balszárnya feltartóztatta őt Konstantinápolynál, megkísérelte a jobbszárny ellen küzdeni. Miután Ázsia a félhold hatalma alá került, Afrika sivatagjain át a Földközi-tenger partjain elvonult az Atlanti-óceánhoz, ahol Akba vezérük harci lovát a tenger habjaiba hajtva és kardját forgatva felkiáltott: «Mohammed Istene, ha ezek a hullámok nem tartanának vissza, a föld határáig vinném neved dicsőségét». Ez a kijelentés több volt, mint fogadalom, ezeknek a szavaknak jövendölés jellege volt... Amikor az emir Észak-Afrika nyugati partjain e szavakat mondotta, az Atlanti-óceán végtelen síkjára tekintett, de mihelyt északra tekintett, a távol ködében a tengerszoroson túl Spanyolország partjait pillantotta meg és ez a látvány feltüzelte az arabok harci kedvét. A pálmák és források csodálatos földje, annak elvarázsoló mosolygása állandó felhívás volt a terméketlen Marokkó lakosaihoz.

A félhold követői megértették ezt a felhívást. 711-ben átkeltek a tengerszoroson, a Gibraltáron és egyetlen csata eldöntötte a nyugati gót birodalom sorsát. A kereszténység vára Európa nyugati részén elesett és mivel Bizánc miatt nem közelíthették meg Kelet felől Európát, Nyugat felől az iszlám folyama elözönlötte a Pireneusokon keresztül Franciaországot, Abderahman lovascsa-

patai a Szajnáig nyomultak előre és 732-ben Páris kapui előtt álltak meg.

Mohammed halála óta csupán száz év telt el, de a félhold az Industól a Loireig győzedelmeskedett és miután két világrészen, Ázsián és Afrikán át maga előtt hajtotta a keresztet, most a harmadik világrészen készült megadni a kereszténységnek a halálos döfést. Ha a kereszténység történetében volt valaha döntő pillanat, akkor ez az volt. Ha az arabok győznek és Európa uraivá lesznek, emberileg szólva, vége a kereszténységnek. De a frankok kardja akkor hősnek a kezében volt. Martell Károly Poitiersnél győzedelmeskedett és az iszlám első alkalommal tapasztalta a kétségbeesett menekülés borzalmait és a vereség megaláztatásait. A kereszt győzelmes zászlaja követte a menekülő félholdat és a Pireneusokon túl űzi. Barcelonában a kereszt mint a kereszténység előőrse őrködött és Gallia kapuit örökre elzárta a mohammedánok elől. Asturia hegyeiben gyülekeztek ismét Spanyolország keresztényei és nyolcszáz évig tartó háború 3700 csatájában sikerült csak hazájuk földjét lépésről-lépésre a keresztény hit ellenségeitől elragadni.

Mikor a Pireneusok szorosai bezárultak az iszlám előtt, a háború színtere a tenger és a környező partok lettek. Itt játszódik le a harmadik kép. A Földközi-tenger szigetei: Szicilia, Szardinia, Korzika, a Baleárok, csakhamar a kezükbe esnek. Majd meghódítják a kontinens partjait is és onnan vonulnak be az egyes országok szívébe. Afrika szaracénjai, Spanyolország mórjai előre megosztozkodnak a keresztény világon és a kereszténység kiirtásának tervét, úgy látszik, előre megbeszélték. A szaracénok 841-ben Dél-Itáliában kötnek ki, Barit hatalmukba kerítik, később a Gariglione folyón Nápoly és Róma között telepednek le és bevehetetlen várukból rettegésben tartják Közép- és Dél-Itália népeit egészen a római Campagnáig. Ugyanakkor a spanyolországi mórok a Provence partjait kerítették hatalmukba és évről-évre haladtak előre; 921-ben már az Alpokban találjuk őket, ahol megszállva tartják az összes szorosokat, melyek Német- és Franciaországból Itáliába vezettek. Itt sokat ártottak a keresztényeknek, megakadályozták a közlekedést a pápa és a keresztény világ között és az apostolfejedelmek sírjaihoz zarándokló keresztények gyilkos fegyvereiknek estek áldozatul vagy csak nagy váltságdíj fejében nyerték vissza szabadságukat.

Mikor a Földközi-tenger összes városai a kezükre kerültek, Gallia és Itália nyitva álltak, a kereszténység leghíresebb szentélyeit hamuvá valtoztatták, Monte Cassinót lerombolták, az Örök Városban az apostolfejedelem sírját kirabolták és megszentségtelenítették. Mindenütt öldöklés, gyujtogatás, rablás, megszentség-

telenítés, amelyet még hallani is borzasztó. Európa a szaracénoknak és a móroknak az Igéret földje lett, ahol Mohammed követőinek kegyetlensége és érzékisége kielégülést talált a «keresztény kutyákon». A pápai méltóság valóságos vértanuság volt: szívetszaggató olvasni azt a hosszú levelezést, amellyel VIII. János pápa a bizánciakat, frankokat, Itália városait és hercegeit igyekezett tétlenségükből kiragadni, de hiába... Végre Krisztus helytartója is kényszerült évi 25.000 ezüstmárkával megvásárolni szabadságát a szaracénoktól. Ezzel a mohammedánok álma megvalósult. Mohammed adófizetőjévé tette Krisztust, a hamis próféta vazallusává tette az igaz Istent.

Mit tettek ekkor Európa fejedelmei, akiknek a keresztény népek biztonsága felett kellett volna őrködniök?

A Karolingek csak akkor találtak élvezetet a kard forgatásában, ha keresztény vért onthattak. I. Ottó császár nem merte összemérni erejét az iszlámmal és csak eredménytelen követségekkel kísérletezett a kordovai kalifánál. Itália fejedelmei pedig, örök szégyenükre, szövetségre léptek a hitetlenekkel a keresztények ellen és a szentélyekből elrabolt zsákmányokat megosztották velük. Európa vérzett és senyvedett az ellenség és saját fiainak gonoszsága következtében. A kereszténység eltünése, emberileg szólva, már csak idő kérdése volt.

De a pápaság őrködött!

Az elferdített történetírás alig ismeri azt az igazságot, hogy a kilencedik és a tizedik század pápái mentették meg a keresztény kultúrát, amikor általános összeomlás közepett oly feladatra vállalkoztak, mely a fejedelmek kötelessége lett volna. Gyakran halljuk azt a vádat, hogy az Egyház, a pápaság a világi hatalom terére nyult át. Ez itt és most nyilvánult meg leginkább az emberiség javára, de az írók, akik oly szorgalmasan vádolják az Egyházat, ezt egyáltalában nem akarják észrevenni és szigorú hallgatással mellőzik. A nyomorúság, a borzalom napjaiban Európa földjén az erős elhatározású és nagyszellemű férfiakat nem a bárók és királyok palotáiban kell keresnünk, hanem a Vatikán cellájában. Ott lakott a bátorság, ott készült az ellenállás és szerveződött a győzelem, csak Isten előtt ismeretes, mily áldozatok és odaadó fáradságok árán! Európa hálával tartozik a pápáknak. A megaláztatás keserűségében, a győzelem örömében hasonló tisztelettel kell köszöntenie azt a békés, fegyvertelen, fehér ruhába öltözött aggastyánt, akinek szíve nem remegett, amikor a világ körülötte ingott és amikor az általános bűnözön elnyeléssel fenyegette a keresztény műveltséget.

Az első győzelmet IV. Leó pápa aratta, aki 849-ben Nápoly, Gaeta és Amalfi szövetségét megteremtette és *Ostiánál* a szaracénokat megverte, amelyet Ráfael ecsete örökített meg a Vatikán stanzáiban. A második győzelmet X. János szervezte meg. Dél-Itália lakosait, a longobárdokat és a bizánciakat ligába tömörítette, élükön a *Gariglione* mellett épült szaracén sziklavárat elfoglalta és a szaracénokat kiűzte. A harmadik győző VIII. Benedek pápa volt, aki az Egyházi állam, Genova és Pisa flottáját egyesítette és a szaracénokat a *toscanai Luccánál* megverte, Korzikát visszafoglalta és mint a pápai szék ajándékát a pizaiaknak adta. A pápák ezzel Európát az iszlámtól egyidőre megszabadították, de egyúttal megértették, ha végleges győzelmet akarnak aratni az iszlám felett, nem szabad megelégedniök a védő hálátlan szerepével, hanem a harcot az iszlám saját területére kell átvinniök és ott saját életelemében megtámadniok.

Ez a hadi taktika nyitotta meg a *kereszteshadjáratok korát.*

Mennyi rágalmazó és vádló lépett fel a kereszteshadjáratok, a pápaságnak e csodálatosan nagyszerű és eredményes műve ellen!

Mily gyakran tagadták, gyanusították, elferdítették a kereszteshadjáratok igaz jellegét, célját, eredményét azok, akiknek a katolikus egyház dicsősége botrány.

Mi mindent nem tettek az Egyház ellenségei, hogy a hősies cselekedetek fényét elhomályosítsák, mely a középkorból a mi szomorú, hideg, közömbös korunkba átsugároz!

A kereszteshadjáratok és közöttünk történelmi hazugságokból, ferdítésekből oly sűrű fátyol szövődött, hogy csak kevés szellem előtt ragyognak fel a kereszteshadjáratok a maguk fenséges szépségükben. Ezek a vádlók és rágalmazók az egész nemes mozgalmat vallási és harcias fanatizmus fellángolásának tüntetik fel, míg valójában abból a parancsoló szükségszerűségből fakadtak, hogy a keresztény műveltséget halálos ellenségeivel szemben megvédjék. Ezek a vádlók szeretnék a pápai kezdeményezés jelentőségét lebecsülni és a mozgalom megindítójának Péter remetét dicsőítik. Ma azonban bebizonyított tény, hogy Péter remete személyiségét a legenda emelte fel, semmiképpen sem sugallta II. Orbán pápát, csupán eszköz volt a nagy pápa kezében, aki elődeinek, II. Szilveszternek, VII. Gergelynek és III. Viktornak terveit örökölte és háromszázéves fáradozásaiknak gyümölcsét learatta. Az ő munkája teremtette meg az elkülönített és bizonytalan egyesülések helyébe egész Európa általános és állandó koalicióját és a Nyugaton folytatott védelmi háború helyébe a Keleten folytatandó támadó háborút léptette.

Ismételten hallunk a keresztesháborúk eredménytelenségéről, mivel a keresztesek nem tarthatták meg Jeruzsálemet és a szentföldi latin királyság oly rövidéletű volt.

De valóban eredménytelenek voltak a keresztes hadjáratok? Először is tulajdonképpen ezekkel kezdődik a középkor műveltsége, mert a keresztes hadjáratok teremtették meg az életnek, az alkotó munkának, a műveltségnek és előhaladásnak szükséges előfeltételeit: a biztonságot és a bizalmat a jövőben. Hosszú évszázadok óta most szűnt meg csak a mohammedánok görbe kardja veszélyeztetni Európa békéjét és a keresztény nőknek nem kellett félniök a szaracén rablóktól, akik a házastársat és a gyermekeket leölték, hogy őket azután háremükbe hurcolják. A pápák jóvoltából megteremtett béke légkörében a keresztény műveltség összes ágainak nagyszerű fellendülését tapasztaljuk. A XII. és XIII. században a keresztény műveltség virágzásának tetőpontjára lépett; a kereszteshadjáratok két százada a középkor legfényesebb kor szaka.

Ugyanekkor a középkor szociális élete is tetőpontját érte el; a caritas intézményei meggyarapodtak, a politikai szabadság híressé lett okmányokban, mint az angol és a magyar Magna chartában találta meg formáját; a községek élete nagyszerűen kifejlődött, az egyetemek tündöklő fényességben ragyogtak, a filozófiai gondolkodás Aquinói Szent Tamásban elérte csúcspontját; a szépművészetek, az irodalom mezején a költészet forrásai gazdagon bugyogtak és máig is elérhetetlen mesterműveket termeltek. És mindez azalatt történt, míg a lelkes keresztesvitézek kardja az iszlám felé villogott, amely mindinkább visszavonulni kényszerült és a félhold helyét ismét elfoglalta a kereszt. Buillon Gottfried Jeruzsálembe, Szent Ferdinánd Kordovába és Sevillába, Szent Lajos Damiettébe és Karthágó falai alá vitte a szent jelet.

De a keresztesek rövid szentföldi tartózkodása sem volt eredménytelen. Bár csak száz évig voltak a Szent Város birtokában és utána még száz évig maradtak a Szentföldön, de e rövid idő alatt annyit alkottak, mint a bizánci császárság több száz év alatt. A keresztesek az összes szent és nevezetes helyeken, ahol a perzsák barbarizmusa a bizánciak alkotásait elpusztította, templomokat, kolostorokat, várakat emeltek, utakat építettek és hogy ma a XX. század építési tevékenységében a hiteles helyeken épülnek fel a szentélyek; továbbá, hogy ma, 800 évvel a keresztesek után még keresztények, főleg katolikusok vannak ezen a földön, azt nekik köszönhetjük, mert a mohammedánok már tulságosan veszélyeztették a keresztények ittlétét.

Ime a kereszteshadjáratok eredményessége Európában és a Szentföldön.

Eljött azonban az idő, amikor Európa kereszténysége belefáradt az áldozatokba, melyeket ez a végnélküli harc követelt tőle. Lassan a meggyőződés is eltűnt az iszlám ellen folytatandó harc szükségességéről. A félhold hosszú éveken át nem jelent meg Európában és már azt hitték, egyáltalán nem is fog megjelenni. A XIV. század fordulójától népek és fejedelmek elfelejtik az utat a Szentföld felé; a pápák felhívását sem hallják meg, pedig ugyanakkor az iszlám ismét előtörésre készül és csakhamar a keresztény világ borzalma és ostora lesz, most azonban nem arabok, hanem más, új nép, az ottomán törökök vezetésével. Az utolsó kereszteshadjárat 1270-ben volt és 1281-től az iszlám ismét felveszi győzedelmes előhaladását és megveti alapját annak a félelmetes török birodalomnak, amelytől atyáink annyira rettegtek.

A XIV. század elején az iszlám óriási léptekkel közeledik Nyugat felé; a század közepén Galliopolis elfoglalásával Európa talajára lép. 1361-ben Hadrianopolis és 1453-ban Konstantinápoly elfoglalásával megdöntik a bizánci császárságot, hatalmukba veszik az egyetlen erődöt, mely Európát Keletről védte. Ezzel nyitva állt az út Nyugat felé és rohantak is előre. II. Mohammed megesküdött, hogy addig nem áll meg, míg lovát a római Szent Péter-templom oltárán nem abrakoltatja. 1480-ban fel is készül, hogy fenyegetését beváltsa, Otrantót elfoglalja és már csak néhány napi járásra volt az Örök Várostól. A borzalom tetőpontjára hágott, a keresztény világ rettegett, de abban a pillanatban az Isten keze porba sújtja a hitetlen vezért istentelen terveivel együtt. A félelmetes hódító halála azonban nem tartotta vissza népét rohamos előhaladásától. 1521-ben elfoglalják Nándorfehérvárt, miután a Balkánfélszigetet hatalmukba kerítették és 1526-ban megsemmisítik Mohácsnál a magyar királlyal együtt az ország főnemességét, főpapságát és az ország szabad zsákmányukká lesz. 1529-ben megjelennek Bécs kapui alőtt és 1565-ben megszállják Málta szigetét Itáliával szemben. Európában a törökök előnyomulása tenger hullámaihoz hasonlít; minden hullám előbbre jut, mint a másik; mindenütt ott vannak és alig akadt város, mely fegyvereiktől oltalmat talált volna. Ujból felélénkülnek a IX. és X. század borzalmai a megfélemlített Európa, de főképpen szegény hazánk fölött, amely majd kétszáz évig hordta a mohammedán igát és szenvedett, harcolt, hogy a keresztény kultúrát Nyugaton megvédje. De nemcsak itt, hanem a Földközi-tenger szigetein, Észak-Afrikában, Algir és Tunisz partjain is senyvednek a keresztények és a trinitáriusok nem

győzik fizetni a rengeteg váltságdíjat a mohammedán tengeri rablóknak.

Ezekben az években is bebizonyították Európa fejedelmei, hogy nem születtek küldetésük elvégzésére: testvérharcokkal gyengítették a szerencsétlen Európát és a törökök segítőtársai lettek. Kicsinyes érdekeik elfeledtették velük azt a fenséges feladatot, melyet a Gondviselés tűzött eléjük. Még szerencse, hogy a fejedelmek nem feledkeztek meg annyira, mint Velence, amely külön békét kötött a közös ellenséggel és gyáva árulását piszkos judáspénzzel fizettette meg; vagy mint I. Ferenc, a «lovagias király», aki a törökökkel szövetkezett keresztény fejedelem ellen. De a népek is szinte versenyezni látszottak fejedelmeikkel a kereszténység legfőbb érdekeinek elárulásában. Mindezek csak egy ellenséget ismertek, a pápát. Ha arról volt szó, hogy Krisztus helytartójának kell ellenállni, akkor megtalálták az egységet, melyet a hit ellenségei ellen nem tudtak megteremteni. A protestánsok is csak növelték Európa zavarát a tetőpontig és Európa a törökök szemei láttára két ellenséges táborra szakad, sőt Luther azt tanácsolja a németeknek, hogy fillér támogatást se nyujtsanak a török háborúra. «Inkább a törökök, mint a pápisták», — voltak jellegzetes szavai.

Ismét a pápaság őrködött Európa fölött!

Másodszor is megsemmisült volna a keresztény kultúra Európában, ha a pápák is a fejedelmek politikáját követik. A történelem folytonosan megismétli önmagát és ne csodálkozzunk, ha most a XV. és XVI. század pápáiról ugyanazt mondjuk, mint a IX. és a X. század pápáiról mondottunk. Amióta a törökök Európa színpadán megjelentek, a pápák felhívása, figyelmeztetése még hangosabb lett és V. Miklós, III. Calixtus és II. Pius ebben a munkában törtek össze; ily odaadás nem maradhatott eredmény nélkül. A pápák és legátusaik fáradhatatlan buzgóságának köszönhetjük azokat az eredményeket, melyeket a keresztény ügy bátor védelmezői: Kapisztrán János, Hunyadi János és Skander bég Magyarországon és Albániában elértek. Amikor Európa rettegett II. Mohammed kardjától, megjelennek a magyar és az albán hős, mint a kereszténység előőrsei, a pápák megbízottai és őrködnek az álombamerült európai kereszténység fölött.

Eljött végre az óra, amikor a pápák nem lankadó buzgósága megjutalmaztatott. V. Pius pápának sikerült új kereszteshadjáratot szerveznie, amely ugyan gyenge képe volt a középkor nagy szövetségeinek, mert az 1570-es Liga a pápán kívül csupán Velencét és Spanyolországot egyesítette. De Spanyolország méltónak mutatkozott arra bizalomra, melyet a katolikus egyház királyainak oda-

adó hűségébe és katonáinak vitézségébe helyezett. Ez a nemzet századokon keresztül szűntelen harcban élt az iszlámmal a kereszt uralmáért és alig tisztította meg mezőit a móroktól, máris arra gondolt, hogy a Földközi-tenger uralmát is elragadja tőlük. A nagy Ximenes bíboros megmutatta nekik Afrika felé az utat, amelyen azután V. Károly seregei kétszer is eljutottak Tunisz és Algiria felé. II. Fülöp pedig, akiben a katolikus hit ellenségei iránt érzett gyülölet megtestesülni látszott, V. Pius hű szövetségese volt. A Liga flottájának élére Don Juan d'Austriát állította, azt az ifjút, akinek rövid és fényes pályafutását a dicsőség és korai halál koronázták.

Az ifjú hős parancsnoksága, a Szeplőtelen Szűz segítségül hívása mellett síklott vízre a keresztény flotta, míg Európa lélekzetvisszafojtva várta a fejleményeket. *Lepanto* vizein játszódott le 1571 október 7-én az új kor egyik legemlékezetesebb csatája. Don Juannak sikerült véres harc után a törökök admirális hajóját hatalmába keríteni, ahol rögtön levétette a félholdas zászlót és helyébe a keresztet tűzette. A világtörténelemben nem volt hasonló jelentős zászlóváltás, mint csak akkor, amikor a rómaiak harci jelein Romulus sas-jelvényének helyére Krisztus monogrammja került. A lepantói győzelem megadta a halálos döfést az iszlámnak Európában és a kereszt végleges győzelmét jelentette a félhold fölött.

Az iszlám kimulása Európában hozzáméltó. Mint megsebesített vadkan ismét felveszi a támadást és többszörös előretörésével érezteti egykori borzalmainak utóízét. Még egy századon át tiporják lovainak patái hazánk földjét, sőt 1683-ban vad hordái ismét megjelennek Bécs falai alatt és Ausztria még egyszer remeg életéért. Ugyanakkor akadt keresztény fejedelem, XIV. Lajos, aki a török fegyverek sikerén örvendett, mert ezáltal a Habsburg-ház gyors bukását remélte. De a pápaság hű maradt az elárvult Európához: keresett és talált is megszabadítót. Szobieszki János és a katolikus Lengyelország katonái a pápa hívására megjelentek a szorongatott város felmentésére. A művelt világ hálával tartozik XI. Ince pápának és «Szobieszki János, az Isten küldöttének». Bécs felszabadítása, kevéssel utóbb Buda visszavétele fényes befejezése a tízszázados véres harcnak a félhold ellen. Valóban dicsőséges koronája annak a hatalmas vállalkozásnak, melyet a pápák magukra vállaltak és a fejedelmek tétlensége, aljas árulások ellenére is rendületlen bizalommal keresztülvittek. A pártatlan történelemnek szigorú kötelessége hangosan hirdetni, hogy a pápák ismételten Európa megmentői voltak.

A két Balkán- és a világháború következtében Európában csak igen kicsi terület maradt a mohammedán törökök kezén és ezzel sike-

rült az iszlámot Európából kiszorítani, sőt Ázsia és Afrika területén nagy mohammedán tömegek kerültek az európai keresztény hatalmak kormányzása alá. De itt el nem mulaszthatom rámutatni, hogy a Szentföld 1917-ben a mohammedán törökök négyszázéves uralma után ismét keresztény kézre került és a keresztény nem «hitetlen kutya» többé ezen a földön, amint csak néhány évvel ezelőtt itt még annak nézték és mint ilyent kezelték. A keresztesek óta eltelt hétszáz év után ismét keresztény kézen van a Szent Város. De ez igen furcsa körülmények között történt. A mohammedán török katona oldalán ott harcolt az osztrák-magyar hadsereg keresztény katonája a szintén keresztény angol katona ellen. Ott harcolt a keresztény magyar katona, hogy a Szentföld továbbra is az iszlám hatalmában maradjon, hogy az iszlám legyen a vezető vallás a Szent Városban, hogy Korán és ne az Evangélium legyen a szent könyv, hogy Mohammed uralkodjék Krisztus fölött. Ezért adták oda életüket a keresztény magyar katonáink, akiknek sírjait a jeruzsálemi Sion-hegyén vagy a názáreti temetőben többször meglátogattam és elgondolkodtam, hogy hová vezet a politika. Durus est hic sermo, de valójában a keresztények harcoltak Mohammedért Krisztus ellen, a hamis próféta ügyéért az igaz Isten ellen!

Jelenleg független mohammedán állam csupán Törökország, Perzsia, Afganisztán és Hedzsász. Névleg a közelmultban nyerte vissza függetlenségét Irak királyság, de továbbra is angol gyámkodás alatt áll, mint Egyiptom királysága. Angol uralom alatt állnak Ázsiában Palesztina Transjordániával, India, ahol félszáz millió moszlim él, Afrikában pedig Szudán. Francia uralom alatt élnek az afrikai Tunisz és az ázsiai Szíria mohammedánjai, olasz uralom alatt Tripolisz és Erithrea mohammedánjai. A XX. században tehát a helyzet megfordult és Európa nemcsak lerázta magáról az iszlám hatalmát, hanem még saját területén is leigázta. A keresztény uralom szelleme azonban egészen más, mint volt az iszlám uralma a keresztények fölött. Míg az iszlám a meglevő kultúra elpusztítására törekedett, a keresztények kultúrát terjesztenek azon vidékeken, ahová a lábukat beteszik.

A mohammedánok politikai helyzete nagyban hozzájárult, hogy ma szellemileg is különváltak egymástól. Ma a 240 millió hívőt számláló iszlám országok szellemileg három csoportra oszolnak: a *liberális* muzulmánok a nyugati kultúrát követő országokban vannak, mint Törökországban és Egyiptomban; az *ortodox* mohammedánoknak feje Hedzsász, Mekka és Medina királya; e két véglet között állnak India, Szíria és Palesztina *mérsékelt* mohammedánjai, akiknek magatartását Angliához való viszonyuk szabja meg.

Az iszlám követői is feleszméltek politikai és szellemi szétszaggatottságukra, felismerték ebből folyó gyengeségüket a keresztényekkel szemben és ezért egységre törekednek. A török szultán elűzésével elvesztették egységes fejüket, a kalifát; az egység helyreállítására tehát első teendőjük a kalifátus visszaállítása volna. Amikor az 1931-es jeruzsálemi pániszlám világkongresszus ezzel a gondolattal foglalkozni kezdett, kitűnt, hogy ennek a tervnek a moszlim világban több ellensége, mint barátja van, természetesen leginkább személyes ellentétek miatt. A legtöbb moszlim fejedelem nem szívesen látna egy másik kalifát, mint a saját személyét. Igy forgalomba kerültek a letett egyiptomi kedive, Fuad, a jelenlegi egyiptomi király, Feisal, Irak királya; de a legjobban ambicionálta Hussein Őeminenciája, a jeruzsálemi főmufti, aki azon az álláspontón van, hogy a kalifátust, mint a moszlim pápát el kell választani a politikai hatalomtól. Megegyezés hiányában a kongresszus a kérdést kifejezetten nem is tárgyalta, egyszerűen elnapolta.

A kongresszussal egyidőben felvetődött az a gondolat, hogy az iszlám legidősebb követőit, az arabokat, egységes birodalomba egyesítsék. Amint a mohammedánok vallási egységének megteremtése a kalifátus visszaállításában fejeződnék ki, gondolatuk szerint az arabok politikai egységét is az egy fő alatt történő egyesülés hozhatná létre. Ez egy hatalmas birodalom volna, mert arab törzsek élnek Afrika északi országaiban, Elő-Ázsiában pedig a Földközitenger partjaitól Perzsia határáig, tehát 10 egymástól független országban, leginkább európai hatalmak alatt. E hatalmas birodalom megteremtésének elháríthatatlan akadályai vannak, fenntartása pedig óriási kiterjedése miatt is a lehetetlenséggel határos.

Ha talán azt látjuk ma, 1300 évvel a próféta halála után, hogy az iszlám nem válik többé veszélyessé a kereszténységre, még mindig igen nagy hatalom a maga 240 millió fanatikus hívével, akiknek száma még ma is emelkedik megtérésekkel. Másrészről pedig kemény probléma marad a keresztény misszionáriusoknak, akik nagyon kevés, sőt semmi eredményt sem mutathatnak fel a moszlimok megtérését illetőleg. Bár a mohammedánok soraiban is megkezdődött a vallási bomlás, a közömbösség, sőt az atheizmus is, de a kereszténységre megtért moszlim, ha ilyen akad, sem jó mohammedán, sem jó keresztény.

Karácsonykor Betlehemben.

A SZENT VÁROS után legnagyobb vonzóerővel hat a szentföldi zarándokra Betlehem, Dávid legnagyobb fiának, az isteni Megváltónak szülővárosa. Ez a kis város a kereszténységnek, vallásunknak és a kultúránknak a bölcsője; ifjúságunk legszebb álma és emléke, férfikorunknak állandó tanulmánya; nekünk, a betlehemi kisded levitáinak, a gondolkodás, a tevékenység és az egész élet középpontja. Ezért nagyot dobban a zarándok szíve, amikor azt mondhatja: «Transeamus usque Betlehem», de még inkább, ha ezt a szentestén mondhatja.

Lélekben ismét betlehemi zarándokok vagyunk, siessünk a három királyok útján a karácsonyi örömök szent forrásához. Karácsony előnapjának verőfényes délutánján elindulunk a jeruzsálemi Jaffa-kaputól, Nagy Heródes palotájának maradványaitól, a mai citadellától. Lélekben látjuk pazar termeiben a kegyetlen és álnok zsarnokot, amint a királyokat elbocsátja gonosz tervvel a szívében. Mi azonban a «három királyok» nyomába szegődünk, hogy elmenjünk imádni Őt!

Utunk a Hinnom völgyén keresztül vezet, balra elhagyjuk a magas Sion hegyét, jobbra az ó városon kívül épült Montefiore zsidó koloniákat, ahol az askenazim és sefardim zsidók laknak, akiknek nincsen karácsonyuk. Ők csak a Síránkozások falához mehetnek keseregni, mert majd kétezer évvel ezelőtt János evangélista szerint «... nem fogadták be őt». Ezért nem Betlehem felé tekintenek, hanem a Gyehenna völgyén át a Botrányok és a Gonosz tanács hegye felé. «Akik pedig befogadták őt...», közöttük mi is, hozsannával a szívünkben vonulunk a betlehemi országúton és elérjük a régi görög kolostort, ahol a hagyomány Simeon házát tiszteli. Szinte látjuk, amint az ősz Simeon Rafaim síkságán át a templomba siet, mialatt Betlehemből a Szent Szűz az isteni kisdeddel karjaiban ugyanoda tart.

Közben ősrégi ciszternához érünk, a «Három királyok forrásá»-hoz; itt pillantották meg újból a csillagot «gaudio magno valde» és

nagy örömmel folytatjuk mi is utunkat. A jámbor hagyomány szép legendát fűz ehhez a helyhez, melyet már a VI. században Theodosius is feljegyzett. Mikor Szűz Mária az isteni kisdedet születése után a negyvenedik napon a templomba vitte, itt kissé megpihent egy hatalmas fa árnyékában, melyet a XIV. századig mutogattak.

Pár száz méterre odébb az Illés görög kolostort találjuk, melyet Heraklius császár építtetett a VII. században. Ez az egyetlen pont, ahonnan Jeruzsálemet és Betlehemet egyszerre láthatjuk.

Micsoda ellentét! Jeruzsálem, az istengyilkos, komor, sötét város hatalmas falaival, épületeivel, sziklás környezetével, a kopár Olajfák hegyével valóban magán viseli a szenvedéseknek, a megpróbáltatásoknak, a halálnak jeleit, elárulja a «Jeruzsálem, Jeruzsálem, mely megölöd a prófétákat» jelleget.

A kedves Bethlehem ellenben fehér házaival, zöldelő füge- és olajfaligeteivel egészen más, mint Palesztina bármely vidéke. A profán szem is észreveszi és kellemesen meglepődik, amint erről a magaslatról Betlehemet megpillantja. Itt a béke uralkodik; itt az ég és föld összecsókolódzott; az irgalmasság és igazság egymásnak kezet nyujtottak; itt a gloria és alleluja angyali ajkakról hangzottak fel; itt a gazdag király és a szegény pásztor ajándékkal a kezében siet örömet szerezni a megtestesült Igének. Ezeket a gondolatokat tükrözteti vissza ennek a városnak kedvessége, a környező természet szépsége.

Meghatva folytatjuk tovább útunkat Tantur, a szuverén máltai lovagrend üdülőtelepe mellett, amely mögött a hegyoldalon szőlőkertek és olajfaligetek között festőiesen szép falu, Betsála húzódik meg. Errefelé van a szentföldi szaléziánusok telepe is, ahol a sziklás vidéket paradicsommá változtatták és Kremizán borát nem vetik meg az arabok sem Mohammed tilalmának nagyobb dicsőségére.

Az út mentén köves szántóföldet látunk, amely Palesztina talaján nem ritkaság, de ennek a helynek, a «borsó szántó»-nak, legendája van. Mikor az Úr errejártában borsóvetéssel foglalkozó földmívest látott, megkérdezte tőle, hogy mit vet? Az pedig felelte: «Köveket». «No, jó — felelte az Úr — akkor köveket is fogsz aratni.» Azóta azon a földön megkövesedett borsót lát a zarándok.

Minél közelebb jutunk Dávid városához, annál jobban feltűnnek a lakosok munkásságának áldásos nyomai: megmívelt mezők, gondozott gyümölcsösök, hatalmas kőfalak mögött virágos kertek — még most decemberben is — a rendnek, a békének, a csendes munkának eredménye. Utunk a város előtt kettéágazik: az egyik továbbvezet délre Hebron felé, a másik Betlehem városába. Az útkereszteződésnél kupolás épületet látunk, Ráchelnek, Jákob feleségének

sírját. A pátriárka itt temette el kedvelt feleségét, miután az itt, a Hebronba történő visszavonuláson Benjaminnak életet adott. Keresztények és mohammedánok egyaránt tisztelik azt a sírt, de különösen Izrael leányai, akik szeretettel jönnek «Fájdalmas anyjuk»-hoz. Elul hónapban éjféli zarándoklatban jönnek ki Jeruzsálemből a «Rahel kever»-hez, melyet Montefiore zsidó milliomos jópénzen megszerzett nekik a mohammedánoktól.

Végre elértük a várost; sokkal szebb a képe, mint amilyent szívünkben hordoztunk. A házak félkörben húzódnak két hegy lejtőjén és magaslatán, közben-közben hatalmas épületek teszik hatásossá a képet. A karmelitanővérek, iskolatestvérek, szaléziánusok, ferencesek, szír katolikusok és német protestánsok építkezései tarkítják a világtörténelem nagy eseményének színterét. Végigmegyünk a városon és annak keleti szélén áll meg hitünk csillaga. Itt nagy, erődítményszerű épülettömböt látunk, mely két templomot és három kolostort egyesít magában. Középen a régi Konstantin-bazilika, ettől jobbra a görögök és az örmények kolostora, balra pedig a ferencesek Szent Katalin temploma és zárdája a zarándokházzal.

Mielőtt még az est homálya leszáll és a karácsonyi ünnepségek megkezdődnek, meglátogatjuk a szent esemény színhelyét.

A betlehemi barlang fölött Konstantin császár bazilikája emelkedik. Ez az egyetlen egész Palesztinában, mely a háborúk barbár pusztításai közepett is megmaradt a nagy császár korából, a IV. század elejéről. A bazilika eredeti alakja latin kereszt, csupán a kereszthajó apszisainak építésével eszközölt lényegtelen változtatásokat Jusztinián császár a VI. században. A bazilikának ez a több, mint másfélezeréves fennmaradása az isteni gondviselés különös csodája. Két szultán is megkísérelte, hogy a bazilikát eltűntesse a föld színéről, de nem sikerült nekik. Adhémár de Chabanois beszéli a XII. századból, hogy Hákem egyiptomi kalifa küldöttei már megkezdték a templom rombolását, amikor «egyszerre feltűnő fény támadt és mindnyájan földre estek és ott multak ki». Néhány század mulva szintén az egyik mameluk szultán akarta kairói palotája számára a bazilika monolithoszlopait és márványtábláit elvitetni, amikor «rendkívül nagy kígyó mászott elő a falból, megmarta az egyik márványtáblát, mire az hosszában megrepedt, majd a következőt és így sorban az utolsóig, a márványokon lánghoz hasonló nyomott hagyott hátra, végül eltűnt és a jelenlevőket a legnagyobb megdöbbenésben hagyta».

A keresztesek a bazilika eredeti fényét visszaállították. Hogy pedig a latinok és a görögök egyesülését kifejezzék, a monolithoszlopokra Kelet és Nyugat szentjeit festették, melyek még részben ma

is láthatók; a főhajó jobb oldalfalán mozaikban az első hét egyetemes zsinat határozatait, baloldalon pedig a főbb tartományi zsinatokat örökítették meg. Az előbbiek közül a második, vagyis a konstantinápolyi zsinat határozatait még olvashatjuk, míg a többi mozaik már lehullott a kereszthajó és a szentély mozaikjaival együtt. A szentélyben még olvasható az egyik mozaikon, hogy a munkálatokat 1169-ben fejezték be «Manuel Comenus bizánci császár és Amaury latin király» idejében. Utoljára a XVIII. században érintette munkáskéz ezt a tiszteletreméltó épületet, amikor a ma is látható nyitott tetőszerkezettel fedték be a bazilikát.

A templom sokszor cserélt gazdát; hol békésen, hol erőszakkal majd a latinoké, majd a görögöké volt. Ma a görögöké, akiknek szentélyét feltűnő színes ikonostazis zárja el. E szentély alatt van a születési barlang, ahová a kereszthajó mindkét oldaláról lépcső vezet. Meghatódva megyünk le a félhomályos barlangba, melyet az ezüstlámpák fátyolozott fénye misztikusan világít meg. A barlang homlokzatában áll az oltár, alatta fehér márványlapon ezüstcsillagot látunk a felírással: «Hic de Virgine Maria Jesus Christus natus est. — 1717. — Itt született Jézus Krisztus Szűz Máriától».

Önkénytelenül is térdre ereszkedünk. A Kálvária és a Szentsír mellett itt van a földkerekség legszentebb helye. Itt maga az ég ereszkedett alá a földre. Itt ennél az egyszerű jászolnál leomlottak az embereket elválasztó falak; itt testvér szóval szólították meg egymást, mert egy Atyának lettek gyermekei. Ez a «hic» megragadja minden zarándok lelkét, ez a szegényes barlangistálló, mely először szolgált hajlékul a földre szállt Isten Fiának.

Sajnos, nem mondhatjuk el erről a helyről «békesség a földön»..., mert az itt álló csendőr minden másra emlékeztet, csak nem békességre. Ez a hely is a latinoké volt és 1757-ben ragadták el a görögök. A latin felírás is ezt bizonyította, amely bántotta a görögöket és 1849-ben egy éjjel a felírásos csillag eltűnt. Hosszú diplomáciai tárgyalások után a török szultán a francia konzul jelenlétében 1852-ben ugyanoly csillagot tétetett oda, amilyen az eredeti volt. A ferencesek joga ezt a csillagot tisztogatni, bár a szakadárok többször akarták őket e «fáradságtól» megkímélni, de ez jogfeladással járna. Nagyon is ismert a szakadárok jogszerzésének módja a szenthelyeken. Először csak szöget vernek a falba, néhány nap mulva képet akasztanak rá, a következő évben mécsest gyujtanak a kép előtt azzal a szándékkal, hogy nemsokára oltárt állítanak ott és így a hely korlátlan uraivá lesznek. Ez a módszerük éppen Betlehemben vált be legjobban, mert a barlang főoltárát maguknak szerezték meg, a katolikusoké a három királyok oltára, ahol karácsonynapján én is misézhettem.

A jászol helyén vályúalakú kivájt kő van, amelyben egykor a fajászol állott, de ezt 642-ben Rómába vitték és ma a Santa Maria Maggiore-bazilikában tisztelik.

A születési barlangból kis ajtón több barlangba jutunk, melyek kizárólag a latinoké. Az első Szent József emlékének, a következő a betlehemi kisdedek emlékének van szentelve, akiket a hagyomány szerint itt öldöstek le a hóhérok az idemenekült anyák karjaiban. Az ezzel szomszédos barlangban van cremonai Özséb püspöknek sírja, míg a következőben mesterének, Jeromosnak a sírját találjuk, akinek tetemét azonban a VII. században Rómába vitték. A következő kápolna a nagy egyházdoktor cellája volt, ahol 34 éven át tudományos munkásságban élt és a Szentírás latin fordítását, a Vulgatát készítette el héber és görög nyelvből.

Ezzel be is fejeztük a betlehemi nevezetességek megtekintését; feljutunk a katolikusok Szent Katalin-plébániatemplomába és onnan kivonulunk a jeruzsálemi katolikus pátriárka fogadására, aki most érkezik meg a Szent Városból a karácsonyi ünnepségek végzésére.

Az előkelő vendég Jeruzsálemből katonai és lovasrendőri díszkíséretével megérkezik a város szélére, ahol már várnak rá a város vénei: a tiszteletreméltó sejkek, fehér szakállú aggastyánok, akik itt átveszik a menet vezetését a bazilikáig. Az utcák, a házak lapos tetői és terraszai tele néppel; görögök, moszlimok, katolikusok, a pusztáról bejött beduinok és pásztorok, kíváncsi európaiak és amerikaiak vegyes tömege szorong a bazilika előtt.

A bejárat előtt a főpap szőnyegre térdel, megcsókolja az odanyujtott feszületet és a Te Deum ünnepélyes hangjai mellett bevonul az ősrégi bazilikába és onnan pedig a Szent Katalin-templomba. És míg a tágas bazilika üresen áll, a kis templomban szorong a nép az ünnepélyes vecsernyén, melynek végeztével a tömeg szétoszlik, hogy ki-ki családjába siessen a szentestét eltölteni.

Ezen az estén igen forgalmas az élet Betlehem utcáin. A Jeruzsálemből vezető úton a hivatalos és a magánautók hosszú sorát látjuk. Az angol kormányzat vezetői, a különböző országok diplomáciai képviseletei és a magánosok szánai sietnek a bazilika felé. Az utcákon és a tereken majdnem lehetetlen keresztüljutni, a közelben állomásozó angol katonák szánai élvezik a távolban a szenteste örömeit és a Szent Város népe is nagy számban keveredik a bennszülött betlehemiekkel.

Éjfél előtt egy órával megszólalnak a harangok és megkezdődik az istentisztelet. Pár lépésre a születési barlangtól felhangzik a «Venite, exultemus Domino — Jöjjetek, örvendezzünk az Úrnak» meg-

kapó dallama. Hogy dobog a szív e dallamoknál az Isten végtelen szeretetének, vallásunk nagy emlékének színterén. Itt és most hatol be lelkünk a királyi próféta és az égi szellemek fenséges énekének értelmébe, mikor a főpap hívő lendülettel ismétli az égi éneket: «Dicsőség Istennek a magasságban és békesség a földön a jóakaratú embereknek!»

Áthatja lelkünket ennek a fenséges eseménynek nagyszerűsége és igazat adunk Honston Chamberlainnek, a modern szabadgondolkodó kultútörténésznek: «Krisztus születése az egész emberiség történetének legfontosabb dátuma. Egy csatának, egy kormányválságnak, egyetlen természeti tüneménynek sincs az a jelentősége, amely a galileainak rövid földi életével összehasonlítható volna. Kétezeréves történet bizonyítja azt és igen jogosult, ha mi azt az évet «egy»-nek mondjuk és időnket attól számítjuk... Igen, mondhatjuk, hogy a történelem tulajdonképpen Krisztus születésével kezdődik». Megértjük ennek a barlangnak jelentőségét, amely többet jelent, mint Egyiptom piramisai, mint a karnaki templom, az athéni Akropolis, a római Kolosszeum, avagy a modern világnak bármely híres helye. Mert aki itt született, az többet hódított, mint az összes világhódítók; mélyebben gondolkodott, mint Görögország bölcselői; a szellemi és az erkölcsi élet egész világában Ő a legnemesebb «Übermensch», aki égi magasságban jelenik meg az összes vallásalapítók és világbölcselők fölött.

Mikor a «gloria» énekénél a lepel lehullott az oltáron elhelyezett kis jászolról és a villanykörték százai gyúlnak ki a szentélyben, eszünkbe jut a «lumen ad revelationem gentium», az a szellemi és erkölcsi világosság, amelyet ez a gyermek a pogányság sötétségében járó emberiségnek hozott.

Az éjféli mise után a legmeghatóbb szertartás következett: a jeruzsálemi főpap az oltár előtt térdre esik mitrával a fején, palásttal a vállán és karjaiba fogadja az oltárról leemelt aranyozott jászolt a kis Jézus alakjával. A körmenet megindul a születési barlangba; elől a konzulok kavaszai nyitják meg a menetet színes keleti öltözetükben, jobbjukban az ércbefoglalt bottal, a hatalom jelképével; őket követi a papság hosszú sorban, majd a pátriárka, a konzulok, a kormány küldöttei és a hívő népsereg.

A menet a Konstantin-bazilikán át a barlangba vonul, a szerpap arra a helyre teszi a jászolt, ahol a kis Jézus született, utána pedig elénekli az evangéliumot a Megváltó születéséről. Mikor e szavakhoz ér: «... és megszülte elsőszülött gyermekét és pólyába takarta», pillanatra megáll, a kis Jézust drága ruhával letakarja. E szavaknál pedig: «... és jászolba fektette», felveszi a gyermek Jézust

és az eredeti jászol helyére fekteti. Itt láttuk csak, mily egyszerűen és mily szemléltetően tudósítja az evangélium a nagy eseményt. A multból csodálatos látvány tárult fel szemünk előtt: barlang-istálló, jászol, szalma, pólyák, szükséget szenvedő szülők, Szűz, aki mint anya gyermekét táplálja, keblén melengeti, szívéhez szorítja, gyengéd csókokkal illeti.

Mily ellentét azzal, amit most látunk itt! Az istálló szegénységét elűzi az ezüst és aranyozott lámpák csillogása, a barlang most templom, a jászol szentély, a szalma trón, az odu a gyönyör paradicsoma, az egyszerű Szűz királyné és a síró gyermek a világ Megváltója. Ma már nem elhagyatott ez a barlang a szentéjben, hanem a hívő sereg imádása közepett kivilágított palota. Ezek láttára a jámborság nem talál hangot, csak benső sóhajok, édes könnyek, a jászol márványára hullatott csókok fejezik ki azt, amit a hang nem tud kifejezni.

Mily megható volt ez a szertartás, mily bensőséges volt az én betlehemi karácsonyom; mily fényes volt az éj, melynek jótékony leple alatt az Isten születését ünnepeltük. De mily fényes ragyogás volt az is, mely a szíveket átsugározta; ez a hit világosságának ragyogása, a belső öröm, a jótékony béke az ember lelkében.

Húsvét a Szent Városban.

A SZENT VÁROS legsajátosabb emlékei a kétezer évvel ezelőtt itt lejátszódott isteni tragédiát juttatják eszünkbe. Ezért jönnek ide milliók és milliók immár húsz század óta, hogy a vérrel és könnyel áztatott legszentebb úton, a szenvedések útján a nagy Kereszthordozó nyomában járjanak. Húsvét a Szent Városnak igazi ünnepe, mert ennek a komor, szomorú, próféta- és istengyilkos városnak minden köve, levegőjének minden atomja a nagy drámáról beszél. Kövein ott piroslik a vér, levegőjében még ott rezeg népének kiáltása: «Az ő vére mirajtunk és fiainkon!»

Jeru-salem, a «Béke-városa» ma is a kétezer évvel elmult húsvét szomorú jellegét mutatja. Ez a város ma is az átok városa; a szívek megátalkodottak, kemények, ridegek; gőggel és szeretetlenséggel, gyűlölettel, hamissággal telve nem érzik az Isten közelségét, nem ismerik fel látogatásának idejét. Könnyes szívvel emlékezik meg ma is a hívő lélek az Úr szavairól: «Vajha megismerted volna látogatásod idejét!» Mivel nem ismerte fel a nagy pillanatot, ma is igazak a próféta szavai: «Az országok fejedelemnőjét adófizetővé tették, szünet nélkül sír egész éjjel és könnyei peregnek orcáján és senki nincs, aki megvigasztalná». Jeremiás siralmait lelkünk mélyéből elsírhatjuk, mert nincs ennek a városnak ma sem vigasztalója, barátja, csak zsarnokai vannak, mert nem hallgatta meg a próféta szavát: «Jeruzsálem, Jeruzsálem, térj meg a te Uradhoz, Istenedhez». De mivel Jeruzsálem nem tért meg Urához, megrendülve állunk a Szentsír-bazilika kupolája alatt, amikor a nagyhét napjain a Miserere-zsoltár fenséges dallamai a hatalmas íveken visszaverődve vádolják még a kereszténveket is, a XX. századnak keresztényeit itt Jeruzsálemben, akik a Golgota tövében sem találják meg egymást Krisztusban, az egy Pásztorban. Az átoknak, a szenvedésnek, a haláltusának, a kiontott vérnek szívbemarkoló és könnyekig megható emléke e szenthelyen valóban nagypénteki hangulatot varázsol a lélekbe. Igazi húsvétot ünnepelni ide kell jönni a Szent Városba.

A szenvedések szinterén követjük Krisztust a sionhegyi Coenaculumtól, az utolsó vacsora termétől a Getszemáni-kerten, Pilátus pretoriumán, a Keresztúton fel a Kálváriára. Követjük Krisztust, de a virágvasárnap Krisztusát, amikor pálma- és olajfaágak lengtek feléje, amikor a dicsőség lombja, a tavasz első hajtásai és a nép lelkesülése közepett tartotta bevonulását a Szent Városba. A Getszemáni-kertben a haláltusáját vívó Krisztust nézzük, a Via dolorosán a keresztet hordozó Isten-emberét és a Kálvárián a kereszt tövében állunk és tanui vagyunk, amikor a Keresztrefeszített lelép trónjáról és elindul a világba, hogy a szenvedő emberiség könnyeit letörülje és meggyőzze, hogy a szenvedés útja a dicsőségbe vezet.

A húsvét távolabbi előkészülete a nagybőjtben kezdődik, amikor a pátriárkák és a többi rítusok képviselői ünnepélyes bevonulásukat tartják a Szentsír-bazilikába. A szűkebb ünneplés fájdalmas pénteken kezdődik a Kálvárián, utána következő szombaton körmenet megy ki Betfagéba és jön vissza ugyanazon a történeti úton, melyen az Üdvözítő is bevonulását tartotta a Szent Városba. Virágvasárnap és a nagyhét három napján meghatódottan hallgatjuk az Úr szenvedésének történetét, amelyet igazán csak itt érezünk át e város falai között a Coenaculum, a Sion hegyének, a Getszemáni-kertnek, Kaifás házának, Pilátus pretoriumának, a Keresztútnak, a Kálváriának és a Szentsírnak közvetlen közelségében. Amily gazdag volt eseményekben az első jeruzsálemi nagyhét, oly gazdag és változatos most a legmeghatóbb istentiszteletekben. A másutt is szokásos nagyheti szertartásokon kívül Jeruzsálemnek három sajátos megemlékezése van, amelyeket ugyanazokon a történeti helyeken ünnepelünk, ahol azok lejátszódtak: nagycsütörtök este a Getszemáni-kertben, nagypénteken délben a Keresztúton és estefelé a Kálvárián és a Szentsírnál.

A Getszemáni-kertben.

A Getszemáni-kertben, az Úr haláltusájának helyén, a keresztény kegyelet csakhamar templomot emelt, amelyről aquitániai Silvia 350 körül azt írja: «a jeruzsálemi hívek püspökkel az élükön eljöttek arra a helyre, ahol az Úr haláltusájában imádkozott és ahol most pompás templom emelkedik». Ezt a templomot a perzsák megsemmisítették és ugyancsak nyoma veszett a keresztesektől a XII. században épített bazilikának is. A mult század végén a ferences atyák megszerezték ezt a területet, ásatni kezdtek és megtalálták a bizánciak és a keresztesek bazilikáinak romjait. Ezeken az alapokon építették fel a jelen háromhajós fényes bazilikát, melynek főoltára előtt van a hagyományos szikla, ahol az Úr haláltusáját vívta. Ezt a

jelenetet ábrázolja a főoltár mozaikképe, muzsinszki Nagy Endre festőművész nagyszerű alkotása, mely a magyar nemzet ajándéka. A bazilika mozaikmennyezete és mozaiktalaja szintén művészi alkotások.

Nagycsütörtök este van. A hold ezüstös fénye misztikusan világítja meg a Szent Várost, mintha érezné, hogy ott valami szent esemény emlékeit ülik és neki is hivatása van ennek az eseménynek emlékét megeleveníteni: holdtölte van. Felmegyünk Sion hegyére, ahol az utolsó vacsora terme állt, hogy teljesen a bibliai tudósítás szerint töltsük e szent estét. Az ó város rögös utcáin nincs ma világítás, a hold fényénél csak itt-ott látunk egy-egy alakot feltűnni, éppen Kaifás háza mellett, mely az utolsó vacsora terméhez közel van. Júdásra gondoltunk, aki éppen ilyenkor hagyta el a vacsora termét és sietett a főpaphoz, hogy istentelen művéhez szükséges utolsó előkészületeket megtegye. Az Úr, miután befejezte főpapi beszédét, megindult apostolaival a Sionról le az alsóvároson és a Cedron-patakon át a Getszemáni-kertbe. Az Úr nyomába szegődünk és félelem nélkül, meghatódva követjük a ma már elhagyott, néptelen útakon.

A Getszemáni-kertben a fenséges Agonia-bazilikát már betöltötte a hívő sereg. A bazilika félhomályában, a hívő sereg meghatottsága és áhítata közepett megkezdődik a megkapó szertartás; a szívbemarkoló művészi szerzemények szomorú melódiái éreztetik velünk Krisztus lelkének szomorúságát, elhagyatottságát.

«Szomorú az én lelkem mindhalálig» szerzemény szomorú akkordjaira a hívő sereg érzelmei könnypatakokban oldódtak fel. Lélekben ott láttuk a sziklán térdeplő Krisztust, amint a homlokán gyöngyöző vércseppek leszivárognak ruháján. A kereszthalál iszonyának, tanítványai árulásának, hűtlen népe végzetének, hívei szenvedésének, a bűn sár- és vértengerének láttára undor és utálat fogja el; remeg és borzad egész valójában és a «halállal tusakodván . . . lőn az ő verejtéke, mint a földre folyó vérnek cseppjei». Küzd a hős és a bűnös földre leszivárgó vére lemossa a föld átkát és irgalomért kiált Istenhez. A Getszemániban leszivárgott vér a vértanuk kenete lett és szűzeket termelt.

Lélekzetét visszafojtva vetette magát a hívő sereg a kemény sziklára; elhalt a profán emberi hang, mert az Isten-ember haldoklik. Majd felhangzottak ismét az énekkarhirdette szavak: «Igy nem virraszthattatok velem egy óráig? Vigyázzatok és imádkozzatok!» De ez a melódia inkább Jézus elnéző, gyengéd lelkületét tolmácsolta; a küzdő buzdítja álmos tanítványait a lélek kötelességteljesítésére, de tudja, hogy a lélek kész, a test erőtlen. Krisztus is érzi elhagyatottságát, háromszor keresi fel tanítványait, hogy vigaszt keressen náluk.

«Judas mercator pessimus» megrázó éneke zúg, tombol, mint a vihar, mint a harci fegyverek zaja. Közeledik az áruló, Judás . . . az isteni dolgok karikátúrája. Mivé fejlődött a szeretet, az ismeret, a kegyelem az undok ösztönök rabjában, a hálátlan, áruló tanítványban? Mire jutott az apostol, aki nem vette komolyan az evangéliumot, Krisztust, az Istent? A megtestesült Istennel szemben áll a megtestesült sátán judásbérrel a kezében, júdáscsókkal az ajkán; megkötözve vezeti az «igaz vért» a Cédron-völgyön át a «via captivitatis»-on a Hakeldama alatt, ahol a hálátlan elvette méltó jutalmát, mikor saját kezeivel kioltotta aljas életét; «jobb lett volna ennek az embernek nem születni» . . .

Ezek a megrázó események játszódtak itt le, ezek a szenvedések az Isten nagyságát hirdették. Elmult Babilon, Asszíria; a fáraók múmiák lettek, a városok romhalmazok; a dicsőséges életet enyészet, elmúlás követte, míg az Istenfiából áldozat lett és ma kétezer év után is ünnepeljük és ünnepelni fogják a világ végezetéig. Ezen a négyezeréves történelmi talajon valójában csak most, e szent pillanatokban éreztük a csendes, mindent megőrlő hatalmat, a mulandóságot, de még inkább az Isten végtelen nagyságát. A «passio Domini nostri Jesu Christi» értelmébe csak most hatolt be igazán lelkünk és most értette meg Krisztus szenvedésének fenséges tanítását. E pillanatban minden gyászolt: az egész természet, a szellemi és fizikai világ egyaránt. Amikor kiléptünk az isteni tragédiának színteréről és megindultunk a Cédron-völgyön át a «Mária asszony kapuja» felé, a teli hold is elsötétült, a természet Ura szenvedésének emlékére gyászba borult. Csillagászok ezen a nagycsütörtök estén teljes holdfogyatkozást jegyeztek fel.

Az Úr a szenvedések tengerén ment keresztül a Getszemánitól a Keresztút első állomásáig. Hivatalos kihallgatása Kaifás házában, megcsúfolása Heródes előtt, a gyenge jellemű Pilátus gyáva kísérletezései, a megostorozás, a töviskoronázás mérhetetlenül növelték a lelki és testi fájdalmakat egyaránt.

A Keresztúton.

A jeruzsálemi zarándok legnagyobb öröme, ha a Via dolorosán a Megváltó lábnyomait követheti és lélekben végigélheti a mérhetetlen szenvedést, melyet a halálraitélt Istenfia Pilátus törvényházától a Kálváriáig végigélt. Ezt a megható ájtatosságot minden pénteken délután elvégzik a jeruzsálemi hívek, de különösen nagy tömeg jön össze a világ minden tájáról nagypénteken, hogy itt a történelmi színhelyen elmélkedjék a világtörténelem legnagyobb tragédiájáról.

A kíváncsi látogató, a vizsgálódó történész és régész, a jámbor

zarándok előtt felvetődik a kérdés: vajjon ugyanazon az úton haladunk-e ez ájtatosság alkalmával, melyet az isteni Üdvözítő is megtett kereszttel a vállán?

Mielőtt tehát a keresztútat ismertetném, ahogyan azt nagypénteken végzik, azt a kérdést tisztázom, vajjon ez-e a történelmi Keresztút, amely annak a kérdésnek eldöntésétől függ, hol volt Pilátus pretoriuma, ahol a római helytartó az Urat halálra ítélte?

Ha azokra a viharokra gondolunk, melyek a város fölött tomboltak, de különösen Titus borzasztó pusztításaira Kr. u. 70-ben, akkor nem csodálkozunk, hogy az archeológia mai előrehaladott állapotában eltérő a régészek véleménye. Azonban elenyésző azok száma, akik az általános hagyománytól eltérnek. Ezek Pilátus törvényházát a Siránkozások fala közelébe, a Hasmoneusok palotájába teszik, míg mások a Jaffa-kapu mellé, ahol Dávid tornya emelkedik. A legrégibb és legáltalánosabb, ma már az egyetlen helyes hagyomány azt tartja, hogy Pilátus ítélőszéke az Antonia-várban volt. E mellett szól a józan ész és az ásatások is ezt igazolják.

A római helytartó székhelye Krisztus korában Cesarea volt a tenger partján. A helytartó azonban az év folyamán többször jött Jeruzsálembe, különösen a zsidó ünnepek alkalmával, amikor mindig fordultak elő kisebb-nagyobb zavargások a Templom-téren. Lukács evangélista is tudósítja, hogy az Úr utolsó húsvétja előtt egy évvel véres összeütközés támadt a római katonák és a galileaiak között, «akiknek vére elvegyült az áldozatok vérével». (XIII. 1.) «Ezért — olvassuk Flavius Josephus zsidó történetíró «Zsidó háborúk» című könyve V. V. 8. fejezetében — az Antoniában mindig készen állott a római légió és ünnepnapokon fegyveres katonák helyezkedtek el az oszlopcsarnokok különböző pontjain, hogy lehetetlenné tegyenek minden lázadási kísérletet. A szent templom volt a város őre, az Antonia pedig a templomé. Ezért laktak az Antoniában a saját őrségén kívül a templom és a város őrsége is».

A hagyomány szerint Pilátus is katonáival egyetemben az Antonia-várban lakott a húsvéti ünnepek alatt, mivel onnan jobban megfigyelhette a népet.

Mi volt ez az Antonia és hol volt?

A Templom-tér északnyugati sarkában hatalmas szikla emelkedik, melyen a szír királyok fellegvára állott, akik ellen a Makkabeusok fellázadtak. Makkabeus Simon ezen a helyen a Baris nevű erődöt építette és «ott lakék ő, és akik vele voltak», olvassuk a Makkabeusok I. könyvében. (XIII. 53.) Nagy Heródes a régi erődítményt lerontotta és pompás várat építtetett a római pretoriumok mintájára és azt pártfogójáról, Marcus Antoniusról, *Antoniának* nevezte el.

«Az Antonia létrehozásában — írja Josephus — Heródes minden tehetségét összeszedte. Belső felépítése és elrendezése királyi palotára emlékeztetett; különféle építmények álltak itt: peristilumok, fürdők, termek, a helyőrség gyakorlataira megfelelő udvarok. Elrendezését tekintve városnak tűnt fel, de fényes építkezései miatt inkább királyi palotához hasonlított.» (Zsidó háborúk V. V. 8.) A falak 18 méter magasak és minden sarokban négyszögletes tornyok emelkedtek. Az erőd bejárata ott állt, ahol az a hatalmas hármas ívű kapu áll ma a Notre Dame de Sion-apácák templomában és amelynek középső ívét ma Ecce homo-ívnek nevezik. Az itt végzett ásatások ugyancsak felfedték a sáncgödröket, a 40 m hosszú és 30 m széles, római kövekkel kirakott udvart, a lithostrotost vagy gabbatát, melyről a Szentírás is beszél az Úr halálraítéltetésével kapcsolatban.

Nagy Heródes később másik palotát is épített a város nyugati oldalán három toronnyal, melyet Titus annak idején megkímélt a pusztulástól, míg az Antoniát nagyrészben leromboltatta.

Poncius Pilátus helytartó tehát e két palota között választhatott, amikor ideiglenesen Jeruzsálembe jött. Az Antonia fekvése, berendezése és nagysága miatt jobban megfelelt céljának, mint az utóbb épített palota. A bordeauxi zarándok feljegyzése 333-ból is arról tanuskodik, hogy a hagyomány már akkor ezt tartotta Pilátus székhelyének. «Ha az ember a Sion hegyéről a naplusi kapuhoz lemegy, jobbra a völgyben vannak a falak, ahol Pilátus háza, avagy pretoriuma állott. Ott hallgatták ki az Urat, mielőtt szenvedett. Balra van a Golgota hegye, ahol az Urat megfeszítették. Onnan egy kődobásnyira van a sír, ahol a holttestet elhelyezték, mely harmadnap feltámadt.» Az említett völgy a Tyropeon völgye, melynek keleti oldalán állt az Antonia, míg nyugati oldalán emelkedett a Kálvária.

Számos tanuságot találunk erről a hagyományról, mely később rövid időre megszakadt, de 1187-től, tehát majd nyolcszáz év óta megszakítás nélkül az Antoniában keresi Pilátus törvényházát. A keresztény hagyomány pompás bazilikát emelt e helyen Szent Sophia, az Örök bölcseség tiszteletére, de a perzsák 614-ben szétrombolták, a XII. században a keresztesek ismét helyreállították. A törökök kaszárnyát építettek e helyen és Pilátus-kaszárnyának nevezték. Később a jeruzsálemi pasa szerálya is ideköltözött és itt tartózkodott a világháborúig. Az angol uralom alatt mohammedán iskola céljait szolgálja, melyet az 1928-as földrengés után újjáépítettek.

Ennek az iskolának udvaráról indul ki a *nagypénteki keresztút.* Itt játszódtak le az első nagypéntek délelőttjén a szomorú események: Jézus hivatalos kihallgatása, Pilátus gyáva kísérletezései, az Úr megostorozása, tövissel való megkoronázása, az Ecce homo jele-

net. Itt hangzottak el az isteni Mester ajkairól a szavak, melyekkel magát királynak jelentette ki. Itt hangzott el a gyenge jellemű rómainak mentegetődzése : «Ártatlan vagyok ez Igaznak vérétől». Itt reszkettette meg a levegőt a durva tömeg kiáltozása : «Feszítsd meg őt! Feszítsd meg őt»... Itt a templom közvetlen szomszédságában hívta le a szerencsétlen nép az isteni harag bosszúját : «Az ő vére mirajtunk és fiainkon !» Itt mondotta ki végre Pilátus a halálos ítéletet és az Úr itt vette vállaira a keresztet. Itt van a Keresztút első és második állomásának színhelye és innen indul el a nép ma, hogy végigjárja azt a 14 állomást, melyet a buzgóság az evangéliumból és a hagyományból összeállított. A Keresztút 14 állomása közül az első 9 az «uton» van, míg a többi 5 állomás a Szentsír-bazilikában. A 14 állomás eseményei közül az evangélium kilencet említ, míg a többi ötöt: a Megváltó háromszori esését, találkozását Anyjával és Veronika jámbor cselekedetét a hagyományból vették.

A Keresztút első és második állomását a leírt Antonia-vár területén tiszteljük. Innen a Tarik el Alamon, vagyis a Fájdalmak-utcáján eljutunk Salamon király-utcájába és e két utca találkozásánál találjuk a magyar zarándokházat, mellyel szemben a katolikus örmények temploma előtt jelzik Jézus első esésének helyét, mint harmadik állomást. Ettől a helytől mintegy 100 lépésnyire van a 4. állomás, ahol Jézus szent anyjával találkozott. A XIII. századból való tudósítás azt mondja, hogy itt a Fájdalmas Szűz temploma állott ; az örmény katolikus pátriárka ásatásokat végeztetett e helyen és a jelen templom kriptájának a talajával egy szinben mozaikot találtak a bizánci templom maradványaiból. Ez a terület a XII. században a betániai bencéseké volt, egy másik tanuság szerint pedig itt volt a ferencesek első jeruzsálemi háza.

Utunk ismét nyugati irányban folytatódik és csakhamar kis kápolna elé jutunk, az 5. állomáshoz, ahol az evangélium tudósítása szerint a hóhérok látták Jézus kimerülését, ezért a mezőről hazatérő Simon nevű idegent kényszerítették, hogy a meredek úton segítse Jézusnak felvinni a keresztet. E derék férfiú nevét az evangélium megörizte két fiának, Sándornak és Rufusnak nevével együtt. Az evangélium tudósításával megegyezik a Szent Város topografiájáról adott történeti tudósítás, mert nem messze innen észak felé nyílik a naplusi kapu, mely a mezőkre vezetett.

A folytonosan emelkedő Keresztúton Veronika hagyományos házához érünk, melyet kápolnává alakítottak át. Itt játszódott le az a szép epizód, amikor Veronika asszony friss vízbe mártott ruhával letörölte a Megváltó poros és véres arcát. Az ásatások alkalmával talált felírások arról tanuskodnak, hogy már a keresztesek előtt is

állt itt szentély. Utunkat a bazárok utcája keresztezi, ahol Krisztus idejében a városfal húzódott és itt nyilt az ó kapu. Ezen a kapun lépett ki a Megváltó is Jeruzsálem falai közül és a hagyomány itt tiszteli Krisztus második esését, mint a 7. állomást. Régi szokás szerint a zsidók a halálos ítéletet a kapukon kifüggesztették és mivel ezen a kapun a zsidók királyának halálos ítélete függött, sokáig az Ítélet-kapujának nevezték. Jelenleg emeletes kápolna van itt, amelyben figyelemreméltó, 7 méter magas monolithoszlopot látunk római talapzattal. A történelemből ismeretes, hogy Nagy Heródes itt oszlopcsarnokot épített a fal mellett, tehát nem valószínűtlen, hogy az Úr ennek az oszlopnak a tövében eshetett el, mikor az istengyilkos városból kilépett.

A falakon kívül elterülő mezőn asszonycsoportot talált az Úr és hozzájuk intézte emlékezetes szavait: «Jeruzsálem leányai, ne engem hanem magatokat és gyermekeiteket sirassátok». E 8. állomás helyén ma a Caralambos nevű görög ortodox kolostor áll.

Ettől a helytől egyenes irányban jutott fel a menet kétezer évvel ezelőtt a Kálváriára. Akkor mezők és kertek állottak itt, ma azonban ez a terület kolostorokkal, bazárokkal van beépítve. Hogy a 9. állomáshoz eljuthassunk, ezeket meg kell kerülnünk a bazárok utcáján, ahonnan széles lépcsőn és szűk utcán a szakadár kopt kolostor elé jutunk, ahol tört oszlop jelöli Krisztus harmadik esését. Ez a hely a Kálvária-hegy oldalán van már és Szent Márk szavait itt szóról-szóra kell értenünk: «... és viszik őt a Kálváriára», mert az Úr már annyira elgyengült, hogy a katonáknak kellett őt feltámogatniok a hegyre. Ez az állomás már az első, Konstantin-féle Szentsír-bazilika területén volt, amely nagy kiterjedésével egészen eddig ért. A keresztesek idejében az Ágoston-rendi kanonok kolostora állt itt, melynek boltíves romjait még ma is láthatjuk. Ma ezekben a romokban tanyáznak Eutyches tanítványai, az abesszin monofizita remeték, míg közvetlen szomszédságukban a szakadár kopt püspök kolostora és temploma áll.

Innen ismét visszatérünk a bazárok utcájába és a régi orosz nemesek zarándokházát megkerülve eljutunk a Szentsír bazilika-elé; belépünk a bazilikába, jobbra meredek lépcsőn felmegyünk a Kálváriára, a világ legszentebb helyére, ahol a Keresztút 10., 11., 12. és 13. állomásait tiszteljük. A Kálváriáról levonul a pénteki körmenet a Szentsírhoz, az utolsó állomáshoz, ahol az Úr testét sírba helyezték.

Ez a szenvedés útja, melyet az Istenfia kereszttel a vállán tett meg Pilátus törvényházától a Golgotáig, ahol azután a legszomorúbb tragédia játszódott le. Ezen a félkilométeres úton jár ma is a jámbor zarándok az isteni Üdvözítő nyomában; tizennégyszer megáll, elmélkedik a fájdalmakról, a szenvedésekről, a megaláztatásokról, melye-

ket az Isten miérettünk magára vett. Nem az lényeges ezen az úton, hogy az események egy-két méterrel idébb- vagy odébb játszódtak le, hanem az, hogy ez a göröngyös út, az isteni vérrel öntözött út «királyi út», mely bár a Kálváriára vezet, de azontúl a feltámadásba.

Krisztus temetése.

Nagypénteken az esti szürkületben ismét összejöttünk a Golgota lábánál. Temetésre jöttünk, Krisztust, az Isten-embert temetjük. Amint az első nagypénteken Jézus barátai, Nikodémus, Aritmatheai József, a megtért százados, Szűz Mária és a jámbor asszonyok eljöttek, levették Jézus testét a keresztről, egyszerűen bebalzsamozták és a közelben fekvő, sziklábavájt új sírba fektették — most is hű lelkek imádása közepett megismétlődik e szertartás, de most mint hőst és Megváltót fénnyel és pompával temetjük.

A megható szertartás a Szentsír-bazilikában és a Kálvárián folyik le. Mivel a megváltás «beteljesedett» és az Üdvözítő az egész emberiségért halt meg, e szertartás keretében, mely a ferencesek kápolnájánál kezdődik és körülmegy a bazilikában a Kálvárián át a Szentsírhoz, hét szentbeszéd van hét nyelven. Hét szónok hírdeti a világtörténelem legnagyobb eseményét, az emberiség megváltását, és pedig a Mária Magdolna-kápolnánál olaszul, a Ruhaelosztás kápolnájánál görögül, a Csúfolódás kövénél németül, a Kálvárián angolul és franciául, a Szentkenet kövénél arabul és a Szentsír előtt spanyolul. Mikor a menet a Kálváriára ér, a segédkező papság megismétli a keresztlevétel megható szertartását. Az eredeti helyen felállított keresztről az Urat ábrázoló «corpust»-t leveszik, miután a kezekből és a lábakból a szegeket kihúzták.

Krisztus lelép a keresztről, a Kálváriáról elindul a XX. század modern világába; végigmegy a politikailag, gazdaságilag, erkölcsileg zilált országok útjain; végigmegy a nagyvárosok körútain, a bűnnek, a testi-lelki nyomorúságnak fertőin, a családok szétdúlt szentélyein, a kórházak, a szanatóriumok, tébolydák mellett, a színházak, a tánctermek megmételyezett világa mellett; a gazdagok palotáiból elmegy a nyomortanyákra, az éhező és ruhátlan emberek világába, akiknek száma az utóbbi évtizedben megsokszorozódott, és mit tesz a sebekkel borított Istenfia ezeknek láttára? Megrendül és sír; sír, mint egykor Jeruzsálem fölött és elmondja az emlékezetes szavakat, de most az egymás között meghasonlott keresztényekhez intézi szavait: «Vajha megismerted volna látogatásod idejét!» A keresztény világ nem ismeri fel Krisztust és Ő joggal kérdezi: Vajjon hiába volt a tengernyi szenvedés, hiába volt Getszemáni sötét órája, hiába volt nagypéntek, az Isten gyűlöletét és szeretetét, a bűn büntetését és

bocsánatát hirdető kereszt a Kálvárián. A világtörténelemben megismétlődik a nagypénteki jelenet. A világnak választania kell Krisztus, a pozitív, keresztény világnézet és Barabbás, a demagógia, az istentagadó marxizmus és bolsevizmus között. És amint ama napon a nép Barabbást, a rideglelkű rablóvezért választotta, «aki lázadásban gyilkosságot cselekedett», Krisztust pedig az utca piszkos árja elsöpörte, mert neki nem kellett az, aki tudott szeretni, embert gyógyítani, szenvedőknek békét nyujtani, bűnöket megbocsátani, éhes tömeget táplálni, aki mennyországot hordott magában, nem, az neki nem kellett, — a mai társadalomnak sem kell Krisztus, Istenre nincsen szüksége, neki is Barabbás kell, «aki lázadásban gyilkosságot cselekszik». A nemzetek vezetői Istent kizárták a nemzetközi tárgyalásokból, nélküle keresik a boldogulás útját; örömet, életet, napsugarat, kenyeret várnak, de kitől? A zsoltáros szavai valóban rájuk illenek: «miért agyarkodnak a népek és gondolnak hiábavalóságokakat... az Úr és az ő Fölkentje ellen... az égben lakozó kineveti őket»...

A menet a Kálváriáról megindul, a papság viszi a «corpus»-t, a Szentkenet kövénél megismétli a bebalzsamozás szertartását és utána a Szentsírba helyezi. Hálás imádással csókoljuk meg a Szentsír kövét, szomorú lélekkel hagyjuk el az isteni tragédia színhelyét, gyászolunk, mert nagypéntek van.

De a szenvedés útja a dicsőségbe vezet. Csupán 36 óráig maradt az Úr teste a sírban, a vasárnap hajnala az örök élet hajnalát hirdette. Itt e szent helyen teljesedtek be a hajnali órákban, amikor már a szentmisék is megkezdődnek, az Úr szavai: «Én vagyok a feltámadás és az élet, aki énbennem hisz, ha meghal is, élni fog». (Ján. 11. 25.) Szenvedés, fájdalmak, kereszt, gyalázat, halál legyőzve. A szép és dicsőséges Jézus áll előttünk, amint a Szentsírtól pár lépésnyire Mária Magdolnának megjelent, szemeiből a megdicsőült élet sugara árad ki, átszellemülve az örök dicsőség, az örök ifjúság egész valójában. A feltámadt Krisztus az egyéni örök életet mint a valóságos halhatatlanságot mutatta be nekünk, mely a mi feltámadásunk záloga lett. Ezért az allelujának, a húsvéti örömnek akkordjai töltik be a keresztesek bazilikájának kupoláját és bolthajtásait; aki az örömnek ezt a megnyilvánulását profán szemekkel szemléli e helyen, az csak összevisszaságot lát és hall, de aki a lélek szemeivel és megértéssel szemléli és hallgatja a katolikusok, a görögök, az örmények, a koptok és a szírek szertartásait és énekeit, az tudja, hogy a lélek vallási érzelmeinek jóakarú megnyilvánulásában sok emberi is mutatkozik, de e mögött sok buzgóság és jószándék rejtőzik. A húsvétvasárnapi feltámadási körmenettel befejeződnek a katolikusok ünnepségei, amelyek a Szent Városban oly megrázók, de felemelők és vigasztalók.

Pünkösdkor Sion hegyén.

Amint az első karácsony színtere a betlehemi barlang, a húsvéti feltámadásé a Szentsír, pünkösd nagy csodája a sionhegyi Coenaculumban történt. A Lélek leszállt már az ószövetségben is: a Sinai-hegyre, majd a salamoni templom felavatására, itt a Sion hegyén pedig leszállt az Egyház megalapítására, de most nem gránitsziklát és kövekből épült templomot, hanem lelkeket, az isteni sugalmazásokra feltárt szíveket keresett. Ezen az emlékezetes helyen, ahol Krisztus imájának hanghullámai zsongtak még, ahol a lábmosás vízfoltjai még a talajon megvoltak, ahol Krisztus lelke járt, itt született meg az Egyház. «És mikor elérkeztek a pünkösd napjai... lőn hirtelen az égből, mint egy sebesen jövő szélnek zúgása és betölté az egész házat, ahol ülnek vala. Leszálla mindenikre közülök és eloszlott nyelvek jelenének meg nekik, mint a tűzláng.» (Ap. csel. 2. 1.) A Lélek megkereszteli az apostolokat, innen indulnak ki a népek térítői: «Ekkor előálla Péter a tizeneggyel, fölemelé szavát és szóla nékik... és hozzájuk álla az napon mintegy háromezer lélek». (Ap. cs. 2. 6.)

Megalakult az apostoli Egyház, a történet színpadán megjelent a leghatalmasabb intézmény: a változatlan tekintélyen, a Mester isteni tekintélyén, a kormányzók apostoli küldetésén álló Egyház. Itt több történt, mint Betlehemben az első karácsonykor, amikor az éj sötétjében nem várta Őt senki; itt több történt, mint húsvétkor a sírnál, ahol kereszt és kifordított sírkő állt, de a diadalt, a győzelmet a szívek még nem fogadták be. Pünkösdnapján Sion hegyén ünnep, a diadal, a győzelem ünnepe volt. A napsütéses, ragyogó délelőtti órában a magas égből zúgó viharban leszáll a Lélek, a diadalmas élet Lelke, amely ragyog, világít, tüzet gyujt. Tüzet fog az apostolok lelke, a hívő sereg lelke és ünnepélyesen, nyilvánosan megalakul az Egyház.

Ezt a nagy eseményt ünnepeljük pünkösdkor Sion hegyén, ahol a nagy esemény színterén áll még az emlékmű, mely kétezer év óta hűségesen jelöli e helyet. Fel Sionra! Fel a Coenaculumhoz!

* * *

Sion név eredetileg a jebuzeusok városát jelentette, amely a Moriah-hegynek déli folytatásán, az Ophelen állott, amelyet Dávid király elfoglalt és székhelyévé tett. Később a Sion név átment az egész hegyre, sőt magára az egész városra is kiterjesztették. Mivel később a város nyugatra tolódott el, a nyugati domb a Sion nevet is örökölte. Valaha a zsidó templom volt a Sion. A keresztények ma Sion alatt azt a dombot értik, amelyen a Coenaculum, az utolsó vacsora terme áll.

Sion hegyén számos figyelemreméltó emléket találunk; látogatásunkra a Jaffa-kaputól indulunk, ahol a fellegvár, *Dávid tornya* áll, melyet Heródes épített. Nagy Heródes második feleségének halála után, akit megfojtatott, áttette székhelyét az itt épített nagyszerű palotába, melyet fallal és három toronnyal vett körül. A tornyokat barátjairól, Hippicosnak és Phasaelnek, a harmadikat meggyilkolt feleségéről, Mariannának nevezte el. Ez a kegyetlen zsarnok ugyanis, mikor Juda királya lett, eltaszította magától az alacsony sorból vett feleségét és elvette a főpap leányát, Mariannát, akit szenvedélyesen szeretett. Egy alkalommal hosszabb utazásról visszatérve, az ármánykodóktól félrevezetett zsarnok hirtelen haragjában megfojtatta feleségét. «Amilyen nagy volt szerelme — mondja Josephus — oly nagy volt feleségének elvesztése fölött érzett fájdalma és gyásza.» E fájdalma ellenére is kivégeztette Mariannától született két fiát, akik nehezteltek apjukra anyjuk kivégeztetése miatt.

Tittus Jeruzsálem elpusztításakor megkímélte ezt a három tornyot, de Hadrianus császár Barkochéba lázadásának leverése után ezeket is leromboltatta, később újra felépítette és Aelia Capitolina fellegvárnak nevezte el. Többszörös lerombolás, újjáépítés után mai alakját Szulejmán szultán idejében nyerte és amint Hadrianus Heródes várának köveit, Szulejmán Hadrianus várának köveit felhasználta és így ma is vannak itt kövek, amelyek közül nem egy látta az Üdvözítőt tovavonulni csúfos kíséretével, mikor ide vezették Heródes Antipas elé, «aki szeretett Jeruzsálemben időzni». Kétségkívül ebben az erődítményben volt Péter apostol börtöne, amelyből az angyal őt kiszabadította és innen vitték halálra id. Szent Jakabot, az első apostolvértanut, akit a mai örmény székesegyház helyén fejeztek le.

Az örmény negyeden áthaladva, a Sion-vagy Dávid-kapun kilépünk az ó városból, mert Szulejmán szultán városfala a Sion többi részét nem foglalta be a városba. Itt az örmény temető mellett állt valaha Kaifás főpap háza, ahol Krisztust elfogatása után kihallgatták és egész éjjel őrizték, hogy a szanhedrin előtt

megjelenjen; ezért tisztelik itt Krisztus börtönét. Az itt épült templomról említést tesznek a legrégibb jeruzsálemi iratok, a IV. században itt járt bordeauxi anonymus zarándok leírása, a jeruzsálemi Breviarius és más zarándokok egészen a XII. századig. Ekkor a hely emléke kezdett homályba veszni és ebből az időből tudósítja Saewulf zarándok: «A város fala alatt, a Sion-hegy keleti oldalán emelkedik a Gallicantusnak nevezett Szent Péter-templom. Az apostol, miután megtagadta az Urat, a még ma is látható mély barlangban rejtőzött el és ott keserűen megsiratta vétkét». A Gallicantusnak nevezett terület ma az assumptionistaatyák birtokában van, akik ásatásokat végeztek és tényleg megtalálták az említett barlangot, sőt romokat is találtak homályos értelmű héber felírásokkal. Itt állt Péter megbánásának temploma a barlang fölött, ahol vétkét megsiratta. Az atyák most e barlang fölött új templomot emeltek a megtért bűnösök: Dismas, a jobb lator, Mária Magdolna, Péter stb. nagyszerű freskóival.

Párszáz lépésre találjuk az újszövetség egyik legszentebb helyét, látogatásunk célját: a *Coenaculumot*, ahol az Úr utolsó vacsoráját tartotta tanítványaival, ahol a Szentlélek leszállását ünnepeljük. De sajnos, ez a szenthely a mohammedánok kezében van és csak nagy titokban fohászkodhatunk az éber mohammedán őr jelenlétében.

A keresztények kezdettől fogva nagy tiszteletben tartották e helyet. Epiphanius tudósítja, hogy mikor Hadrianus császár 117-ben Egyiptomban járt, ide is ellátogatott, a Titustól elpusztított várost romokban találta, kivéve néhány házat «és az Isten templomát, amely ott emelkedett, ahová az apostolok mentek fel a magas terembe az Úr mennybemenetele után; ez a Sion-hegyen volt, mely elkerülte a pusztulást». Jeruzsálemi Cyrill püspök 348-ban ismerte az apostolok templomát, ahol a Szentlélek leszállott, — tudósítják róla a régi iratok. Ez a második templom Konstantin császár halála után épült.

E szentély dicsőségét szép szavakkal magasztalja Hesychius jeruzsálemi pap 451-ben: «Te, Betlehem, a szűzi keblet tártad fel, hogy tejével tápláljon, Sion az Atya öléből a Szentlelket hozta le. Te a kenyeret adtad, Sion ünnepi lakomát (az utolsó vacsorát) készített. Te a Megváltót tápláltad a jászolban, Sion az oltárhoz vezette Őt».

A bizánciak után a keresztesek is építettek itt háromhajós bazilikát, amelynek felső templomában mozaikoltárkép a Szentlélek eljövetelét ábrázolta, míg egy másik kép az Utolsó vacsora emlékét örökítette meg. Ez a templom az Ágoston-rendi kanonok

kolostorával együtt a szírek birtokába került, mikor Száladin elfoglalta Jeruzsálemet. A szaracénok azonban 1231-ben lerombolták az épületeket e fenséges helyen.

A XIII. században a zsidók azt a hamis hírt terjesztették, hogy a Sion-bazilika alatt van Dávid király sírja. A moszlimok felfigyeltek e hamis felfedezésre és most már ők is törekedtek hatalmukba keríteni «Dávid sírját». Közben a ferencesek, akiknek itt volt első kolostoruk Jeruzsálemben, a ma is látható gótikus termet építették, mely a XVI. században végre is a mohammedánok kezébe került és ma is mecsetnek használják. A kereszténveket csakis a felső terembe engedik be, míg az alsó részben őrzik Dávid király állítálagos sírját. Miss Barclay, híres jeruzsálemi kutató moszlim nőnek öltözve bejutott az alsó terembe és azt írja: «... az itt látható építkezések nyilvánvalóan a keresztesidők építkezésének bélyegét viselik».

Miután a mohammedánok engedelméből a hely legszentebb ünnepein is, mint nagycsütörtökön és pünkösdnapján csak átvonulhatunk, de semmiféle istentiszteletet nem tarthatunk, szomorodott szívvel fordulunk vissza e szenthelyről és térünk be a szomszédos Dormitio-bazilikába, ahol a jeruzsálemi pátriárka pünkösdnapján az ünnepélyes szentmisét végzi és itt ünnepeljük a Szentlélek leszállását.

E hely a hagyomány szerint annak a háznak a helye a Coenaculum közvetlen szomszédságában, ahol Szűz Mária elszenderült. E helyen valamikor templom állt, amelynek romjait sikerült II. Vilmos német császár szentföldi utazása alkalmával, 1898-ban a török szultántól jó «baksis» ellenében megszerezni és a kölni katolikus Palesztina Társaság itt szentélyt emelt: a román stílusban épült kerek templomot alsó és felső építménnyel és a szomszédos kolostorral együtt a beuroni bencésekre bízta. XI. Pius pápa apátsági rangra emelte a Dormitio-bazilikát, amelynek alsó templomában találjuk a magyaroktól 1931 májusában állított kis kápolnát a «Magyarok Nagyasszonya» tiszteletére. A nagyszerű mozaikoltárkép Szent István, Imre, László és Erzsébet magyar szenteket ábrázolja, míg a kép közepén a Magyarok Nagyasszonya a gyermek Jézussal foglal helyet, fölötte a magyar koronával.

E szentföldi magyar emlék — muzsinszki Nagy Endre festőművész alkotása — fennen hirdeti az egész világ nemzetei előtt, akik itt megfordulnak, hogy a «Regnum Marianum Hungariae» erős és állhatatos ma is atyáinak hitében.

A Coenaculum elvesztése fölött érzett szomorúságunkban is nagy vigasztalásunkra szolgál, hogy az Egyház születésének napját

a Sionon ünnepelhetjük. Pünkösd nagy csodáját — amikor az apostolok különféle nyelveken szólottak és ezzel az Egyház «katolikus» jellegét az első napon jelezték — kifejezi a Dormitio szép szokása, hogy pünkösd hetében minden nap más-másritusú istentiszteletet tartanak a különböző keleti ritusok katolikus képviselői. Igy ünnepeljük a Szent Városban az egyetemes Egyház születését, a Szentlélek eljövetelét, amikor ugyanazon a helyen igazán emelkedett lélekkel énekeljük Veni Sancte Spiritus . . .

Jeruzsálem falai körül...

A SZENT VÁROS közvetlen környékén, különösen a keleti és a déli részeken érdekes történelmi emlékekkel találkozunk. Látogatásunkra gyalog is indulhatunk, de a feleutat autón is megtehetjük fel az Olajfák hegyére. Onnan le a Cédron völgyébe és azon át a Hinnom-völgybe már csak gyalog, esetleg szamárháton juthatunk. Látogatásunkra az északon fekvő Damaszkuszi-kaputól indulunk és a nyugaton fekvő Jaffa-kapunál érkezünk vissza.

A Damaszkuszi-kapu előtt találjuk a németek Szent Pál zarándokházát, melyet kevéssel a háború előtt építettek és ma az angol kormány székhelye. Várszerű építkezése inkább kormánypalotára vall, mint zarándokházra.

A Názáretbe vezető úton első történeti érdekesség a domonkosok *Szent István bazilikája*, ahol híres bibliai és archeológiai intézetük is áll. Itt követték meg és temették el Krisztus égyházának első vértanuját, István szerpapot. E sír fölött emelte Eudoxia császárnő az első bazilikát, amint erről Theodosius szerzetes és mások is tanuskodnak: «Szent Istvánt a Galileai-kapun kívül követték meg, itt van az a templom, melyet Eudoxia úrnő, Theodosius császár felesége építtetett». (530.) Itt temetkezett el maga a császárné is és a perzsák rengeteg vértanut avatták e sír fölött, amikor a templomot 614-ben feldúlták. A mult század végén a francia domonkosok felfedték a bizánci bazilika mozaiktalaját, melyet nagyrészben ma is láthatunk a jelen háromhajós nagyszerű bazilikában.

A jeruzsálemi anglikán püspök Szent György katedrálisa mellett elhaladva, elérjük a *Királyok sírjait*, melyeket tévesen a zsidó királyok sírjainak véltek, de ma már történetileg elismert, hogy Adiabene Ilona fejedelemnő készítette Krisztus után 44 körül, amikor itt Jeruzsálemben a zsidó vallásra tért. A sír megtekintése nagyban hozzájárul Krisztus sírjának megértéséhez, mert ez korabeli zsidó sír. Széles lépcsőkön jutunk le sziklából kivágott fedetlen udvarba, amelynek egyik sarkában kis előcsarnokot pillantunk

meg. A csarnokból alig 60 centiméter magas nyílás vezet a sírkamrákba. A nyílásnál elhengerített, kerek malomkövet látunk, mely a bejáratot elzárta. Eszünkbe jut az Úr sírjához sietö asszonyok kérdése: «Ki hengeríti el nekünk a követ a sír bejáratától?» (Márk 16. 3.) Ime itt a hengeríthető kő, amelyhez hasonló zárta el Krisztus sírjának bejáratát is. Ilyen követ találunk még Názáretben is a Názáreti kisasszonyok kolostorában, ahol régi zsidó sírok vannak.

Utunkat továbbfolytatva letérünk a názáreti országútról és kelet felé az Olajfák északi nyulványára, a Scopusra jutunk, ahol az angol haditemető rendezett és mindig virágos területe kellemesen hat a meglehetősen kopár, sziklás és terméketlen vidéken. A Scopushegy nevezetessége a *héber egyetem*, melynek hatalmas könyvtárépülete a városból is nagyszerűen látható. A főépület még nem áll, az előadások tartására most még kisebb épületek szolgálnak az ötven holdnyi területen. Az egyetemnek három magyar származású tanára: Fekete, Fodor és Klein, szívesen mutatják meg az egész épületet és adnak felvilágosítást az egyetem eredetéről és a tanulmányi rendszerről.

Az egyetemet 1925-ben Balfour angol miniszter nyitotta meg azzal a céllal, hogy a zsidóknak állandó otthont biztosítson a felsőbb tudományok művelésére, tudományos légkört teremtsen Palesztinában és főképpen a héber nyelv újjászületésén dolgozzon. Ennek a célnak megfelelően több fakultása van, amelyek azonban még nem érték el teljes kifejlődésüket: a természettudományi fakultás kémia, fizika és matematika tanszékkel; a humanista fakultás görög és római irodalommal. Nagyszerű könyvtára 200.000 kötettel rendelkezik héber, arab és a főbb európai nyelveken. Az egyetem, tekintet nélkül fajra és vallásra, férfiaknak és nőknek egyaránt nyitva áll, de jelenleg csupán csak zsidó hallgatói vannak, körülbelül 150. Az angol kormány rendes nyilvánosjogú egyetemnek ismerte el és akadémiai bizottságot küld ki az egyetem tudományos munkájának felülvizsgálására.

Közel az egyetemhez találjuk az Olajfák hegyén a német Auguszta Viktória-intézményt, amely protestáns zarándokház céljait szolgálta volna, de most a kormány földmívelésügyi osztálya foglalja el. További utunkban nagyszerű kilátást élvezünk Juda hegyeire a Holt-tengerig, sőt azon túl a Moabita hegyeket is látjuk, nyugatra pedig lábunk alatt fekszik a Szent Város. Ezt a kilátást egy zarándok vagy utazó sem mulasztja el és ha lehetséges, innen kell élvezni a napnyugtát és annak bíborvörös sugaraiban a Szent Várost. Úgy tetszik ilyenkor, mintha véres lepel fedné a próféta-

és istengyilkos várost, a Templom-teret, ahol annyi próféta vérét ontották, a Szentsír-bazilikát, ahol a Kálvárián az Úr vére hullt.

Az Olajfák hegyén találjuk az *Úr mennybemenetelének* kerek kis szentélyét. E helyütt is csak a régi történet: Konstantin épít, Chosroes lerontja; Modestus épít, Hákem elpusztítja; a keresztesek ismét építenek, a mohammedánok elrabolják és mecsetté teszik a katolikus szentélyt. A mohammedánok most annyit megengednek, hogy az Úr mennybemenetelének napján a keresztények különböző ritusai itt tarthatják istentiszteleteiket: a katholikusok a mecsetnek kinevezett kápolnában, a többi szertartások pedig a kápolna körül felállított oltáraikon. Itt játszódott le az a fontos esemény, amikor Jézus kivezetvén tanítványait az Olajfák hegyére, megígérte nekik a Szentlelket, megadta a küldetést az evangélium hirdetésére és szemük előtt felemelkedett az ég felé, mígnem felhő takarta el őt. Erre két angyal jelent meg nekik, akik szólottak: «Galileai férfiak, mit vártok az ég felé tekintve? Ez a Jézus, aki közületek felvétetett a mennybe, ugyanazon módon fog eljönni, amint őt felszállni láttátok». (Ap. cs. 1. 11.)

Az Olajfák hegye egyébként tele van kolostorokkal, szentélyekkel. Itt találjuk a Viri galilei nevű ortodox görög kolostort, az 1887-ben épített orosz kolostort, melynek templomtornya a legmagasabb pont egész Judeában és nagyszerű kilátás nyilik innen. A Bethániából az Olajfák hegyén át vezető út mellett áll a *Miatyánk-barlang*, ahol az Úr a hagyomány szerint apostolait imádkozni tanította. A barlang fölött Szent Ilona az «Eleona» tágas bazilikát építette, amelynek alapjain ma a franciák Jézus Szíve-templomot építenek ugyanoly stílusban. E mellett áll a mult században la Tour d'Avergne francia hercegnőtől építtetett kármelita-zárda, ahová lisieuxi kis Teréz volt kiszemelve, de gyenge egészsége miatt nem jöhetett el. A kolostor oszlopcsarnokában 35 nyelven találjuk meg a Miatyánk teljes szövegét faiencetáblákon. Közvetlen e zárda mellett találjuk a francia bencés apácák zárdáját árvaházzal görög katolikus leányok részére.

Az Olajfák hegyéről három úton juthatunk le a Getszemáni-kertbe, vagyis a város felé. A középső legrövidebb, de legnehezebb utat választjuk, mert ezen az úton a virágvasárnapi diadalmenetben vonuló Krisztus nyomdokain járunk. Csakhamar elérünk ahhoz a bibliai helyhez, ahol az Úr szomorú lélekkel megsiratta a várost: «Vajha megismerted volna te is legalább ezen a te napodon, amik békességedre szolgálnak». (Luk. 19. 41.) *A Dominus flevit*-kápolna jelzi ezt a helyet, mely később mecset lett, ma romokban áll, mert négy évvel ezelőtt a földrengés elpusztította. Innen valóban remek

kilátás nyilik az egész városra, de különösen a Templom-térre, ahol Salamon, majd Heródes temploma is állott.

Göröngyös, nehéz úton jutunk le a Getszemáninak nevezett területre, ahol az Agonia-bazilikát, a Getszemáni-barlangot és a Szent Szűz sírját találjuk. Ez utóbbi a keresztesektől épített templomban van, amely azonban ma az ortodox görögöké. A III. századból származó legrégibb hagyomány, a «Szent Szűz» elszenderüléséről szóló irat arról tanuskodik, hogy Szűz Mária Jeruzsálemben halt meg és sírja itt van a Getszemániban, amelyről Juvenális jeruzsálemi püspök is tanuskodott a chalcedoni zsinat alkalmával (451) Marcián császár és felesége, Pulcheria előtt. Az első itt épített templom a negyedik század elejéről származott.

A Getszemáni-kertből a Jozafát-völgyben haladunk a Cédron-patakon át. Itt csupa szomorú emlékekkel találkozunk. Erre menekült Dávid a lázadó Absalom elől, erre vezették Judás hóhérjai megkötözve az Urat a «via captivitatis»-on azon a szomorú nagycsütörtök estén; és mikor pedig Krisztus után 70-ben az isteni bosszú ideje elérkezett, a Jozafát völgye nem volt többé völgy, mert a büntetés borzasztó drámájánál a zsidók tetemeinek hegye töltötte be, akiket a szomszédos Moriah-hegyről száz- és ezerszámra ide ledobáltak. De ma is mindenütt enyészettel, pusztulással találkozunk itt. A völgy fölött, a városfal mellet mohammedán sírok ötlenek szemünkbe, míg az Olajfák hegyének szemben levő oldalát és a szomszédos hegyoldalakat a völgy mélyétől fel a hegy csúcsáig a zsidó sírok ezrei borítják. Minden jámbor zsidó leghőbb óhaja, hogy itt temetkezhessen el a Jozafát völgyében, ahol egykor az utolsó ítélet fog lejátszódni. A multnak véres, a jelennek komor emlékei valóban mély és komoly hatást váltanak ki a látogatóból. A bosszúnak, a halálnak, a hallgatásnak ez a helye önkéntelenül is eszünkbe juttatja az «Isten haragjának napjá»-t, melyet nem minden ok nélkül ide helyez a néphit. Ajkunk önkéntelenül is a szép, de rettenetes himnusz szavaira nyilik:

«Dies irae, dies illa
Solvet saeclum in favilla
Teste David cum Sybilla».

A szegényes, egyszerű kőlappal leborított, fehérre meszelt sírokon kívül nagyszerű síremlékeket, az ókori építészet remekeit találjuk e völgyben. Absalom, Jozafát, Szent Jakab, Zachariás sírjai sziklából kivágott mauzoleumok művészies homlokzattal, előcsarnokkal, ion és dór oszlopfőkkel. A régészeknek sok vitára adtak alkalmat ezek a síremlékek, de abban mindnyájan megegyeznek,

hogy nem őrzik és nem is őrizték azok tetemeit, akiknek nevét viselik.

A sokat vitatott kérdés, melyik időből származnak?

A legáltalánosabb vélemény a Makkabeusok vagy Nagy Heródes idejéből származtatja, tehát az Úr is látta ezeket a sírokat, bár a díszítésükön későbbi korok is dolgozhattak, mert hiszen a keresztények némelyiket kápolnává alakították.

Amint a holtak birodalmát elhagyjuk és Jozafát völgyében továbbvonulunk dél felé, jobbra az Ophel emelkedik, amelyen Dávid palotája állott, balra pedig a *Botrányok hegye*, amelynek csúcsán a francia bencések szír katolikus szemináriuma áll, míg a hegyoldalán Siluán falu terjeszkedik, melynek lakói rabló beduinoktól származnak és nagy tolvajok hírében állnak. A falu túlsó felében yemenit zsidók laknak, akik évszázadokon át az arab beduinokkal együtt kóboroltak a pusztában. A holtak birodalma mellett közvetlen az élet fontos feltételét, a vizet szállító Gihon forrást találjuk, Jeruzsálem egyetlen forrását.

Aki nem ismeri a víz értékét és gondtalanul fecsérli a nagyvárosok vízvezetékének csapján át, annak nem mondom, menjen a pusztába, hanem jöjjön Jeruzsálembe, ahol a jelen évben hetenként csak egyszer ad vizet a városi vízvezeték, mert neki sincs vize és amint a zsidó királyok idején nagy probléma volt a víz kérdése Jeruzsálemben, úgy ma is a XX. században Jeruzsálem életkérdése. A salamoni tavak és másik két távoli forrás vize nem elég a kilencvenezer lakosú városnak és ma arra a gondolatra jutottak, amelyet már Krisztus előtt a VII. században Ezechiás király megvalósított. Ma ugyanis fúrásokat akarnak végezni a Gihon-forrás közelében, mert az a vélemény alakult ki, hogy annak bőséges vize a föld alatt elfolyik.

A Gihon-forrás, vagy amint az arabok ma nevezik: az Ain Sitti Mirjam, Mária asszony forrása mély barlangban fakad, ahová rossz kőlépcsőkön jutunk le. A vizet ebből a barlangból csatorna vezeti a Siloe-medencébe. A kananeusok idejében, kétezer évvel Krisztus előtt, Urusalem különböző kutak segítségével használta ki a forrás hidraulikus erejét. A zsidó királyok idejében a forrás a város eredeti falán kívül feküdt és így az a veszély fenyegette Jeruzsálemet, hogy ellenséges megszállás idején egyetlen forrásától is megfosztják. Ezért Ezechiás király a ma is létező csatornát készíttette, mely a város falán belül levő Siloe-medencébe vezette a vizet. Ez a csatorna félkilométer hosszú és buzgó régészek térdig vízben végiggázolnak benne a forrástól a Siloe-medencéig, ahol ma arab asszonyok mossák a közeli kertek zöldségeit és nem éppen

hízelgő jelzőkkel illetik a csatornából előbújó régészeket. A bibliai történetben fontos szerepe van még e forrásnak. Dávid itt kenette királlyá Salamon fiát, amikor Adoniás a kissé délebbre fekvő Rogel-forrásnál összegyüjtötte embereit, hogy magát királlyá kiáltassa ki.

Nem követjük a régészeket a csatornán át, hanem a keleti nap sugaraiban csakhamar eljutunk *Siloe történeti medencéjéhez*, melyet hamisan neveznek forrásnak. Ez a medence Izaiás szerint az eredeti város két várfala között feküdt az Ophel déli sarkában. Az evangéliumban nevezetes lett a vakon született meggyógyítása miatt, akit az Úr Siloehoz küldött mosakodásra. Az itt végzett ásatások a keresztesek háromhajós bazilikájának romjait fedezték fel. A moszlimok minaretet állítottak fel, így a területet maguknak kisajátították és megakadályozzák, hogy a keresztények ott templomot emeljenek.

A Siloe körül termékeny kerteket látunk; valamikor itt voltak Salamon királyi kertjei is, amelyek megtermékenyítésére még nyitott csatorna vezette a Gihon-forrás vizét. Utunk ősrégi eperfa mellett visz tova, mely a hagyomány szerint azt a helyet jelöli, ahol a kegyetlen Manasses király Izaiás prófétát kettéfürészeltette.

Ott, ahol a Jozafát völgye egyesül a délről jövő *Gyehenna völgyével*, találjuk Rogel forrását kis síkság közepén. Itt állították fel a Jehovához hűtlen zsidók Moloch szobrát és annak tüzes karjaiban gyermekeiket áldozták fel a pogány istenségnek. Azóta Gyehenna völgye a megvetésnek, az utálatnak tárgya lett, a pokolnak és kárhozatnak jelképe, a város szemétdombja, ahová a Szemétkapu vezet és ahonnan csak bűz, förtelem terjengett szét a környéken. Méltó helyet találtak itt Kelet szerencsétleneinek: a bélpoklosoknak, akiknek szomorú otthona ugyanazt a nyomort árulja el, mint lakói.

Rogel-forrásnak fontos szerepe volt a történelem folyamán. Ebben a kútban rejtették el az izraeliták a templom szent tüzét, mielőtt anagy babiloni fogságba mentek. Mikor visszatértek, papjaik keresték a tüzet, de csak piszkos iszapot találtak a forrás mélyén. Nehemiás parancsára ezzel az iszappal hintették meg a fát és az áldozati állatot, mire az áldozat tüzet fogott.

A keresztények Nehemiás kútjának, az arabok Jób kútjának nevezik e forrást, mivel a mohammedánok szerint Jób ásatta e kutat. A moszlimok a keresztesek közeledtére betömték, de mikor 1185-ben nagy szárazság volt, bizonyos Germanus nevű lakos megtudta egy aggastyántól, hogy Siloétól délre nem távol valamikor bőséges vízzel rendelkező kút volt, hosszas keresés után megtalálta és a nép

segítségére sietett. A keresztesek hasonlóképpen betömték Saladin előtt, de most ismét ontja vizét Siluán lakóinak.

Utunkat továbbfolytatjuk Gyehenna völgyében: jobbra Sion hegye emelkedik, balra pedig igen szomorú helyet jelöl a hagyomány. Itt fekszik annak a fazekasnak földje, melyet a zsidó főpapok a judáspénzen, a 30 ezüstön megvásároltak az idegenek temetkezési helyéül. Ma is *Hakeldama*, vérmező a neve és Szent Péter tanusága szerint itt akasztotta fel magát az áruló apostol; itt érte el őt rettenetes végzete nem messze a Getszemánitól, a via captivitatistól, Sion hegyétől. A hegyoldalban látható számos barlang temetkezési helyül szolgált zsidóknak és keresztényeknek egyaránt. A keresztesek idejében a Szent János-kórház lovagjaié volt és a Jeruzsálemben elhunyt zarándokokat itt temették el. Ma ortodox görög kápolna és kolostor áll itt, amelynek szomszédságában van eltemetve Szent Onofrius is.

A völgyből folytonosan emelkedő úton mindig magasabbra jutunk és balkéz felől a távolban emelkedik a *Gonosz tanács hegye*, amely nevét onnan kapta, hogy a hagyomány szerint itt állt Kaifás főpap nyaralója és itt adta azt a tanácsot a szanhedrinnek, hogy öljék meg Jézust, «nehogy az egész nép elvesszen». (Ján. 11. 50.) Most a hegy legdélibb magaslatán a palesztinai angol kormányzó pompás palotája emelkedik, amelynek hálószobájában nagy szellemességgel azt a bibliai mondást festették fel: «Non dormitabit neque dormiet, qui custodit Israel — Nem szunnyadhat és nem alhat, aki Izrael népét őrzi». (120. zsoltár.) Hogy mennyire igaz ez, azt a kormányzók tudnák megmondani, akik még mind örömmel hagyták itt Izrael országát!

A Gyehenna-völgyből a betlehemi országútra jutunk és a mult századok nagy vízgyüjtője, a Szultán-medence, a «Birket el Sultan» mellett a Jaffa-kapuhoz érünk, ahol legtanulságosabb és emlékekben leggazdagabb sétánkat befejeztük és az egész ó város, a történelmi Jeruzsálem falait megkerültük.

Magyar zarándokok otthona a Szent Városban.

Történelmi feljegyzések igazolják, hogy a jeruzsálemi latin királyság idején, 1135-ben magyar keresztesvitézek zarándokházat, Hospitium Hungarorumot alapítottak a Keresztút VII. állomásánál, ahol ma «Das deutsche Johanniter-Hospiz» áll. (L. Leopold Draisser: Jerusalem a travers les sieclés. Paris, 1932.) Ez a zarándokház a keresztesek távozása után idegenek kezére került és ma már csak a kutató történész tudja, hogy a mai Johanniter-Hospiz helyén magyar zarándokház állt.

De a magyar zarándok ma sincs otthon nélkül a Szent Városban és nem tudom, a véletlennek vagy a Gondviselésnek csodálatos rendelkezése folytán ez az otthon ismét csak a Keresztúton áll. Mintha ez a körülmény szimbolizálni akarná, hogy a magyar nemzet ezer éven át mindig a kálváriás úton haladt és neki különös joga van, hogy a Keresztúton legyen az otthona. Amint a Via dolorosan az Ecce Homo-ívet elhagyjuk, a III. és a IV. állomással szemben magasan fekvő kert közepén hatalmas és ízléses palotát látunk. A kertet övező magas kőfalat széles bejárat töri meg, amely fölött a világháborúig kifüggesztett tábla hirdette: «A Szent Családról nevezett osztrák-magyar katolikus zarándokház».

A magyar határokon kívül az idegenben kevés helyet találunk, ahol a magyar címer ékeskedik. Ennek a háznak kápolnájában ma is ott látjuk az angyaloktól övezett magyar koronát a címerrel. Ezt a talpalatnyi földet, ezt a néhány téglát a magunkénak mondhatjuk, de féltékenyen őriznünk kell e helyet. Ezért nem mulaszthatom el, hogy ennek az igazi művészettel, részben magyar pénzen emelt és fenntartott háznak történetét és jelen helyzetét meg ne örökítsem az utókor számára.

Az utcáról a magasan fekvő kertbe pompás lépcsőház vezet, melyet az első magyar rektor, Csárszky dr. építtetett ki mai formájában. Amint a kapun belépünk, a háznak immár 36 éven át hű őre, a moszlim Ali köszönt, aki azonban a Miatyánk szavaival szól Allah-

hoz. A kertben dús és magas pálmafák, örökzöld, különféle, négy-öt méter magas kaktuszok és más déli növények dúsan zöldelnek egész éven át. A fákon és a bokrokon át előbukkanó minaret a szomszédos Omár-mecsetnél nagyszerű keleti jelleget ad az egész környezetnek. A kertben itt-ott még rózsafákat is találunk, melyek ősét Mosonyi dr., a második magyar rektor hozatta Magyarországból.

Egyszerű, de valami különös eleganciával épült palotával állunk szemben. A köríves stílusú, kétemeletes épület keleti lapos tetejével, márványhoz hasonló fehér és vöröses kőfalaival, a homlokzatot díszítő loggiáival, ízléses párkányzatával valóban impozáns látvány. Az ó városnak az Omár-mecset után a legszebb, legstílusosabb épülete.

Belépünk a földszintre: a ház belsejét a széles, nyáron hűs, télen meleg folyosó osztja ketté. Itt találjuk a rektorok lakásait, a könyvtárt, az ebédlőt, néhány vendégszobát és a ház gyöngyét, ékességét, az előkelő ízléssel díszített kápolnát. Az első emeletbe is belenyúló kápolna fekete-fehér kőkockákból épült. Az oltárkép: «A Szent Család Jeruzsálembe zarándokol», Kuppelwieser neves művész mesterműve; az oltárképtől jobbra és balra az osztrák, illetve a magyar címer ékeskedik. A főoltár Ferstel bécsi építész tervei szerint samtsdorfi és salzburgi márványból készült.

A két pompás mellékoltár a német lovagrend ajándéka, amely itt örökítette meg azt a történeti tényt, hogy a keresztesek idejében, 1191-ben a Szentföldön alakult meg «Domus hospitalis S. Mariae Teutonicorum» néven. Az evangéliumoldalon álló mellékoltárt Jenő főherceg, a lovagrend nagymestere állíttatta; az oltár domborműve Szűz Máriát a gyermek Jézussal, míg a másik oltár reliefje a Keresztút negyedik állomását, Jézus találkozását anyjával, ábrázolja.

Két hatalmas kiterjedésű mozaik is díszíti a kápolnát. A főoltár fölött az apszis falán a régi osztrák-magyar monarchia népeinek védőszentjeit látjuk Szent István magyar királlyal. A mozaik 1908-ban készült I. Ferenc József jeruzsálemi zarándoklásának negyvenéves jubileumára, mint «Ausztria-Magyarország hódolata a Megváltás szenthelyén azon szentjei által, akik népeinknek különösen kedvesek». A másik mozaik főgondolata «Ausztria-Magyarország fegyveres és békés zarándoklása a Szentföldre». A kép főalakja I. Ferenc József, amint jobbjával a távolban emelkedő Szent Városra mutat, balja pedig párnán nyugszik, amelyen az osztrák és magyar korona van. A királytól jobbra kereszteslovagok, püspökök csoportosulnak, akik 800 évvel ezelőtt karddal hódították meg a Szentföldet, balra pedig a békés nép papjaival együtt a Szent Város felé zarándokol. E mozaik I. Ferenc József 60 éves uralkodásának emlékére készült.

A többi részeiben is nagyszerű ízléssel és művészettel díszített kápolnából az anatóliai tölgyfafaragványos sekrestyébe jutunk, amely a gazdag egyházi felszerelést őrzi.

A «souterrain»-be nem fáradunk le; ott van a mosókonyha, élelmiszerraktár, kazánház, a konyha, ahonnan modern villanyerőre berendezett lift szállítja az ételt az ebédlőbe. Inkább felmegyünk az első emeletre, amelynek folyosóját főpapjaink, mágnásaink címerei díszítik, akik a Szentföldön mint zarándokok megfordultak. Itt találjuk a ház nagy és elegáns szalonját, melyet az ó- és új-Szövetségből vett freskók és elsőrangú művészek olajfestményei díszítenek. A szalonból balra nyíló tágas szobákban lakott I. Ferenc József, amikor 1869-ben, a szuezi csatorna megnyitása alkalmával a Szentföldre is elzarándokolt.

A ház második emeletét sikerült végre hosszas és nehéz tárgyalások után 1932-ben felépítenünk. Nemcsak pénzügyi nehézségek késleltették az építkezést, hanem a kormány részéről támasztott ellenvetések, mivel az óvárosban tilos minden építkezés, hogy annak régi, antik színezetét el ne rontsák. Most végre áll az ízléses loggiákkal gazdagon díszített második emelet is, amely e sorok írójának nem kevés fáradságába, levelezésébe és álmatlan éjtszakájába került. Erre az építkezésre a jövőre való tekintettel szükség volt, mert csak így tud a ház százszemélyű zarándokcsoportot kényelmesen elhelyezni. A ház ma a legmodernebb berendezéssel rendelkezik: fürdőszobák, központi vízellátás, modern konyha, villanyvilágítás; sőt a vízben szegény Jeruzsálem legnagyobb szüksége idején, amikor a városi vízvezeték csak hetenként egyszer ad vizet, a háznak nagy ciszternáiból villanyerővel hajtott pumpák szállítják fel a vizet a terraszra, ahonnan az szétágazik az egész épületbe.

A második emeletről feljutunk a ház lapos tetőzetére, ahonnan remek kilátás nyílik az egész Szent Városra és környékére. Mily gyakran élveztem itt lágy szellőben a szép holdvilágos estéket, amikor a hold közvetlen közelsége oly elbájoló; mily gyakran tünődtem itt e négyezeréves, szent és istengyilkos városnak történetén; mennyire meghatottak itt a hold misztikus fényében a Szentsír-bazilika kupolájának, a Szentszikla-mecsetnek, az Olajfák hegyének, a sokkupolájú orosz katedrálisnak, a sionhegyi bazilikának és sok más szentélynek, minaretnek és zsinagógának körvonalai. Itt leülünk és míg élvezzük a kilátást e történeti helyekre, amelyeken a világ legnagyobb tragédiája lejátszódott, meghallgatjuk a ház krónikásának elbeszélését a zarándokház történetéről.

Az első lökést zarándokház építésére dr. Salzbacher bécsi kanonok adta, aki nagy lelkesedéssel tért haza szentföldi zarándoklatá-

ról és Metternich miniszternek emlékiratot nyujtott át, amelyben gyüjtés engedélyezését kérte a Szentföld céljaira. Ennek alapján 1842-ben megengedték a monarchia területén a nagypénteki gyüjtést erre a célra és megszervezték a ferencesek szentföldi kommisszariátusát. Mikor IX. Pius pápa 1847-ben visszaállította de facto a jeruzsálemi latin pátriarkátust, bizonyos nézeteltérések miatt felmerült a ferencesektől független, önálló zarándokház építése.

Joseph Othmar von Rauscher bécsi bíboros-hercegérsek 1855-ben megvásárolta a Tyropeon-völgyben, a volt Antónia-vár közvetlen szomszédságában, a Keresztút III. és IV. állomásával szemben levő területet két török effenditől. Ez a jelen terület 3937 négyzetméter és abban az időben 5700 aranyforintba került. A területet borító romok eltakarítása két évig tartott és csak 1857-ben kezdhették meg az építkezést. Egykorú feljegyzések szerint a terület és az arabok kapzsisága «grundlos», feneketlen és kimeríthetetlen volt és ennek tulajdonítható, hogy csak hosszú idő után sikerült a házat befejezni. 1863 március 19-én szentelte fel Valerga József, a visszaállított latin pátriarkátus első feje.

A monarchiának ilymódon sikerült a Keletre zarándokló alattvalói számára a Szentföldön biztos hajlékot nyujtani. Az első évben, 1863-ban, hetvenhárom, a következő évben százötvenöt és így minden évben több és több zarándok élvezte a ház vendégszeretetét. A ház krónikája kezdettől fogva a mai napig megőrizte azok neveit. akik itt akár mint zarándokok, akár a világháború alatt mint üdülő katonák, akár mint utazók megfordultak. Ebből az adatokból megállapíthatjuk, hogy a háznak alapításától, 1863-tól 1933-ig, amikor hetvenéves fennállását ünnepli, 15.500 lakója volt rövidebb-hosszabb ideig.

Úgyszintén megtaláljuk a ház fenntartására befolyt adományok leltárát, amelyek a volt monarchia területéről 1863-tól befolytak. Ezen összegek között nem kis számmal szerepelnek a magyar egyházmegyék, püspökök és hívek, sőt 1895-től a magyar kultuszminisztérium és a közös külügyminisztérium. Ebben az évben, 1895-ben ugyanis dr. Zschokke Herman bécsi segédpüspök, kurátor, a zarándokház egykori rektora az intézmény nevét az eddigi «Osztrák zarándokház» helyett «Osztrák-magyar zarándokház»-ra változtatta, amellyel a magyarországi adományok jelentékenyen emelkedtek. Egyszersmind ekkor nevezték ki az első magyar rektort, Csárszky István dr.-t, aki hét évig 1902-ig állt az intézet élén.

A világháború első éveiben a szomorú szerepet játszó osztrák-magyar és német hadsereg tisztjei számára üdülőnek használták. Azt mondottam, szomorú szerepet játszó, mert csak annak lehet

nevezni azt a tényt, hogy keresztény katonáinkat idehozták Palesztinába, hogy a mohammedán törökökkel együtt életük feláldozásával a mohammedán uralom fennmaradásáért harcoljanak a Szentföldön a keresztény angolok ellen. Hogy ez mit jelent, ezt csak most értjük meg, amikor megszűnt a keresztényellenes moszlim uralom és a jótékonyabb keresztény uralom lépett helyébe.

Mikor az angolok 1917 december 9-én bevonultak Jeruzsálembe, azt hirdették, hogy a vallási intézmények maradnak «in statu, quo». Azonban a zarándokházat árvaház céljaira foglalták le, de mikor a ház rektora, Fellinger dr. a házat visszakövetelte azzal az indokolással, hogy a zarándokház nem a politikai monarchiáé volt, hanem az Ausztria-Magyarország területén levő egyházmegyéké és ma is azoké, tehát egyházi intézmény, az angolok a házat néhány hónap mulva visszaadták és kiürítették. Mivel a világháborút követő években nem igen jöttek zarándoklatok, a ház elüljárója a ház fenntartása érdekében kénytelen volt angol tisztviselőket és másnemzetiségű utazókat is befogadni, amely jövedelem a ház fenntartására és a szükséges modern átalakításokra bőségesen elegendő volt.

A ház igazgatása az 1895-ös pápai rendelet értelmében a két elöljáró gondja, akik a Bécsben székelő kuratóriumnak felelősek. A világháború után beállott politikai változások következtében ma Rómától és az érdekelt országok püspökeitől jóváhagyott új szabályzat van érvényben. Ennek értelmében a kuratórium fővédnöke a mindenkori bécsi hercegérsek, jelenleg dr. Innitzer Tivadar, aki eddig mint egyetemi tanár a kuratórium igazgatója volt, amely tisztséget most *dr. Hlawati Ferenc* tölti be. A kuratórium tagjai a régi Osztrák-magyar monarchia területén lévő országok képviselői. Tehát van osztrák, magyar, cseh-szlovák és jugoszláv tagja, míg a lengyelek önálló zarándokház felállításával Jeruzsálemben lemondottak a kuratóriumban és a közös zarándokházban való részvételükről. Magyar részről dr. Rott Ferdinánd veszprémi püspök a kuratórium tagja, mint a magyar püspöki kar megbizottja.

Az új szabályzat értelmében a ház régi neve megváltozik és a jövőben «*Szent család zarándokház*» a neve. Pápai engedéllyel a négy ország területén a nagypénteki gyüjtések 20%-át a ház javára tartoznak az egyes egyházmegyék beszolgáltatni és kötelezettséget vállalni a ház fenntartására. Ez biztosítva volt eddig a bevételekből, amelyek azonban az utóbbi években az általános világgazdasági válság következtében megcsappantak. Az érdekelt nemzetek jogosultak arra, hogy a ház elöljáróit kétévenként váltakozva a kebelükből válasszák. Kivételt tesznek a jelenlegi rektorral, dr. Fellin-

ger Ferenccel, aki egyúttal a jeruzsálemi pátriarkátus segédpüspöke. A segédpüspök úr 33 évvel ezelőtt lépett a ház szolgálatába, másodízben rektor, nagy érdemeket szerzett a ház fenntartása körül a világháború súlyos éveiben és a ház modern felszerelése és kibővítése érdekében fáradságot nem ismerő buzgóságot tanusít mindmáig. Addig maradhat a ház szolgálatában, amíg az isteni Gondviselés másképpen nem rendelkezik.

Jogaink és érdekeink védelmére megörökítem a ház elöljáróinak névsorát az utókor számára, mivel jogaink érvényesítését a jövőben az érdekelt nemzetek számának megnövekedése miatt kettőzött szorgalommal kell szemünk előtt tartanunk. A ház a jövőben fontos kultúrintézménnyé növi ki magát, mivel a jelen tervek szerint a szentírási tudományok és a keleti nyelvek elsajátítására Jeruzsálemben tartózkodó papoknak és hittudományhallgatóknak otthont fog nyujtani.

Név	Egyházmegye	Elöljáró
Kröll Edvárd	St. Pölten	1863—64
Nussbaumer János	Salzburg	1863
Dr. Zschokke Herman	Wien	1864—66
Hörman Albert	Bregenz	1865—67
Wecera Antal	Csehország	1866—68
Horváth Ferenc	Laibach	1867—70
Rosenberger István	Wien	1868—71
Fischer Ignác	Csehország	1870—73
Gatt György	Brixen	1871—73
Dr. Schanbl Károly	Wien	1873—76
Fahrgruber János	Wien	1875—79
P. Costa Major F.	O. Fr. M.	1879—92
Joch Richárd	Wien	1893—95
Dr. Kyzlink Ferenc	Csehország	1893—94
Dr. Malecek Ferenc	Prag	1894—97
Dr. Csárszky István	Esztergom	1895—1902
Dr. Slaby József	Königgrätz	1897—1900
Schumann Ignác	Wien	1900
Dr. Fellinger F.	Linz	1900—1906
Dr. Ehrlich Márton	Klagenfurt	1902—1910
Dr. Hatzer Bertalan	Brixen	1906—1909
Dr. Mosonyi Lipót	Esztergom	1909—1911
André Jákob	Salzburg	1910—1913
Heger László	Csehország	1911—13
Dr. Fellinger Ferenc	Linz	1913 (másodszor)
Dr. Reinprecht Lajos	Klagenfurt	1913—14
Hruby József	Wien	1916—17
Kleveta Antal	Olmütz	1928—30
Dr. Lippay Lajos	Esztergom	1930—32

Kirándulás Jerichóba, Jordánhoz és Holttengerhez.

Palesztinát ma már nagyszerű műutak hálózzák be, Jeruzsálemből minden irányban indulnak autók. A fővárostól délre Betlehemen és Hebronon keresztül Bersabéig, nyugaton Jaffába a tengerpartig, keleten Jerichóba és a Jordánon át Transjordánia fővárosába, Ammánba, északon Szamarián át Názáretbe, onnan Haifába vagy Tibériáson át Damaszkuszba juthatunk kitünő autóutakon. Sőt Felső-Galileát is műút szegi át a Genezáret-tótól a Földközitengerig. Az aszfaltozott műutak hosszúsága ma majdnem ezer kilométer.

Látogatásunkra a Damaszkuszi-kaputól indulunk; a Cédron völgyében a Getszemáni-kert előtt visz tova útunk és csakhamar elérjük Betániát az Olajfák hegye mögött. Az Úr szívesen időzött e városkában Lázár barátjánál, aki Márta és Mária nővéreivel gyakran adott az Úrnak szállást, mikor feljött Jeruzsálembe az ünnepekre. Most csak szegényes mohammedán falut találunk, melynek piszkos utcáin jutunk el Lázár sírjához, ahol az Úr egyik legnagyobb csodáját cselekedte. A mohammedánok mecsetet építettek mellette, de a keresztények nagy pénzösszegekkel megszerezték a bejárást és évenként egyszer misézhetnek is a katolikusok a sír szűk előcsarnokában. Kopott és veszélyes kőlépcsőkön jutunk le a helyre, ahol az Úr is állott és mondotta az emlékezetes szavakat: «Hogy elhigyjék, hogy Te küldöttél engem, Lázár, jöjj elő!» (Ján. 11. 40.) És megtörtént a halott-támasztás nagy csodája az Úr küldetésének bizonyítására. Erre a zsidók elhatározták, hogy megölik Jézust, mert «különben mindnyájan hisznek benne és akkor eljönnek a rómaiak, lerontják városunkat és nemzetünket». Hogy mennyire igazat mondottak, azt maguk sem vélték.

A falu közelében Bors el Hammar ortodox kolostort látjuk, mely a hagyomány szerint azt a helyet jelöli, ahol az Úr Máriával és Mártával találkozott a halott-támasztás előtt. Ugyanitt az úttól

jobbra a régi Bahurim romjait látjuk, ahol Dávid királyt Absalom elől való menekülésében Semei kővel megdobálta.

Ez a vidék igen gazdag bibliai eseményekben. A zsidók történetének csodálatos napjai itt peregtek le és az Úr is gyakran megfordult ezen az úton. Itt találjuk az Ain el Hod, az Apostolok forrását, ahol az apostolok ismételten felfrissültek az Úrral együtt, amikor Jerichóból Jeruzsálembe jöttek fel.

Körülbelül a félúton találjuk Jeruzsálem és Jerichó között a Khan Hatrurt, az Irgalmas szamaritánus szállóját, mert a hagyomány szerint az Úr erre a szállóra célzott az irgalmas szamaritánusról szóló példabeszédében. A századokon folyamán ismételten újjáépítették, de most romokban hever, mert az 1927-es földrengés elpusztította és ma már nem tartják érdemesnek felépíteni, mert az egész kirándulást ma autóval négy óra alatt lehet megtenni, míg azelőtt a zarándokok két teljes napot fordítottak e látogatásra és így szükségük volt szállóra a kocsival utazó zarándokoknak.

Az Úr nem ok nélkül választotta ezt a helyet példabeszédének színteréül, mert nemcsak a háború előtt fosztották ki a beduinok az utasokat és minden ruha nélkül útjukra bocsátották, ha nem volt beduin kíséretük, hanem még ma is, amikor csendőrállomás van a közelben és állandóan lovascsendőrök cirkálnak. A közelmultban kétszer fosztottak ki öt-hat autót egyszerre; csupán a pénzre és az ékszerekre vágynak. Aki engedelmeskedik és átadja nekik zsebeinek tartalmát, az ép bőrrel megmenekül, de aki ellenkezik, az a vagyonával az életét is veszélynek teszi ki. A rablók romantikus világa errefelé még nem áldozott le és a beduinok «haramy» vitézkedéseinek nincs vége, ha azt is gondolták már az angol uralom kezdetén. Most ismét magukhoz tértek és lebecsülik az angol uralmat.

A csendőrállomásnál az út kettéválik. Az egyik, a romantikus érdekességekben gazdag régi út Jerichóba visz, míg a másik, az új műút a Holt-tengerhez fut és onnan Jerichóba. Az előbbit választjuk és az utóbbin térünk vissza. Az útelágazás közelében leértünk a tengerszíne magasságára és innen a tengerszíne alatt járunk, mint a földgolyóbis legmélyebb pontján. Juda pusztaságában vagyunk; sehol egy fa, egy bokor, de még fűszál is alig látható. Mindenütt csak kő, terméketlenség, aszottság, szárazság. Annál kedvesebben hatott, amikor a Vadi el Keltnél kiszálltunk autónkból és letekintettünk a magasból a mély völgybe, ahol kis forrás bő vize zuhogott alá: széles csatornában vezetik a vizet a jerichói síkságra a banánültetvények megtermékenyítésére. A meredek sziklafalon kolostort látunk, amely szinte megközelíthetetlennek látszik. A Szent György

ortodox kolostor, a régi Koziba, mely a IV. század óta áll itt, mint árva emlék a százötven kolostor közül, melyek Jeromos idejében Juda pusztáit benépesítették. Ma ismét ortodox görög szerzetesek lakják, miután századokig lakatlan volt. Azt mondják, hogy büntetésből teszik ide a szerzeteseket. Hát az könnyen meglehet, mert itt lélek nem jár, csak a sakálok üvöltenek és itt-ott gazellákat látunk a pusztaságban kóborolni.

Végre kiérünk Juda kopár és sziklás hegyeiből és kellemes látványban van részünk. A lábunk alatt fekvő nagy síkságot a távolban a Moabita-hegyek zárják be, jobbra a Holt-tenger tükre csillog, míg a lapályt zöld csík szeli ketté, a Jordán partjain zöldelő bokrok és fák éles vonala. Előttünk közvetlen mindig viruló zöld banánültetvényeket, pálma- és narancsligeteket látunk; ez Jerichó és környéke. Ahol víz és napsugár van, ott a pusztaság is paradicsommá válik. Jerichóban, a «Pálmák városá»-ban pedig mindkettő van. Enyhe éghajlata miatt októberben már édes narancsot kapunk, de érik itt banán, citrom, füge, szőlő, gránátalma. Ezenkívül itt látjuk a szodomai almát, melyet az arabok Lót citromának neveznek; kívülről tetszetős piros gyümölcsnek látszik, de ha az ember összenyomja, mérges fekete por száll fel belőle. A jerichói rózsa kiszáradt indának látszik, de ha vízbe mártjuk, kinyílik. Látunk itt továbbá cserjét, melynek olajbogyóhoz hasonló gyümölcse van, zakkeumnak nevezik, olajat készítenek belőle és Zacheus olaja néven árulják, mint gyógyírt. Itt találjuk még a spina Christi nevű tüskét, mely néhol élősövényt alkot. Valószínűleg ilyen tövisgallyakból fonták az Úr töviskoszorúját. Ime Jerichó gazdag flórája!

De története sem kevésbbé gazdag. A történelem három Jerichót ismer e vidéken: a kananeusok, Heródes és a keresztesek Jerichóját. Az elsőnek romjaihoz hajtatunk, mely legészakibb ponton, Elizeus forrása mellett feküdt.

A kananeusok Jerichója volt az első város, melyet a zsidók a Jordánon való átkelésük után Józsue vezérlete alatt elfoglaltak. A mult években Garstang liverpooli egyetemi tanár vezetése alatt ásatásokat végeztek és a régi városfalaknak, kapuknak, házaknak alapjait megtalálták. Az ásatások alapján a város építését Krisztus előtt kétezer év körül, a város lerombolását pedig 1400. év körül állapítják meg, amely teljesen megfelel a Biblia tudósításainak is.

Nagy Heródes szintén kedvelte Jerichót enyhe éghajlata miatt és a telet gyakran töltötte itt. A kananeusok Jerichójától délre kastélyt épített csodálatos függőkertekkel, hippodrommal, amphiteatrummal és e körül emelkedett a Krisztus-korabeli Jerichó. Itt játszódott le az a kedves epizód az Úr életében, amikor a kistermetű

Zacheus fára mászott, hogy a tömegtől körülvett Jézust láthassa. Az Úr jutalmul házában is megszállt, ahol azután Zacheus az Urat vendégül láthatta és közvetlen közelről szemlélhette.

Heródes városa Vespasianus és Titus hadjárataiban sokat szenvedett, de Hadrianus ismét helyreállíttatta, ma már azonban csak romjait láthatjuk.

A keresztesek építették fel a harmadik Jerichót, kissé keletre a második várostól és ez a mai Riha falu. Jerichó, azaz Riha, újabban ismét fejlődésnek indult, mert télen enyhe éghajlata miatt szívesen keresik fel Jeruzsálem lakosai is és időznek téli szállodáiban.

A kananeusok Jerichója fölött kissé távolabb magas kopár hegy emelkedik, a Dzsebel Qarantal, a negyvennapos böjt hegye, mert a hagyomány ebbe a pusztába helyezi az Úr böjtölésének megkísértési színterét. És nem minden ok nélkül, mert itt van a Jordánnál az Úr megkeresztelkedési helye is. A hegy oldalán épült festői kolostort a keresztesek idejében építették, mert a régi időkben a keresztény remeték a hegyoldal természetes barlangjaiban laktak, ahol önmegtagadó életet éltek és csak füvekkel táplálkoztak. Még a mult század végén is találtak itt abesszin kereszténveket, akik hasonló remeteéletet éltek. Ma ortodox görög szerzetesek őrzik a kolostor «Böjt barlangjá»-ban az Úr böjtjének, míg a hegytetőn az Úr megkísértésének emlékét.

Jerichótól ismét kietlen pusztaságon, sivár steppéken autózunk tovább a Jordán felé az Úr megkeresztelkedésének helyére. A pusztaság közepén hatalmas négyszögletes kolostor emelkedik: Kasd el Jehud, Keresztelő Szent János tiszteletére. Errefelé volt a híres Galgala, a zsidók első táborhelye az Igéret földjén. Itt aratták első fényes győzelmüket az öt gabaonita király felett. Jeromos szerint a keresztény időkben is nagy tiszteletnek örvendett ez a hely, sőt Theodosius és Willibald szerzetesek leírása szerint templom is emelkedett e helyen.

Útunkon terméketlen dombok váltakoznak sivár völgyekkel és ezek a kisebb-nagyobb dombok mint pupos tevék emelkednek ki a talajból. Ezért az arabok ezeket az érdekes geológiai alakulatokat «Katr-hadidzsá»-nak, tevék sorának nevezi. A geognoszták a Holt-tenger történelem előtti partjait vélik ezekben felismerni, míg a képzelet Juda hegységeinek előőrseit és sáncait látja bennük.

A dombok között a steppéken tevecsordák legelésznek, már amennyiben legelőnek lehet nevezni a tüskés, száraz bokrok leveleit, amelyet semmiféle állat nem enne meg, de a tevének ez is jó. Nem egy csordát vadított meg autónk, látszik, hogy még nem jártak kulturált vidékeken, mert az aszfaltozott utakon a teve is a legnagyobb

nyugalommal megy tova a robogó autók mellett, míg itt a vadonban megvadult a lomha állat, mint a tüzes arab csikó.

Végre sűrű cserjék között megérkeztünk a Jordánnak ama kanyarulatához, ahol a keresztények az Úr megkeresztelkedésének helyét tisztelik. A Jordán a Nagy-Hermon-hegységben ered, áthalad a Hülé- és a Genezáret-tavakon, a Libanon és Hermon havasainak vízével táplálja azokat, majd számos kanyarulatban jobb- és baloldalról kisebb patakok vizeit veszi fel és viszi a Holt-tengerbe. Találóan írja Plinius e folyóról: «E kanyargós folyó jobbra és balra osztogatja kitünő vizét a parti lakóknak, mintha nem akarná azt a Holt-tenger bűzös vizével elvegyíteni». A torkolat felé valóban meglassul folyása és mintha nem akarna kilépni széles medencéjéből a Holt-tenger medrébe. Számos kanyarulata miatt hosszúsága majdnem kétszáz kilométer és medrének lejtése forrásától a Holt-tengerig ezer méter.

Ez a folyó zsidónak és kereszténynek egyaránt szent. E folyó mentén keresztelt Szent János Juda pusztáitól fel egészen Salimig, mely Szamariával szemben van, ahol Heródes Antipas letartóztatta őt. A hely, ahol megállapodtunk, fenséges misztériumok tanuja volt. Itt nyilt meg az ég a Messiás fölött, itt szállt le a Szentlélek galamb képében, itt hallatszott az Atya szózata: «Ez az én szerelmes Fiam, akiben nekem kedvem telik». (Máté 3. 17.) Alázattal jött ide Krisztus, hogy magát megkereszteltesse, de a keresztelőnek megnyílik a lelki szeme és a Jordán mélyeibe vágyik elmerülni. Hadd el — mondja az Úr — teljesítsük az Isten akaratát, keresztelj meg, de érezd, hogy nem vagy méltó saruim szíját megoldani.

A természet is ünnepel ezen a helyen. Füzek, akácfák, nyárfák, tamarindák, jordáni nád és más vízi növények ligete tartóztatja itt a természet szép templomában a zarándokot, hogy újítsa meg keresztségi fogadását. Amint a keresztség Krisztus nyilvános életének kapuja lett, a keresztény is új világba lép a keresztséggel, új életre avattatik fel és az igazi zarándok meghatva hagyja el e fenséges helyet, melynek emlékét magával viszi a nagy világba, hogy ebből lelki erőt, nemesebb érzéseket merítsen a krisztusi életre.

Útunk innen a Holt-tengerhez vezet. A latinoknak Holt-tenger, a zsidóknak Keleti-tenger, a görögöknek Aszfalt-tó, az araboknak Lót tengere mély katlanban fekszik; keletről a Moabita-hegység, nyugatról Juda hegysége, északról pedig a leírt sivatag határolja. Meglepődve szemléltük azt a hatalmas víztömeget, a nap sugaraiban csillogó tükrét, nyugodt mozdulatlan képét. A Holt-tenger felülete egyharmaddal nagyobb, mint a Balatoné és amint ez

utóbbit a Tihanyi-félsziget, a Holt-tengert az el Lisan (nyelv) kisebb és nagyobb medencére osztja.

A tengert a Jordán táplálja, mivel pedig lefolyása nincsen, a nagy melegben az óriási víztömeg elpárolog. Naponta hatezer liter víz párolog el a valamivel több mint kilencszáz négyzetkilométer felületen. A víz tükre négyszáz méterrel fekszik a Földközi-tenger színe alatt, amiért is éghajlata enyhe; tél idején is minden veszély nélkül megfürödtünk, ahányszor csak ott megfordultunk. A fürdés alkalmával meggyőződtünk arról, amit Josephus történetíró beszél el, hogy Vespasianus a zsidókat hátrakötött kézzel a tengerbe dobáltatta, de azok nem merültek el. A víz sűrűsége akkora, hogy az emberi test nem merül alá és minden mozgás nélkül a víz színén marad.

A tudomány megállapította, hogy a víznek 28%-a kémiai anyagot tartalmaz, és pedig 23% sót és 5% bromid- és klóranyagot. Ennek az összetételnek tulajdonítható, hogy nincs benne élet, vizében semmiféle állat nem élhet meg; a halak mind elpusztulnak, melyek a Jordánból belekerülnek. A magnéziumbromid a víznek keserűen égető ízt ad; ha ujjunk hegyén a vizet megízleltük, még órák mulva is érezzük a keserű ízt. A kalciumklorid miatt a víz zsíros, kenőcsszerű; a fürdés alkalmával a pórusok sóval és kémiai anyagokkal annyira teletömődnek, hogy utána csakugyan szükséges a fürdés édes vízben.

A Holt-tenger bőséges sótartalmának kihasználására részvénytársaság alakult, mely a kormánytól 75 évi engedményt kapott a só kitermelésére azzal a feltétellel, ha a harmadik évben ezer tonna, a tizedik és ettől kezdve minden évben évenként ötvenezer tonna sót termelnek. A sótermelés módját ott helyben tanulmányoztuk. A tenger északi részén sík területre vezetik a vizet kis csatornákban, azután a víz lefolyását a tenger felé zsilipekkel elzárják, a visszamaradt víz csakhamar elpárolog és ott marad 20—25 centiméter magasan a só, melyet azután összelapátolnak és kis kocsikon az ott felállított műhelyekbe szállítanak, ahol kémiailag áttisztítják.

A Holt-tenger partjain keresik a régészek Szodoma és Gomorra romjait. Némelyek a tenger déli részén vélik feltalálni, míg a jezsuiták jeruzsálemi Bibliai intézetének vezetői, Mallon és Köppel páterek, a tenger észak-keleti részén végeztettek ásatásokat és ősrégi város romjait találták fel, amelyek között világosan hamu- és tűzvészmaradványokra bukkantak. Valószínűleg tartják, hogy e két város közül az egyik romjait fedték fel, de az archeológia még nem döntötte el, vajjon Sodoma és Gomorra romjairól volna szó.

Mivel a nap már erősen közeledett pályája végéhez, Keleten

pedig nincs alkonyat és a sötétség gyorsan leszáll, a Holt-tenger mellett álló csárdában elköltött tea után különös érzésekkel ültünk vissza autónkba és a 38 km hosszú úton Jeruzsálemig volt elég időnk elgondolkodni a látottak felett: a három Jerichónak letűnt dicsőségéről, a Jordánnál lefolyt fenséges misztériumról, a Holt-tengernek oly természetes és mégis oly titokzatos mivoltáról. Azok után, amit tudunk és amit nem tudunk róla, a világmindenségben titokzatos pont. Sok magyarázatot hoztak már fel e jelenség megfejtésére, de ezek a magyarázatok csak növelik a titokzatosságot. A tudomány is sok pontban kérdőjel előtt áll, amikor e természeti tüneményt vizsgálja.

Ki ne látná világosan az Isten haragját és átkát az Igéret földjén, a kiválasztott nép földjén, ahol már a zsidó történet kezdetén szörnyű katasztrófa játszódott le és ennek a katasztrófának nyomai ma is világosan felismerhetők. Hogy a bibliai tudósítás és a tudomány állítása szerint is Sodoma és Gomorra borzasztó megsemmisülése itt játszódott le, az mindenki előtt világos, aki csak néhány percet tölt a Holt-tenger mellett. Az egész vidék fölött a legfényesebb nappal is valami sötét borongás ül, mint viharfelhő, amely azután kiterjeszkedik Juda pusztái és hegyei fölé, az ország népe fölé, mely hűtlenül elhagyta az isteni törvény útját és istengyilkossá lett . . .

Pátriarkák földjén.

Több alkalommal megfordultam a «Pátriarkák városá»-ban, de csak egyszer részesültem abban a ritka szerencsében, hogy a mohammedánok szent mecsetében Ábrahám és a többi pátriarkák sírjait láthattam. Igaz, a bejutás nem könnyű dolog. A világháború előtt a török szultán különös engedélyére volt szükség és csak ezzel az engedéllyel juthatott be 1862-ben Edwárd angol király, 1881-ben Viktor és György angol királyi fenségek, de a földalatti kettősbarlangba, a Macpelába, ők sem juthattak le. Nincs az a hatalom, az az arany, amelyért a moszlimok oda valakit leengednének. Most az angol uralom alatt a bejutáshoz a jeruzsálemi főmufti őeminenciájának írásos engedélye szükséges, melyet nem könnyű elnyerni. Ezért nagy örömmel fogadtam az egyik vasárnap délelőtt zarándokházunk állandó lakójának, dr. Kurnikovszky lengyel főkonzulnak meghívását, hogy tartsak velük a hebroni mecset meglátogatásában, mivel sikerült neki a főmuftitól négy személy számára belépési engedélyt kieszközölnie.

A konzulátus hivatalos autóján a lengyel zászlóval, a soffőr mellett a díszbe öltözött kavasszal, a hatalom élő jelképével megindultunk ritkaszerencséjű látogatásunkra. Miután Jeruzsálem szűk utcáit elhagytuk, rátértünk a betlehem-hebroni aszfaltos országútra. Útközben a bibliai emlékek egész sorozatát hagytuk magunk mögött. Betlehem, a Salamoni tavak, melyek még ma, háromezer év után is hűen szállítják a vizet a vízszegény Szent Városnak, a Kutak völgye mind-mind tele vannak bibliai események emlékével. Ezek a hegyek és völgyek Sámson és később a Makkabeusok hadivállalkozásainak színtere. Akkor a hegyeket erdők borították, a völgyek termékenyek voltak, most azonban csak sziklás, terméketlen, kiaszott talajt látunk, ahol csak itt-ott bújik elő egy-egy fűszál. De azért mindenütt kecske- és juhnyájakat, sovány teheneket látunk a hétszűkesztendős legelőn. Gyakran kérdeztem önmagamat és a zarándokok engemet, vajjon mit találnak ezek a szegény állatok e sziklák között?

Az egyik juhnyáj mellett ifjú pásztor alakja tűnik fel. Rongyos öltözetében is oly festői; vállára dobott «abá»-ját a tógát viselő római büszke tartásával fogja össze, míg fején a fekete teveszőrzsinórral leszorított fehér fátyolát, a «keffijé»-t jótékony szellő lobogtatja. Álmodozó, melancholikus, szinte szomorú arccal közeledik autónk felé, bizonyára baksist remél az elegáns autó utasaitól, «a chavadzsa franzsik»-tól. Miért oly szomorúak ezek a keletiek, arabok és zsidók egyaránt? Miért lát az ember oly ritkán nevető gyermekarcot, vidám együttlétet? Miért ez a komolyság, ez a melancholia itt az örök nap hazájában, ahol a napsugarak életet, vidámságot, derűt adnak? Mintha a vidámság itt ismeretlen fogalom volna, a gyermekek is gondterhes arccal járnak-kelnek.

Autónk közben Betsurt is elérte, ahol Makkabeus Judást a szír Antiochus serege legyőzte hatalmas gyalogos és lovas seregével és nagy elefántcsordájával. Nem messze innen újszövetségi emléket találunk: «Szent Fülöp forrásá»-t. A hagyomány szerint ennél a forrásnál keresztelte meg Fülöp diákonus az etiópiai királyné eunuchusát, aki kocsiján éppen hazatérőben volt afrikai hazájába. A mai Ain ed Dirneh most is gazdagon önti vizét kristályos szikláról; vize egy régi szarkofágban gyűlik össze, mely ma amforául szolgál állatoknak és a vidék lakosainak egyaránt. Most is nagy csoportot találunk ott, eredeti fellah és beduin típusokat, de csak többnyire asszonyokat és gyerekeket, mert a vízhordás az ő feladatuk, a férfire ez lealázó.

Közben az ószövetségi kinyilatkoztatás legrégibb helyéhez értünk; itt ki kell szállnunk az autónkból és néhány száz lépésre találjuk Juda legősibb történeti helyét: a Mambre völgyében *Ramat el Kalil*-t. Itt ütötte fel sátrait Ábrahám, az Isten barátja négyezer évvel ezelőtt, itt kapta a nagy pátriarka az isteni igéreteket népének kiválasztottságáról, itt jelent meg neki a három angyal. Itt élt Izsák, majd Jákob 12 fiával; itt siratta meg az ősz pátriarka elveszettnek hitt fiát, Józsefet, aki ideküldötte egyiptomi szekereit, hogy atyját és testvéreit magához vegye Egyiptomba.

Ezt a történeti helyet nagy tiszteletben tartották és tartják zsidók, keresztények, mohammedánok egyaránt, sőt még a pogányok is oltárokat emeltek itt, melyeket Nagy Konstantin császár romboltatott le és keresztény bazilikát állított az ószövetségi kinyilatkoztatás szent helyén. Egy ősrégi fa jelzi ma is e helyet, a hagyomány Ábrahám tölgyfájának nevezi és az ortodox görögök évenként egyszer vallási szertartásokat tartanak e helyen.

Mambre völgyéből utunk Hebron felé már nem pusztaságon át vezet, hanem olaj- és fügefaligetek és szőlőkertek között. Ala-

csony kőkerítések választják el az egyes tulajdonokat, melyek közepén ott áll a kövekből magasra épített őrtorony, tetején kis lugassal, melyekről a Biblia gyakran megemlékezik. Errefelé bő a szőlőtermés: nagyszemű és édes, egy-egy szőlőfürt gyakran 70—80 cm hosszú és több kilót nyom. Mózes kémjei valószínűleg Hebron környékéről vitték az óriási szőlőfürtöket, a csodálatos nagyságú fügéket, amelyek valóban «tejjel-mézzel folyó Kánaánról» beszéltek, de még ma is arról beszélnek.

Zöldelő ligetek között megérkeztünk a világ egyik legrégibb városába, Hebronba, melyet a Biblia szerint hét évvel előbb alapítottak, mint Tanist, Alsó-Egyiptom fővárosát. A pátriarkák városa fehér házaival, hatalmas mecsetével, karcsú minareteivel, a környező dombok eleven zöld színével kedves látvány. A jeruzsálemi latin királyság idején a kereszteslovagok telepedtek le nagy számban itt, a város püspökség székhelye lett és a mai mecset a püspök székesegyháza volt. Ma ez a város az iszlám negyedik szent városa. Mekka, Medina és Jeruzsálem után Hebron következik ősatyjuk, Ábrahám sírja miatt. Ez a körülmény és az, hogy a lakosok a keresztény keresztesek leszármazottjai, akik csak pár száz éve tértek moszlim hitre, a magyarázata annak, hogy ők Palesztina legfanatikusabb mohammedánjai, akik az 1929-es zsidó-arab zavargások alkalmával a városban lakó összes zsidókat — körülbelül kétszázat — agyonütötték és ma is csak néhányat tűrnek meg, akikre feltétlen szükségük van, mint például az orvosukra. De jaj a látogatónak még ma is, ha rákiáltják, hogy «jahudi», zsidó, élve alig kerül ki a városból, hacsak az azóta ott állomásozó angol csendőrség meg nem menti. De még a keresztényeket, a frandzsikat sem nézik jószemmel, ma azonban a hivatalos hatalom vonult ki a kavasszal; már pedig a kavasz nagy tekintély a moszlim szemében és még hozzá, ha az mohammedán, mint a jelen esetben isi De az angol kormányzat sem veszi tréfára a dolgot a hebroniakkal. Amikor a jeruzsálemi Nebi Musa-körmenet van, amely a palesztina. mohammedánok nemzeti ünnepe, akkor a hebroniak körmenetét a kormány gépfegyverekkel, páncélautókkal, élesre töltött fegyverekkel várja a Jaffa-kapunál, sőt a Damaszkuszi-kapura még ágyút is irányoz, hogy zavargás esetén a forrongókat az ó városba beszorítsa és ne engedje a zsidó kolóniákba. Ilyen képe volt a Szent Városnak például 1931 húsvétvasárnapján, amikor a mohammedánok Nebi Musa-körmenete összeesett a katolikusok e nagy ünnepével.

A régi város szűk utcáin nem lehet autóval haladni, leszálltunk tehát és a bazárokon keresztül igyekeztünk a mecsetet meg-

közelíteni. De ez nem kis nehézségünkbe ütközött, mert a helybeliek és a pusztáról betódult beduinok oly tömege tolongott itt a vásárban, hogy nagy ügyességet kíván az átjutás. Könnyen odaszorítják valamelyik bazár ajtaja mellé, ahol zsíros birkatetem lóg és szép emléket visz magával az utas ruháján; vagy a vizet szállító szamár vagy fellah tiszteli őt meg; de még a beduinok rongyos öltözete is veszélyes, mert ez éjjel takaróul, nappal zsákul, étkezésnél asztalkendőül, mosdásnál, amennyiben ez néha megtörténik náluk, törülközőül szolgál.

Mikor ily ügyes tornászásuk közepette a mecsethez érünk, jelentik, hogy éppen most van a délelőtti imádság órája, körülbelül tizenegy órakor és nekünk várakoznunk kell, mert «hitetlen kutya» nem teheti be lábát ekkor a mecsetbe, még ha a szultántól magától volna is engedélye. Ezalatt kavaszunk láttamoztatja engedélyünket a hebroni mutfinál, aki nem kis tekintély a palesztinai mohammedánok között. Végre hosszú várakozás után, mikor az «ájtatos hívők» kezdtek kiszállingózni a mecsetből, számunkra is megnyílt az ajtó és elénk jön egy sejk, aki majd kalauzol e szent helyen.

A *Haram el Kalil* hatalmas építménye a Macpela-barlang fölött áll, melyet Ábrahám temetkezési helyül vásárolt meg. Három figyelemreméltó alkotást találunk itt: a hatalmas téglaalakú építményt, mely e helyet körülzárja, a mecsetet a hozzátartozó építményekkel és a mecset alatt a Macpela-barlangot, mely a pátriarkák temetkezési helye volt.

A hatalmas külső fal az általános régészeti vélemény szerint Nagy Heródes alkotása. Ugyanolyan faragású köveket találunk itt, mint a jeruzsálemi Siránkozások falánál, mely a Templom-teret övezi és amely elvitázhatatlanul Nagy Heródes építkezése. E faltól hosszú lépcsőzet vezet fel a belső bejárathoz. Amikor még Hebronban zsidók voltak, ezen a lépcsőzeten feljöhettek a hatodik lépcsőig, ahol sötét lyukat látunk. Eddig terjed a földalatti Macpela-barlang és ide jöhettek a zsidók minden péntek este, amint jeruzsálemi hitsorsosaik a Siránkozások falához. Itt Ábrahám, Izsák, Jákob atyáik sírja közelében sirathatták régi dicsőségüket. Az arab féltestvéreik — mert hisz Ismael révén ők is Ábrahámtól származtak, de nem Sárától, a törvényes feleségtől, hanem Hágártól — most még ősatyjuk sírjához sem engedik a «választott nép» fiait. Miután kísérő sejkünk ezt megmagyarázta, minket továbbvezetett, a belső bejáratnál papucsot húztak lábainkra és beléptünk a mecset kövezett, tiszta udvarára. Az udvaron lefátyolozott moszlim nők és turbános férfiak ácsorognak az imádság órájának végeztével.

Az udvarból belépünk a második építménybe, *a mecsetbe*. Meg-

pődéssel ismerjük fel a keresztesek bazilikáját, amelynek mohammedán jellegét csak a nagy arab betűs táblák, a Korán egyes mondatai, továbbá a *mihrab*, a Mekka irányát mutató imafülke és a *minbár*, a cédrusfából készült szószék árulják el. A moszlimok azt is kifejezésre akarták juttatni, hogy e helyen állnak a pátriarkák sírjai, ezért magában a mecsetben síremlékeket állítottak. Igy a mecset előcsarnokának két oldalán egy-egy kis kupolás épület áll, melynek ablakait erős rácsok zárják és vezetőnk áhítattal susogja: Ábrahám, illetve Sára síremléke. A rácsokon keresztül egy-egy hatalmas, szarkofágszerű alkotást látunk, melyeket arany- és ezüstszálakból szőtt drága szőnyegek borítanak. A mecset közepén szintén két ily alkotás áll, de már sokkal egyszerűbbek: Izsáknak és Rebekának síremléke. A mecset főbejáratával szemben, az udvar másik felében épült kis «kápolnák»-ban állnak Jákob pátriarka és Lia síremlékei. A mecsettel szomszédos teremből, a nők imádkozóhelyéről rácsozott ablakon keresztül az egyiptomi József síremlékét mutogatják. Bár ez utóbbi nem a macpelai barlangban temetkezett el, a hagyomány Sichembe helyezi sírját, de ezzel a mohammedánok ugyancsak keveset törődnek. Ez a hét síremlék szerintük is csak szimboluma annak, hogy a pátriarkák a mecset alatt levő barlangban, *Macpelában* temetkeztek el.

Ez a *barlang* az egész építmény magva és legszentebb része. A jeruzsálemi latin királyság óta ez a hely a keresztények előtt kérlelhetetlenül bezáródott. De még maguk a moszlimok sem juthatnak be és csak egy kis lyukon keresztül tekinthetünk be mi is a szent barlang misztikus sötétségébe. A XV. század óta mindenki azámára elzárták a barlang bejáratát, mert a hagyományuk szerint akkor, aki lennjárt, megvakult és most azt tartják, amit Mohammed mekkai sírjáról: «aki oda bemenne, megvakulna».

Ezek ellenére a temetkezési barlang létezése nem képzeleti valami: a középkor és a keresztesek hiteles tanulságain kívül két archaeológiai bizonyságunk is van. A barlangnak két lejárata van: az egyik lejárat az említett minbar és Izsák síremléke között, ahol a bejáratot elzáró nagy köveket imaszőnyeg takarja, míg a másik lejárat a mecset fala mellett van, ahol most egy arab baldachin áll. Ez utóbbinál egy szűk nyílást meghagytak, melyen keresztül mécsest engednek le a sötétbe és annak világosságánál a barlang talaján igen sok levelet látunk szétszórva, melyeket a moszlimok Izsák atyjukhoz írnak, előterjesztvén írásban kéréseiket.

A mecsetből az udvaron át a sejk és a baksis után kiabáló naplopók kíséretében kivonultunk és miután az óhajtott piaszterekkel kielégítettük, illetve elhallgattattuk — mert kielégíteni

őket lehetetlenség — elhagytuk a Haram el Kalilt azzal a gondolattal, hogy most oly látványosságban volt részünk, amely kevés földi halandónak jut osztályrészül a «hitetlenek» közül.

Nem mulasztottuk el a mecset mellett fekvő dombról a szép kilátást is élvezni Hebron környékére. A jámbor néphagyomány ide helyezi a campus damascenust, azt a helyet, ahol Isten Ádámot megteremtette és a szomszédos barlangban sirattatja meg Ádámmal és Évával Ábel meggyilkolását. A bazárok negyedének meglátogatása után megtekintettük a híres hebroni üvegesek boltjait és a Haret el Akkabit, a hebroni bőrtömlőkészítők negyedét, ahol a kecskék porhüvelyét dolgozzák ki nagy hozzáértéssel víztömlőkké.

Érdekes tapasztalatokkal gazdagodva tértünk vissza a 37 km-re fekvő Szent Városba, a Haram es-Serif szomszédságában épült zarándokházunkba.

Szamariában: véres húsvéti áldozat a Garizim hegyén.

A zsidók Nisán hónapjában érdekes ünnepségnek lehettünk tanui a Garizim hegyén. Ez az egyetlen hely az egész világon, ahol az ószövetség véres húsvéti áldozatát megőrizték a félzsidó, félpogány szamaritánusok. Ez a történelmi érdekesség hozzátartozik Palesztina vallási képéhez és szamáriai látogatásomat felhasználom, hogy olvasómmal tanui lehessünk e furcsa és idejét mult vallási szertartásnak.

Gyönyörű tavaszi reggelen indulunk el a Damaszkuszi-kaputól az északra vezető úton, természetesen autón, mert nagy utat akarunk ma megtenni. Az öthónapi esőzés után a kopár hegyek talaja kizöldült, az egész természet zöldbe öltözött; rengeteg vad virág díszíti az Igéret földjét, mintha most járnánk csak igazán a tejjel-mézzel folyó Kánaánban. Az olajfaerdők, a fügefaligetek, a magas gabonavetemények csillognak a nap sugaraiban a hajnali harmattól felfrissülve. Aki nyáron látta Palesztina kiszáradt, sivár és vigasztalan talaját, az most nem hinné, hogy Palesztina földjén jár.

Jeruzsálemtől északra 18 kilométerre elhagyjuk Juda tartományát és belépünk Szamariába. Ezeknek a történelmi határoknak természetesen ma semmi gyakorlati jelentőségük nincsen, csupán a tudósok, utazók, zarándokok használják szívesen a történelmi neveket. Szamaria a Szentföld középső része, északon a bibliai Engaddim, a mai Dzsenin városkáig terjed. A tartomány nevét Szamaria várostól kapta, amely viszont Szomernak, legrégibb gazdájának köszönheti ez elnevezést. Salamon király halála után Szamaria Galileával együtt Jeroboámnak, Salamon főemberének hódolt be, aki Sichemet tette fővárosává.

Az első érdekes történelmi hely, melyet e tartományban meglátogatunk, a bibliai emlékekben gazdag Betel. A szent történet nagyon sokat tud e városról, mi csak annyit jegyzünk meg, hogy Ábrahám itt állított először oltárt Jehovának, itt vált el Lóthtól;

Jákob itt látta álmában a titokzatos mennyei létrát és ő adta e helynek a Betel nevet, mely Isten házát jelent. A bírák idejében itt volt a zsidók központja, a nép itt jött össze az ünnepekre. Jeroboám itt állíttatta fel az aranyborjút, hogy alattvalóit Jeruzsálemtől elvonja. A babiloni fogság után Benjamin törzse a városkát visszaállította, a Makkabeusok erődítményt építettek, melyet Vespasianus kardcsapás nélkül foglalt el.

Szent Jeromos idejében keresztény templom emelkedett ott, ahol Jákob a csodálatos álmot látta, a keresztesek ezt a templomot helyreállították, de ma csak romjait láthatjuk. A falunak ma négyszáz lakosa van, akik sárkunyhóban laknak és semmiképpen sem utalnak a hely több mint háromezeréves történetére, amikor itt nagyszerű szentélyek és erődítmények emelkedtek.

Útunk a Vadi el Haramye, a rablók völgyén át vezet, mely nevéhez méltóan nem nagy közkedveltségnek örvend, bár a természet nagy termékenységgel áldotta meg. Ose próféta írja Krisztus előtt ezer évvel erről a helyről, hogy az itt átvonuló utasokat kirabolják, sőt gyakran megölik. De ma, kétezer évvel Krisztus után ugyanezt tudósíthatjuk erről a vidékről. 1928-ban Mac Innest jeruzsálemi anglikán püspököt és amerikai kollégáját itt kirabolták, sőt a soffőrt, aki az autóval el akart menekülni, agyonlőtték. Ezt a bűntényt meg kellett bosszúlni, az angolok a rablók kinyomozásánál a törökök módszerét vették elő. A környező falvakba lovascsendőröket szállásoltak be a nép nyakára, de az arabok nem sokáig bírták a birka és a takarmány ingyenes szállítását, ráuntak és önként kiszolgáltatták a rablókat, akiket természetesen felakasztottak. Azóta csendőrállomás van ezen a helyen és gyakran találkozunk lovascsendőrökkel különösen az est és az éjszaka sötétjében. De ez mind nem félemlíti meg a «haramy» beduin bátorságát. Az előbbi eset után három évre az egyik májusi vasárnap délután világos nappal három beduin a legbravurosabb «hőstettet» hajtotta végre. Az úton keresztbe kőgátat emeltek és 15 autót tartóztattak fel, amelyek utasait pénzüktől, ékszereiktől kifosztották; az egyik ellenkező utas lábába lőttek; a názáreti irgalmasok főnökétől az ütlegeket sem kímélték, merthogy vörös szakálla miatt zsidónak nézték. Ha a soffőr nem tanuskodik, hogy az illető abuna, pap és nem jaudi, zsidó, talán a fogát is ott hagyta volna.

Amikor a zarándokokkal e völgyön keresztülutazom, többnyire e valóságos rablómesékkel szórakoztatom őket, de gyakran láttam, hogy soknak vacogni kezd a foga és minden szembenjövő beduinban «haramy»-t lát.

A műútról kissé letérünk, hogy eljuthassunk Silóhoz, ahol a zsidók a frigyszekrényt őrizték Józsuétól Sámuelig majdnem háromszáz éven át. Itt történt a «zsidó nőrablás» is. A zsidó törzsek nem akarták leányaikat Benjamin fiaihoz feleségül adni a Bibliában is elbeszélt gyalázatos és nyilvános bűntény miatt. Erre Benjamin törzsének fiai egy ünnepély alkalmával elbujtak Siló környékén a szőlőhegyekben és mikor a leányok táncolni jöttek, előrohantak és mindenki egy-egy leányt vitt haza otthonába.

Közben máris elértük Garizim hegyét, ahová majd visszatérünk napnyugta előtt a véres áldozat megtekintésére. Itt találjuk Jákob kútját, melyet a pátriarka ásatott, mikor visszatért Mezopotámiából és ezt a helyet választotta családja számára. Innen Hebronba, majd Egyiptomba vonult és ezt a helyet József fiára hagyta, akit testvérei valóban itt is temettek el. Sírjának helyét ma kis kupolás épület jelzi Jákob kútjától kétszáz méterre.

Ennél a kútnál kedves epizód játszódott le az újszövetségben. A kút Judea és Galilea tartományokat összekötő úton fekszik és ezt az utat használták némelykor a galileaiak, hogy Jeruzsálembe jussanak vagy onnan visszatérjenek. Keleten a kutak és a források voltak a régi időben, de sok helyütt még ma is a vendéglők, szállodák, ahol a fáradt utas kipihente fáradalmait a fák árnyékában és felfrissült a csörgedező forrás mellett.

Rendkívül tanulságos e helyen elolvasni János evangéliumának 4. fejezetéből az 5—42. versig terjedő részt. A leírás nemcsak közli az Úr útjának topografiai ismeretét, hanem az isteni jóságnak a sugarát vetíti felénk is, amint az Úr azt a szamariabeli asszony előtt felragyogtatta. Az isteni kinyilatkoztatásnak helyét mindig tiszteletben tartották, a zsidók Jákob miatt, a keresztények az Úr miatt. Szent Jeromos tanusága szerint már az ő idejében templom állt itt, a keresztesek háromhajós bazilikát emeltek a kút fölött, most egy befejezetlen ortodox görög templomot látunk itt.

Jákob kútjához közel, a Garizim- és a Hebal-hegyek között elterülő termékeny völgyben ásták ki a régi Sichem romjait. E hely szépségét felismerték már az ószövetségben is; itt gyűltek össze a zsidó törzsek, amikor a trónt Salamon halála után fiának, Roboámnak felajánlották. Ezt a helyet választotta Salmanassar az asszír megszállás központjává, ide küldötte asszír telepeseit, akik a szamaritánusok ősei lettek.

Vespasianus császár a régi Sichem mellett új várost építtetett Neapolis néven, melyből a mai Naplus lett. Neapolisban korán keresztény hitközség alakult, sőt püspöki székhely lett és ez Szent Jusztinnak, a híres apologétának hazája is. Saladin a keresztesek

távozása után a várost leromboltatta, a XIII. században pedig földrengés pusztította el, amit a rombolók meghagytak. De a mult század óta mint muzulmán város nagy fejlődésnek indult; szép fekvése, bő vize, termékeny környéke, vasútvonala és országútja nagy jövőt jósolnak a kis városkának. A moszlimoknak nyolc mecsetjük, a szamaritánusoknak zsinagógájuk, a jeruzsálemi latin pátriarkátusnak missziós állomása van két iskolával. Az egész Szamaria tartományban itt van az egyetlen szerzetesház. 1929-ben itt telepedtek le az amerikai szarus kármeliták, akik itt szemináriumot tartanak fenn növendékeik számára.

Olajfa-, fügefaligetek, gabonaföldek, dombok és völgyek gazdag váltakozása közepett elérjük a régi Szamaria városát, a mai Sebaste falut, melynek régi dicsőségét ismét csak romok hirdetik. Az ásatások folynak; a vezető régészt jól ismerem Jeruzsálemből és most készségesen vállalkozik a kalauzolásra. Miután Antiochus szír király lerombolta a zsidók «Ephraim büszke koronáját», Izrael harmadik királyának, Amrinak fővárosát Nagy Heródes ismét felépítette és nagyszerű épületekkel, forummal, oszlopcsarnokkal és városfallal díszítette. A fennmaradt romok arról tanuskodnak, hogy ez a város nem nagyon maradt a rómaiak Keleten épített nagy városai, mint Petra, Dzseras, Palmyra, Baalbeck mögött. A hizelgő zsarnok a várost Augustusról Sebastenak nevezte, mely görögül Augustust jelent.

E helyütt is szóról-szóra beteljesedett Micheas próféta jóslata: «Szamariát kőhalmazzá teszem a szántóföldeken». (1. 6.) A várost övező kétkilométeres hosszú oszlopcsarnok fehér márványoszlopai most ott hevernek darabokban az arabok szegényes szántóföldjein és olajfáik alatt.

Szamaria keresztény szempontból is nevezetes lett. Fülöp diákonus térítette meg lakosait, Péter és János apostolok pedig «mikor meghallották, hogy Szamaria is befogadta az igét» (Ap. csel. 8. 14.), elmentek és kiosztották nekik a Szentlelket. Itt lakott Simon mágus, aki pénzért akarta megvásárolni az apostoloktól a hatalmat a Szentlélek közvetítésére. A város ismert püspöke, Martinus, 325-ben résztvett a niceai zsinaton.

A keresztesek templomot emeltek keresztelő Szent János tiszteletére, akinek a hagyomány szerint itt van a sírja. Itt lakott Heródes Antipas és itt fejeztette le Krisztus előhirnökét. A keresztesek nagyszerű bazilikája helyén, mely egykorú feljegyzések szerint a jeruzsálemi Szentsír-bazilika után a legszebb templom volt a Szentföldön, most mecset emelkedik, ahová csak busás baksis árán juthattunk be. A mai Sebaste nyomorult sárkunyhói nem is

sejtetik, hogy mily pompás, fényűző élet folyt e magas és kerek hegy tetején.

Mivel időnk még engedi, elautózunk Szamaria határáig és csak rámutatunk az egyes helyekre: Dothainnál a régi ciszternára, ahol Józsefet testvérei az ismaelita kereskedőknek eladták és azok Egyiptomba vitték őt; Betuliára, Judit hőstettének színterére és végül elértük Dzsenint, a régi Engannim városát, ahol az Úr a 10 bélpoklost meggyógyította. A városkában éppen vásárnap van és a pusztai beduinok nagy számban jöttek be, hogy termékeiket a fellahoknál élelmicikkre vagy ruhadarabokra becseréljék. Ez nekünk is eszünkbe juttatja, hogy miután a szellemet annyi sok történelmi érdekességgel kielégítettük, a testi erőket is helyre kell állítanunk. A falun kívül szép helyet keresünk, a magunkkal hozott elemózsiát elfogyasztjuk. Rövid pihenő után, mivel a nap már túlhaladt delelőpontján, visszaindulunk Garizim hegyére. A hatvan kilométer hosszú út alatt egyet-mást elbeszélek a hegy történetéről és az ünnepség szereplőiről, a szamaritánusokról.

* * *

A zsidók asszír fogsága idején, Krisztus előtt a VII. században pogány telepesek jöttek Szamaria földjére, akik az itt maradt zsidókkal összekeveredtek és a vallásukat is elfogadták. A szamaritánusok vallási elszakadása a zsidóktól Josephus történetíró szerint a következő módon történt: Jojada vagy Jaddua főpap testvére, Manasses, Mózes törvénye ellenére Szamaria pogány helytartójának leányát vette feleségül. A jeruzsálemi zsidók ez ellen élesen tiltakoztak, sőt felszólították Manassest, hogy vagy feleségét bocsássa el, vagy a templomban viselt hivataláról mondjon le. Mivel kedvesebb volt neki állása, mint felesége, elment apósához, Sanaballethoz és előadta neki a történteket. Erre ravasz apósa kijelentette, ha megtartja leányát, főpappá és Juda királyává teszi. Sanaballet valóban kieszközölte Dáriustól, a perzsa királytól, akinek fennhatósága alatt éltek a zsidók, hogy Garizim hegyén a jeruzsálemi templomhoz hasonló templomot építhetnek. Ez megtörtént és Manasses Jeruzsálemből odavonult azokkal a zsidókkal, akik Isten törvényét áthágták az idegen asszonyokkal való házasság miatt, a szombatot nem tartották meg, tiltott ételeket ettek, vagy egyéb bűnöket követtek el. Ennek a kevert népnek az utódai a szamaritánusok, akik a mai Naplusnak szűk és piszkos negyedében laknak. Mindössze 40—50 családból állnak, számuk már évszázad óta körülbelül 200; maguk között házasodnak, sen-

kivel sem érintkeznek és így immár évezredeken át megőrizték ősi szokásaikat.

Az egyetlen szent könyvük Mózes öt könyve, a Pentateuchus, melynek ősrégi kéziratát pergamenttekercsen őrzik. Hagyományuk szerint ez a kézirat Áaron egyik dédunokájának, Abichosnak kezétől származik, akinek nemzetségéből származik főpapjuk is. A tudófok véleménye szerint ez a tekercs nem nyulik vissza a babiloni sogságon túl, sőt mások a Makkabeusok, ismét mások a Krisztus utáni időkből származtatják. Van valamiféle hagyományuk, de nem ismerik el a prófétákat, sem a Messiást, akinek jövetelét nem is várják. Ha a keresztény a Messiásról beszél nekik, akkor azonnal Máté nemzetségtábláját húzzák elő e szavakkal: «Ha Isa, Mária fia, a Messiás és Megváltó, hogyan lehetnek neki oly tisztességtelen elődjei, mint a vérfertőző Juda, a házasságtörő és gyilkos Dávid, az érzékies és bálványimádó Salamon és hasonló mások?»

Gyakorlati vallásosságuk abban áll, hogy megtartják a szombatot és a főünnepeket: húsvétot, pünkösdöt és a sátorok ünnepét. Van néhány böjtnapjuk, amikor felnőttek és gyermekek egyaránt böjtölnek napnyugtától napnyugtáig. A férfi személyek — gyermekek és felnőttek — fehér tunikát és vörös turbánt viselnek. Főpapjuk pedig vörös tunikát és fehér turbánt visel.

A húsvétot Garizim hegyén ünneplik meg sátrak alatt. Már az ő templomuk sem áll a hegy tetején, amelyet Manasses épített: Krisztus előtt 175-ben Jupiternek ajánlották és Poncius Pilátus itt végeztette ki a szamaritánusok előkelőit. A nagy zsidó felkelés idején pedig Vespasianus Cerealist küldte ide az V. légióval, aki azután Josephus tanusága szerint tízezer embert mészároltatott le. Hadrianus új templomot épített Jupiter tiszteletére, melynek nyoma sem volt Zenon császár idejében, aki itt keresztény templomot épített. A mult században az angoloktól végzett ásatások igazat adtak a történelemnek, megtalálták az említett építkezések alapjait.

Ezen a történelmi helyen gyűlnek össze évenként a szamaritánusok. Család-család után felvonul a hegyre, a csúcstól kissé távolabb felütik sátraikat és valóságos tábori életet élnek. A kecskék, bárányok, kakasok, kutyák, macskák, szamarak és szamaritánusok színes egyvelege és hangzavara ritka látványt és furcsa konzertet nyujt. Naplus és Jeruzsálem lakosai tömegekben jönnek e húsvéti áldozat megtekintésére, de külföldieket is látunk e páratlan eseménynél.

A legrövidebb, de legmeredekebb utat választjuk, félórai erős mászás után sikerül az ünnepi tábor közelébe jutnunk. A hegy

tavaszi pompába öltözött, minden zöld és tele mezei virággal; a levegő enyhe, kissé szellős; a kilátás a hegyről nagyszerű, az ég derült.

Beállunk a nézők közé: mi is történik itt?

Három újonnan cinezett üst alatt lobog a tűz, az üstökben forr a víz, az áldozati báránykák bekötött pofácskával ide-oda sétálnak és nem sejtik, mi vár rájuk. Hét báránykát szántak a húsvéti áldozatra.

Az ősrégi zsidó, illetve most arab időszámítás szerint 10 órakor, vagyis délután négy órakor kilép a nagy sátorból a fehérbe öltözött, vörös szakállú főpapjuk a nép véneivel és méltóságosan a kemencéhez vonulnak. A kemencének kinevezett gödör körül kört alkotnak és körülbelül egy óráig imádkoznak és énekelnek; énekük éles, szaggatott, a fülnek kellemetlen hangok egyvelege.

A napnyugta előtt egy órával megkezdődik az áldozat: a bárányokat levágják, vérükkel megkenik a sátorfát, mely ajtófélfául szolgál, amint Mózes azt a zsidóknak előírta. Más években, azt mondják, a sátorfa helyett a gyermekek homlokát kenik meg a bárányok vérével, mely megőrzi őket a vész angyalától. Miután a bárányokat bőrüktől megfosztották, beleiket kiszedték, hegyes karót szúrnak rajtuk körösztül és a megsütésre készen állnak. A gyapjút, beleket és az összes nem használható részeket a tűzbe dobják. A megsütésre elkészített bárányokat a kemencékbe teszik és azokat légmentesen lezárják.

Ez az egész jelenet vágóhídra emlékeztet. Füst és bűz árad ki a gödörből az egész hegy fölé, szinte kibírhatatlan és a férfiak véres kezükkel, mint mészároslegények, nem ízléses jelenség. Aki ezt látta, az megérti a zsoltáros szavait: «holocausta autem noluisti», Jehova is megelégelte a véres áldozatokat.

A bárányok a törvény szerint egyévesek, egészségesek és hibanélküliek. Ha a közös vizsgálatnál a levágás után valamelyikben hibát találnak, az az áldozatra nem alkalmas és a többi részekkel együtt a tűz martaléka lesz.

Míg a bárányok a kemencében sültek, nagy réztálcákon keserűfüveket készítettek el a kovásztalan kenyérrel. Minden szamaritánus, aki a törvény szerint nem tisztátalan, férfiak és nők egyaránt megehetik a páskát. A teherben levő nők ki vannak zárva, mert ők egyébként is tartoznak a többiek társaságát kerülni. Napnyugta után egy órával a kemencét kinyitják, az áldozati állatokat kihúzzák, nagy tálcákra helyezik és a tábor közepén levő térre leteszik. A fehérbe öltözött hitközség a megsült állatok körül leül a pázsitra, imádkozik; a főpap ismételten áldást oszt az ételre,

majd az ő intésére mindenki megragadja a sült bárányt, leszakít egy darabot és a keserű fűvel, kovásztalan kenyérrel elfogyasztja. Csontot nem szabad törniök, sem eldobniok — a tábor kutyái rosszul járnak az áldozati ünnepen — hanem szépen visszateszik a csontokat és a lakoma maradékaival elégetik.

A holdtölte ezüstös fényénél, titokzatos világosságánál fenn a hegytetőn, az ünneplő szamaritánusok közvetlen közelségében valami szomorú érzés fogott el. Szegény eltévelyedett nép, melyet kétezer év tanulsága nem tanított meg a kinyilatkoztatott igazságra, hogy ez az áldozat nem kedves többé Jehovának, mert itt van az újszövetség fenséges és vértelen, de egyszersmind végtelen értékű áldozata.

Galileában: a Genezáret-tó környékén.

GALILEA bájos vidékét a domonkosok archeológiai főiskolájának rendezésében tett tanulmányi kiránduláson ismertem meg először. Bár később többször is megfordultam Galilea bibliai helyein, de ennek a nyolc napnak élményei a legmaradandóbb és legkedvesebb emlékek.

Két autóban indultunk és utunk Szamarián át vezetett; Galilea határánál a történelmi Scythopolison, a mai Beisanon át a Jordánhoz hajtattunk. A Jordán mellett megtekintettük az új villanytelepet, mely a folyónak többszázméteres esését használja ki és energiáját Palesztina megvilágítására váltja át. E szent folyó sem álmodta, hogy valaha villanyturbinákat fog hajtani és szeszélyes természetét, amely olyan, mint a pusztai beduiné, zsilipekkel fogják megfékezni és a kultúra szolgálatába állítani.

Utunkat sziklás dülőúton folytatjuk, amelyre európai soffőr nem vezetné be autóját, de az arab mindenre kész az óhajtott baksisért. Igy jutottunk el a Genezáret-tó déli pontján épült Samekh városkába, ahol a vasútvonal elhagyja Galileát és átmegy Transjordániába, onnan pedig Szíriába, egészen Damaszkuszig. De e kis városka neve az utóbbi időben még ismertebb lett; a híres London—Bagdad—India légiútnak itt van a kisázsiai leszállóhelye. Ezt a nagy szerencsét a Genezáret-tónak köszönheti, mert a légiutat Athéntől a Földközi-tenger fölött idáig hidroplánon teszik meg, amelynek leszállására nagyszerű alkalom a Genezáret tava. Az Úr tava is a legmodernebb szállítási eszközök szolgálatába lépett és habjai türelmesen hordják a nagy gépmadarat, mint annak idején Szent Péter halászbárkáját.

A villanyturbinák, autók, repülőgépek, vasútvonalak csakugyan megváltoztatták ezt a négyezeréves történelmi talajt, ahol még megmaradt az Ábrahám korabeli eke, a kézi malom és a legrégibb szállítási eszköz, a teve. Azt hiszem, hogy ennél a konzervatív keleti népnél előbb fognak eltűnni az említett modern eszközök, mint az évezredeken át kipróbált egyszerű és olcsó keretek.

Nagy örömmel pillantottuk meg Genezáret tavát; a hosszú utazás után nem tudtunk a csábításnak ellenállni és bár november végét mutatott a naptár, Galilea kincsének habjaiban mindnyájan felüdültünk. Ott, ahol a Jordán kilép a tóból, hogy kellemes vizét a Holt-tengerbe vigye, ott élveztük először az Úr tavának szépségét, amely az Úrra is nagy hatással volt, mert szívesen időzött partjain.

A tó szépségeiről, termékeny vidékéről hallgassuk meg a kétezer évvel ezelőtt adott leírást Josephus történetírótól: «Genezártónak nevezik a környező vidékről, 21 km hosszú, átlag 12 km széles (felülete tehát harmada a Balatonnak), átlag 50 m mély. A víz felszíne 200 m mélyen fekszik a Földközi-tenger színe alatt. Vize édes, ivásra igen alkalmas, vékonyabb, mint a mocsaras tavak vize, de mindenütt tiszta, mivel a tavat homokpart övezi. A tóban mindenféle fajtájú hal megél, amelyek azonban ízre és alakra más vizek halaitól különböznek. Közepén a Jordán szeli át. A Genezár-tó mellett hasonló nevű vidék terül el csodálatos természeti szépséggel. A talaj kövérsége miatt mindenféle növény megél: diófa, amelynek hűvös éghajlatra van szüksége; pálmafa, amely csak a trópusi melegben fejlődik; füge- és olajfa, amelyek mérsékelt éghajlatot igényelnek. Mintha itt a természet versenyre kelne és az ellenkező végleteket akarná egyesíteni. Az évszakok szép harcát látjuk, melyek mindegyike hatalmába akarja keríteni ezt a vidéket, mert a talaj nemcsak a legkülönbözőbb, látszólag összeférhetetlen gyümölcsöket egyszerre termeli ki, hanem az évnek legnagyobb részén folytonosan friss gyümölcsöt ad. A királyi gyümölcsöket: szőlőt, fügét tíz hónapon át szállít, míg a többi gyümölcsök egész éven át érnek».

Ez a csodálatosan termékeny föld volt kétezer évvel ezelőtt az Úr csodáinak, beszédeinek főszíntere, mert sehol annyi újszövetségi emléket nem találunk, mint Galileában; itt kevesebb az ószövetség, de annál több a minket érdeklő újszövetség. Sajnos, ma már keveset látunk ebből a csodálatos termékenységből; a tavat keleten 300 m magas sziklafal, a Moabita-hegység határolja; nyugaton ismét kopár hegyek, amelyek északon kissé eltávolodva a Jordán torkolatánál sík területet engednek, amelyeken az előbb ismertetett termékenységet találjuk ma is.

Ha a vidék meg is változott, a tó megmaradt annak a kedves, vonzó jelenségnek, amely az Úrra is nagy hatással volt, aki szívesen időzött partjain. Gyakran szentelte meg jelenlétével ezeket a habokat, amelyek oly kedvesen tükröztették vissza a Megváltó isteni alakját. Számos csodájával halmozta el kedvenc helyét és

gyakran hallatta isteni hangját e vizek felett. Azt véltem, amikor e hullámok csobogását elhallgattam, hogy ez a mormogás azokról az eseményekről susog, amelyek itt végbementek; amikor ezek a hullámok az Úr hajóját hordozták az egyik partról a másikra; amikor a partokon imádkozó Úr fohászait halk csobogással kísérték; mikor az Úr parancsára kivetett hálókba siettek a halakat összegyüjteni; mikor az adószedő háborgatására kivetették a halat az adópénzzel. Mikor az Úr éjjeli imája után a tóra lépett, ezek a hullámok erős sziklautat alkottak, hogy tanítványai hajójához lépkedhessen; mikor pedig napi munkájától elfáradva a hajóban szunnyadt és a hegyek szelei a vizet felkorbácsolták, az ő szavára a hullámok lecsendesedtek és alázatosan lábaihoz borultak.

Boldog tó, amely az Úrnak ily hűséggel szolgálhatott. Ezért az Úrnak tava lett; erről a tóról vette szép hasonlatát, amikor az egyházi tevékenységet emberhalászatnak nevezte. Itt ült bárkába, mikor a mennyországról beszélt; a tó egyszerű halászait hívta meg az evangélium hirnökeivé, akik távol a tudományos vitáktól, a zsidók politikai intrikáitól, istenfélelemben éltek. Innen eveztek ki bátran a világ tágas tengerére, hogy embereket halásszanak és százakat, ezreket, milliókat vezessenek Krisztus Egyházába.

Ennek a szép tónak partjairól vette az Úr a hasonlatokat, hogy az égi tant megértesse, az örök igazságokat az embereknek érzéki képekben közvetítse. A hullámok és a partok felett repdeső madarak, a gyönge gabonaszál a sziklás talajon, a bozót a köves úton, a pompás gabonaföldek, a mezők virágai, a mustárfa hatalmas ágai, a halász hajója, a ma is látható város, Safed a hegyen; ezek mind az Isten országának hasonlataivá lettek. Mily kedves mily csendes itt minden, mintha Isten békéje laknék ezen a helyen.

Az Úr hű tavát nem érte az átok, mely a környező városokat és falvakat érte. A hatalmas Kafarnaum, az Úr városa romokban hever; a termékenység helyébe a terméketlenség átka szállt le, de a tó megőrizte vidám képét és az Úr még feltámadása után is felkereste, megmutatta neki dicsőségét, evett halaiból és partjain tette meg Pétert az Egyház fejévé. A tó később is hű maradt Urához, az Úr ellenségeit a maga ellenségeinek tekintette és mikor az Úr haragja földrengésekkel városokat romokba döntött, a tó is bőszülten lépett ki partjai mögül és segített az Úr átkát beteljesíteni, amikor a körülfekvő romokat még egyszer össze-vissza hányta.

A habok, melyek egykor a Mestert hordozták, újra és újra meghívtak a felfrissülésre, amíg csak partjai közelében időztünk.

Frissen, felüdülve folytattuk utunkat a tó nyugati partján épített műúton Tibériás felé, ahol a ferences atyák zarándokházában szálltunk meg, amelynek terraszáról a kellemes esti órákban a szép kilátást élveztük.

Másnap a délelőttöt a város megtekintésére szántuk és elbeszélgettünk érdekes történetéről és letűnt dicsőségéről. Tibériást Heródes Antipas alapította Kr. u. 17-ben, aki keresztelő Szent Jánost is lefejeztette és az Urat szenvedésénél kicsúfolta. A várost Tiberius császárról nevezte el ez a hízelgő kéjenc.

Az Úr látta a város fejlődését, de az evangélium hallgat arról, hogy valaha is meglátogatta volna a várost. Ez a hely nem volt alkalmas talaj az evangélium számára; a zsidók is kerülték, mert síremlékek fölött épült és a zsidók szerint a sírok felbontása szentségtörés és tisztátalanná teszi az embert. Ezért a fejedelem kénytelen volt városát mindenféle söpredék néppel benépesíteni. Az alapító halála után Néró császár II. Agrippának adta a várost, aki szívesen időzött itt nővérével, Berenicével. Vespasianus a várost megkímélte, sőt mivel ellenállást nem tanusított, különös kedvezményekben részesítette Jeruzsálem elfoglalása után. Ekkor kezdtek a zsidók a városba tódulni, sőt a II. század vége felé a szanhedrint is ide tették át Sephorisból és itt alakult ki a híres talmudista iskola, melynek vezetői alkották a jeruzsálemi talmudot. Szent Jeromos is tibériási rabbitól, Bar Aninától sajátította el a héber nyelvet.

A kereszténység csak Konstantin császár alatt terjedt el a városban és első püspöke, János, a chalcedoni zsinat atyái között szerepel. (451.) A keresztesek Tankréd vezetésével új várost építettek a régitől kissé északra és erős fallal vették körül. A mai város a keresztesek városa. Az egyiptomi és a damaszkuszi szultánok többször elfoglalták, a kereszténveket kiirtották; a XVII. század elején se zsidó, se keresztény, csupán moszlim lakta e várost. Ma már csak a citadella sötét romjai hirdetik a régi dicsőséget; a falakat a tó felől lebontották, a többi oldalról pedig a földrengés döntötte le 1837-ben. A ferencesek templomát még a keresztesek emelték annak emlékére, hogy e város közelében tette meg az Úr Pétert az Egyház fejévé. Valamikor török mecsetté alakították át, később istállót helyeztek el benne, amiről Quaresmius zarándok is tanuskodik.

A város utcáin ma már rögtön megállapítja az utas a város népességi statisztikáját: 8500 lakos, nagytöbbsége zsidó, és pedig bevándorolt lengyel, spanyol, orosz zsidó, akik európai támogatásból élnek. A város piszkos, a házak düledező állapotban; az

arabok egyszerűen a «bolhák rezidenciájá»-nak nevezik Tibériást, amelyben mi is igazat adtunk nekik.

Délután csónakot béreltünk és négy arab evezőssel nekivágtunk a tónak, hogy a tulsó partra, Pereába vitorlázzunk. Kezdetben nem volt szelünk, csend és nyugalom uralkodott az egész tó felett. Derék arab evezőseink a vitorlát nem használhatták, erős izmaikkal pótolták a hajtóerőt és csónakunk vígan siklott előre. Ha elfáradtak, vezetőjük — jóképű vidám fickó — arab nótába kezdett, a többiek pedig ritmusban utána énekelték az egyes versszakokat és a munka jobban ment. A nóta egy halászlegényről szólt, aki a pasa leányát a hirtelen támadt viharban a tó habjaiból kimentette és a leány ezért hálából a csinos halászlegénynek nyujtotta kezét. Ezen azután annyira felvidultak a fáradt legények, mintha legalább is őket érte volna a halász szerencséje. Közösen megállapítottuk, hogy ilyen szimpatikus arab legényekkel nem igen találkoztunk. Nem csoda, az apostolok mesterségét üzik az Úr taván.

Másfélórai erős evezés után átértünk Pereába és Tibériással szemben kötöttünk ki, ott, ahol az evangélium szerint Jézus az ördöngősből kiparancsolta a rossz lelket és megengedte, hogy az ott legelő disznócsordát szállják meg. Erre a csorda a tóba vetette magát. A meredek hegyoldalban barátságtalan barlangokat találtunk, de egynek sem volt bátorsága behatolni; az ördögtől megszállottnak gondolata mindnyájunkat megfélemlített. Okosabbnak tartottuk a tó hűsítő vizét élvezni és a magasan tüző novemberi nap hevében megfürödtünk.

Utunk visszafelé már nem ment olyan símán. Először csak szellő, majd szél, azután pedig esőnélküli vihar támadt, de derék arabjaink megállták a helyüket. Nekünk is eszünkbe jutott egyikmásik pillanatban az apostolok segélykiáltása: «ments meg, Uram, mert elveszünk».

A sikerült kirándulás után nagyszerűen ízlett a Casa nova nem egészen magyaros konyhája, de különösen az elmaradhatatlan genezáreti hal, szőlő és banán, meg az illatos arab feketekávé.

Másnap ismét modernebb utazási eszközt vettünk igénybe, hogy megtekintsük a tó nyugati és északi partjain fekvő bibliai nevezetességek romjait és a vidéket. Tibériásból észak felé haladtunk és alig 5 km-re kis falut látunk a tó partján; a mai Mejdel, a régi *Magdala*, Mária Magdolnának, a megtért bűnös nőnek a hazája, aki a szomszédos Kafarnaumban az Úr lábaihoz borult a farizeus házában. A zsidó rabbik tudomása szerint ennek a nőnek az volt a bűne, hogy törvénytelenül elvált zsidó férjétől,

Poppus ben Judától és Heródes Antipasnak a magdalai helyőrségben állomásozó tisztjéhez, Pantherhez ment nőül. A keresztény hagyomány ezt a helyet felismerte és templomot állított a megtért bűnös állítólagos házának helyén. Erről a templomról az orosz Dániel és jeruzsálemi Epiphanes is megemlékeznek feljegyzéseikben. Most csak romokat találunk, melyeket a moszlimok állataik védelmére istállóknak használnak.

Utunk a Josephustól említett termékeny síkságon halad; mindenütt zsidó koloniákat találunk, amelyek már lassan az egész síkságot hatalmukba kerítik. A síkságot északról 360 m magas sziklafal zárja be, melynek barlangjaiban már Nagy Heródes korában rablók tanyáztak és csak úgy tudott tőlük megszabadulni, hogy a hegy tetejéről katonákat eresztettek a barlangok bejárata elé és a szó szoros értelmében kifüstölték a rablókat.

Ismét elpusztult város romjaihoz érünk; a hagyomány szerint itt volt *Betsaida*, öt apostolnak: Jakabnak és Jánosnak, Péternek és Andrásnak és Fülöpnek hazája. Az Úr gyakran tette meg ezt az utat; itt óvta tanítványait a farizeusok és Heródes kovászától, itt gyógyított meg egy vakot és megfenyegette a várost: «Jaj neked, Betsaida! Mert ha Tiruszban és Szidonban történtek volna azok a csodák, melyek benned történtek, régen gyászruhában és hamuban vezekeltek volna». (Máté XI. 21.) Az Úr szavai beteljesedtek, Betsaida úgy eltűnt a föld színéről, hogy a régészek ma azon vitatkoznak, vajjon ezek a romok Betsaida romjai, vagy pedig másutt kell keresni, a Jordán keleti partján, közel a torkolathoz, a későbbi Julia helyén, mert erről az utóbbiról beszél Josephus. Ez egyik legnehezebb kérdés az evangélium topografiájában.

Igen közel tűnik fel ide *Tabgha* kis nyaraló, amely negyven hektár területtel a kölni katolikus Palesztina-egyesület tulajdona. Jelenleg a német lazaristaatyák vezetése alatt; P. Tepper neve ma fogalom az utazók előtt, mert valóságos paradicsommá varázsolta ezt a területet és utazó nem megy tovább, hogy egy-két napot Tabghában ne töltsön. Közvetlen a tó partján áll a ház, nagy kertjében hatalmas banánültetvények és a tó fövenyes talaja nagyszerű alkalmat nyujt a fürdésre.

Tabgha név két görög szónak: heptapegai-nak megcsonkítása. Ez a szó hét forrást jelent, amelyek ma is ott bugyborékolnak a tó közelében és megtermékenyítik a talajt. Ehhez a területhez fűződnek a legszebb események Jézus életéből; mikor az Úr idejött tanítványaival Kafarnaumból, a nép gyalog követte és az Úr itt táplálta az ötezer embert öt árpakenyérrel és két hallal.

Aquitaniai Silvia 400 körül errefelé járt és azt írja: «Itt a tenger partján síkságot találtunk fűvel és pálmákkal borítva, amelyek között hét forrás csergedez és mindegyik nagyon bővizű. Ezen a síkságon táplálta az Úr a népet öt kenyérrel és két hallal. Templom épült a kő fölött, melyre az Úr a kenyeret tette. Akik meglátogatják a helyet, egy darabkát visznek el a kőből és mint gyógyszer mindenkinek használ. A templom mellett halad a nagy országút, melyen Máté apostol tartotta teloniumát». E templom romjait 1932 tavaszán ásatta ki Máder professzor; csodálatos szép mozaikokat találtak; az oltár előtt kosarat ábrázol kenyérrel és hallal, az oltár asztala alatt a Silviától említett kő.

E síkságon túl emelkedik a *Boldogságok hegye*, amelyen az Úr a hagyomány szerint a hegyi beszédét mondotta a nyolc boldogságról, az alázatosságról, a bántalmak megbocsátásáról. Ugyanitt mondotta el először az Úr imádságát; ezen a parton jelent meg a feltámadt Üdvözítő apostolainak és evett velük a második csodálatos halfogás után.

Az isteni élmények elgondolásától meghatódottan értük el *Kafarnaum* romjait. Ez a város nem szerepel az ószövetségben, de annál fontosabb szerepet tölt be az újszövetségben, mint az Úr városa, második hazája, messiási működésének központja, mivel a názáretiek visszautasították az «örömhírt». Jézus csodáinak, beszédeinek hosszú sora fűződik Kafarnaumhoz; Péterrel együtt adófizető polgára volt az Úr e városnak; Péter házában lakott, akinek anyósát meggyógyította; itt hívta meg hivatalából a vámszedő Lévit; itt támasztotta fel Jairusnak, a zsinagóga elöljárójának leányát; itt hangzottak el a pogány századosnak szavai: «Uram, nem vagyok méltó, hogy hajlékomba jöjj, hanem csak pár szóval mond és meggyógyul az én szolgám». (Máté 8. 8.) Itt történt az a nagy hitről tanuskodó esemény, mikor a tetőt felbontották és a házban tanító Úr elé bocsátották a beteget.

A város zsinagógája tanuja volt az ördögtől megszállott ember gyógyulásának; itt gyógyult meg a vérfolyásban szenvedő asszony az Úr ruhájának érintésétől. Mennyi gyógyítás, ördögkiűzés és más csoda történt itt, arról csak a zsinagógának romjai tudnának beszélni. Ezek a romok beszélhetnének azokról a magasztos igékről, amelyeket az Úr falai között hallatott, amikor a csodálatos kenyérszaporítás után megigérte az Oltáriszentséget: «Én vagyok az élő kenyér... aki eszi az én testemet és issza az én véremet, örök élete leszen». (Ján. 6. 54.)

Mindezek a csodák nem hatották meg a kafarnaumiakat, nem adtak hitelt az Úr szavainak és magukra vonták az Úr átkát:

«Te is Kafarnaum, ki az égig emeled magadat, megaláztatol a pokol mélységéig, mert ha Szodomában történtek volna azok a csodák, melyek a te falaid között történtek, a mai napig megmaradt volna. Bizony mondom neked, Szodomának könnyebb dolga lesz az ítélet napján, mint neked». (Máté 11. 23 ; Máté 10. 15.)

És valóban az Úr korában még virágzó város a Damaszkuszból Egyiptomba vezető nagy karavánúton, a Via maris-on, római helyőrséggel, vám- és adóhivatallal, eltűnt a föld színéről, mint a közelfekvő Korozain és Betsaida, melyeket az Úr átka ért. Valami csodálatos! Sokkal jelentéktelenebb kicsi falucskák most is állnak kétezer év után, mint Náim és Kána, azonban ezeket nem érte az Úr átka.

A város romjai között kiemelkednek a híres zsinagógának romjai, melyek a ferences atyák birtokában vannak. A zsinagóga alapja 24 m hosszú és 18 m széles téglalap ; művészies homlokzatán három bejárat volt; az épen megmaradt korinthusi oszlopfők római-bizánci korra emlékeztetnek, de még régebbi épület nyomait fedezték fel, amely Krisztus csodáinak tanuja volt.

Kafarnaum Jeruzsálem pusztulása után a zsidóság egyik központjává lett. A kereszténység is korán kezdett terjedni a városban; a VI. században a zarándokok szép templomot találnak, de a XIII. században Burchard nevű zarándok csak szegény halászok nyomorult viskóit találta a város helyén ; ma csak romok hirdetik Kafarnaum egykori dicsőségét, de egyszersmind az Úrnak beteljesedett átkát.

Mivel az idő már későre járt, még elhajtattunk a Jordán torkolatához, ahonnan autónk visszafordult tibériási szállásunkra, hogy a következő napot a környéken tanyázó beduinok megismerésére fordítsuk.

Látogatás Ismael fiainak, a beduinoknak sátraiban.

A SZENTFÖLDI utazók igen gyakran találkoznak a «puszták fiai»-val a városokban is, de még inkább a vidéken, ahol a sivatagban gyakran látják fekete sátraik tömegét, amint egymás mellett sorakoznak vagy négyszögű teret zárnak körül. Akár a Holt-tengerhez, akár a Genezáret-tó partjaira utazunk, mindenütt találkozunk e sátrakkal és lakóikkal.

Már szentföldi tartózkodásom elején izgatott a kérdés: kik ezek és hogyan élnek?

Ezért örömmel ragadtam meg mindannyiszor az alkalmat, ha velük közelebbi érintkezésbe juthattam. Rendszerint galileai kirándulásaimat használtam fel arra, hogy velük részletesebben foglalkozzam és megismerjem életüket. Ebben segítőm és vezetőm volt a Genezáret-tó partján álló kies nyaralónak, a tabghai német háznak elöljárója, P. Tepper, aki szívesen elvezetett a tó környékén lakó törzsekhez. A páter jó viszonyt tart fenn szomszédaival, már csak saját érdekében is, így szemtől-szembe látja életüket és sok mindenre hívta fel figyelmemet, amelyek egyébként ismeretlenek maradtak volna előttem. Az a tapasztalatom, hogy a beduinok életének megismerése nélkül Kelet és a Szentföld ismerete nem teljes.

Eredetük és szervezetük.

A történelem Ismaelt, Ábrahámnak és szolgálóleányának, Hágárnak fiát jelöli meg e nép ősatyjául. Ábrahám Hágárt gyermekével együtt a pusztába bocsátotta, de a gyermek nem veszett el, az angyal kijelentése szerint sok utóda lett, akik benépesítették az arab félszigetet és a szíriai sivatagot. Az arabok, Ismael utódai, tehát semita népfaj, Ábrahám leszármazottjai és következőleg a zsidó nép féltestvérei. Ezért részesítik nagy tiszteletben

Ábrahámot és őrzik a pátriarka macpelai sírbarlangját Hebronban. Ma már valójában csak a pusztában élő pásztornép, a beduinok tisztavérű arabok, mert a letelepedett városi és falusi arabok, a fellahok, a szírekkel és más népekkel keveredett mohammedánok utódai. Beduin annyit jelent, mint pásztor, amint az «arab» szó is ugyanazt jelenti. A köznyelvben ma arabnak nevezik a letelepedett mohammedán lakosságot, míg beduinnak nevezik a nyájak termékeiből élő vándorló pásztornépet.

Ismael elsőszülött fiától, Nebajothtól származnak a nebatheusok, akik az Eufráttól a Vörös-tengerig laknak. Másik fiától, Cédártól származnak a cédarénusok, akiknek fekete sátrairól szól az Énekek éneke (1. 4.) és a 120. zsoltár. Ilyen nomád arab volt Mózes apósa, Jetró pásztorfejedelem is, ilyen ismaelita kereskedőknek adták el Józsefet testvérei. Egyik törzsük a zsidókkal együtt vonult ki Arábiából, mert ők igen jól ismerték az Igéret földjén a legjobb legelőket. Ezek a rechabiták voltak, akiknek egyik ősük a pátriarkák pásztoréletét írta elő megváltozhatatlan életmódnak: «Ne igyatok bort, se ti, se fiaitok; ne építsetek házakat; ne vessetek, ne ültessetek szőlőt... hanem sátrak alatt lakjatok egész éltetekben». (Jer. 35. 7.) Ezekben a sorokban van a beduinoknak egész életprogrammja, melyet immár majdnem négyezer éve követnek és ismervén a keletieknek a hagyományokhoz való törhetetlen ragaszkodását, elmondhatjuk, hogy ez marad életprogrammjuk, amíg ez a nép ki nem pusztul.

Az arab nép egységesen és tömegesen akkor lépett először Palesztina földjére, amikor az iszlám zászlaja alatt a déli törzsek északra vonultak és a kelet-római birodalom határait elözönlötték. Az ország hellén lakossága nagyrészben elmenekült, csak a szírek maradtak meg és a terület a beduinok zavartalan birtoka lett. Leginkább a sivatagban és a pusztákban tartózkodnak, ahol csak homok, mély völgyek és szakadékok; nyáron csupasz, kopár hegység van, ízzó forróság; télen buja növényzet, sok eső, tomboló viharok, csípős éjszakai hideg. Ez az arab-szír sivatag képe, amelyhez Palesztina beduinlakta vidéke is tartozik.

Palesztinában három nagy beduin terület van, ahol különböző törzsek tanyáznak. Északon a Bahr el Hüléhnek, a legfelső tónak iszapos mélységeiben a Batiheh, Dyab, Arakye, Beni Ar törzsek ütik fel sátraikat.

A Jordán völgyében a Genezáret-tótól a Holt-tengerig a ghór arabok négy nagy csoportja vándorol. Az utasok leginkább ennek a csoportnak Etheim törzsével kerülnek érintkezésbe, akik Jeruzsálem és a Holt-tenger között legeltetik nyájaikat. A törzs fele

négerekből áll és Jerichónál táborozik, másik fele pedig nyugatabbra, a Mar-Saba-kolostor közelében vándorol.

A harmadik terület a Holt-tengertől délre, Hebron és Gaza körül van; itt tanyáznak a Dzsehalin, Dhullam, Sayidich és Kaabneh félelmetes és vad törzsek.

A törzsek egymástól teljesen függetlenek; minden törzs kabeilára, azok pedig fendekre oszlanak, melyeknek feje a sejk. A sejk méltósága öröklődik a családban, férfigyermek hiányában a sejk testvére vagy legközelebbi férfirokona kapja e tisztséget. Ez az örökösödési rendszer Keleten a királyoknál is, sőt a káld nesztoriánus egyházban még a pátriarkátus betöltésénél is megtalálható.

A sejknek semmiféle joghatósága nincsen, csupán születésével, gazdagságával, kiváló tulajdonságaival érhet el tekintélyt; tanácsokat osztogathat, de parancsokat nem. Jövedelme a törzstől nincsen, sőt a tisztsége még neki kerül pénzébe. Előjoga csupán arra szorítkozik, hogy a törzset az ellenség ellen vezeti, a tábor helyét kiszemeli, a vendégeket fogadja. Azonban e kiváltságai is nagyon korlátozottak, a törzs tekintélyes tagjainak megkérdezése nélkül nem határozhat. A leghatalmasabb sejk sem büntetheti meg törzsének legnyomorultabb tagját sem, mert az illetőnek vagy rokonainak vérbosszúját vonná magára. Igy azután valóban elmondhatja a beduin, hogy Allahon, a világmindenség Urán kívül nem ismer mást maga fölött.

A törzsnek ereje a fegyverfogható férfiak serege, az asszonyok és a gyerekek nem jönnek számításba. Egyébként a beduin sohasem számolja meg törzsének sátrait, sem nyáját, sem a sejk harcosait, mivel a keletieknél az a hit, hogy az ily számlálás a hatalommal való dicsekvés, amely az ég bosszúját vonja maga után, amint Dávid király népszámlálása is. A népszámlálástól való iszonyat körülményeit az 1931. évi népszámlálásnál magam is tapasztaltam a zsidóknál és araboknál egyaránt, amikor az angoloknak erőszakhoz kellett folyamodniok, hogy a népszámlálást megtarthassák. Mivel pedig a keletiek nem számolnak, borzasztóan túloznak. Ha 200 sátoros törzsnek a beduinját megkérdezzük, mennyi a törzs tagjainak száma, akkor marék porszemet dob a levegőbe vagy felmutat a csillagokra és azt mondja, hogy annyian vannak. Ezeket a képeket és túlzásokat megtaláljuk az ószövetségi zsidók történeti lapjain is.

A beduinok a sivatag természete miatt vándoréletet élnek és sátorfalukban, duárokban laknak. A Genezáret-tó északi részén elterülő síkságon és hegyes-dombos területen 80—90 fekete sátor sorakozott egymás mellett, míg a közelben tevéket, szamarakat, távolabb a kiégett hegyoldalon kecske- és juhnyájakat őriztek, a homokban pedig félmeztelen gyerkőcök edzették ifjú bőrüket a nap izzó hevében. A sátrak nappal üresen állnak, mert a beduinnak nincsen szüksége árnyékra, a legerősebb keleti napot is kibírja.

A beduin sátor — beit vagy saar — 8—10 méter hosszú és 3—4 m széles, három oldala és teteje fekete kecske- vagy teveszőrből szőtt sátorlappal van borítva, míg elől egész hosszúságában nyitott. Ez a sátorforma majd négyezeréves; az Énekek énekének szerzője is megemlékezik róla; minden bizonnyal Ábrahám pátriarka is ilyen sátorban lakott. A sátorlapokat kilenc rúd támasztja alá, melyekhez teveszőrkötéllel kötik a sátorlapot. A sátorban elkülönített részeket látunk az asszonyok és a házi eszközök számára, sőt a sejk sátorában külön rész szolgál a vendégek fogadására.

A sátorok felállítása, lebontása, tevékre való felrakása az asszonyok dolga. Mikor a legelőt letarolták, a ciszternákból a vizet kimerítették, felszedik sátorfáikat és jobb helyre költöznek, de mindig csak az illető törzsnek a kerületében, amely esetleg más, barátságban élő törzsekkel közös. Gyakran találkoztam ily átköltöző törzzsel; a «házuk», minden ingóságuk — zsákok, edények, korsók, cölöpök — a tevék és a szamarak hátán, ezek tetejében pedig rongyos, fekete beduin naccságák ülnek piszkos magzataikkal, míg a beduin gazda oldalt lovagol vagy szamaragol, utána pedig a szintén átköltöző kutya lohol; az élő jószágot a saját lábán hajtják; a tyúkokat a tevék lábához kötik, a kecske és juhnyájakat pedig szolgáik és fiaik hajtják.

A beduin külső megjelenése rögtön elárulja a pusztai életnek, a nélkülözéseknek, az időjárással és a sokszor barátságtalan természettel való harcnak és eldurvulásnak nyomait. A test színe sárgás-barna, a napsugarak állandó perzselő égetése következtében inkább fekete. A beduin alakja többnyire alacsony, esetleg középtermetű és gyakran gyengének ítélné az ember, ha ritka erejük és kitartásuk a hetekig tartó kemény nélkülözésekben nem bizonyítanák izmaik keménységét. Mélyen fekvő sötét szemük szokatlan tűzben csillog a dús szemöldök alatt, rövid és ritkás szakállat hordanak, dús fekete hajukat pedig a férfiak is gyakran copfokban hordják fejfedőik, a keffieh alatt.

A beduin kora ifjúságától megszokta mind az izzó forróságot, mind a csípős hideget, teste megacélosodott, az éhséget és szomjúságot egyaránt állja. Az éjjeli virrasztás neki nem nehéz, lefekszik ott, ahol a sötétség elérte, földre vagy kőre, az neki mindegy; köntösébe bújik, amelyet télen-nyáron magával hord és az éj hidege ellenére is jól alszik, vagy nyáron a forró homokban az égető napsugarak tüzében is a napszúrás veszélye nélkül tartózkodik.

Ruházatuk igen egyszerű. Fejüket széles és hosszú, háromszögbe hajtott fehér vagy fekete kendővel fedik, melyet teveszőrzsinór szorít le; ez a keffieh, amely alatt a keletieknél elmaradhatatlan pileolus. (Kalotta, soli Deo.) Télen az álluk köré csavarják a keffieht és a fekete keffiehben úgy fest ez a pusztai ábrázat tűzben csillogó szemeivel, mint a megtestesült ördög.

Testüket térdigérő, fehér gyapjúinggel fedik, e fölött pedig hosszú, bokáig érő gyapjúruhát hordanak, amelyet derékban bőröv tart össze és az öv fölött képződött ruhahajtásban, sinus-ban tartják értékes dolgaikat. Ez a felsőruha a szegényebbeknél elmarad és a gyapjúingre közvetlen az abah-t, a beduinnak, de a falusi arabnak, a fellahnak is jellegzetes ruhadarabját öltik fel, amely 3—4 darabból összetákolt durva köpeny, kétoldalt nyílással a kezek számára; ez igen gyakran egy darabból van, mint volt az Úrnak varratlan köntöse. Leginkább barna színűek; a legerősebbek Bagdadból és Damaszkuszból, a leggyöngébbek Jeruzsálem környékéről valók.

Lábukon bőrpapucsot viselnek, melyet néha órákig a kezükben visznek, hogy kíméljék. A gazdagabbak vörös cipőt vásárolnak, a lovasok pedig piros csizmát húznak csupasz lábukra.

A beduin nők ruházata szintén igen egyszerű: hosszú, bokáig érő kék vagy fekete gyapjúruha, derékban övvel átkötve. Fejüket éppen úgy, mint a férfiaknál, hosszú, hátukat is takaró fekete sál fedi. Egyébként pedig a vidékek szerint más-más díszekkel vannak teleaggatva: orrkarikával, fülbevalókkal, gyűrűkkel, karkötőkkel még a lábukon is. Ezek a díszek a szegényebbeknél csontból, rézből, a gazdagabbaknál ezüstből, korallból vagy gyöngyházból készültek. A beduin nő nem őrzi meg ruháját, amint a férfiak sem, hogy a jobb ruhát ünnepen és más kiváló alkalmakkor viseljék, mint a városiak; nekik mindig egy ruhájuk van és azt addig hordják, amíg le nem szakad róluk.

Keleten elterjedt arcfestés alól a beduin nő sem kivétel. Arcukat, de különösen ajkukat kékszínű tetoválások díszítik, melyek elég fájdalmas operációval készülnek. Tüzes tűket a bőr alá

szúrnak, azután kékes színanyaggal ajkukat bedörzsölik, hamuval teleszórják és pár napig nyugodtan fekszenek, mert e művelet fájdalmas sebbel jár. Egy-két hét mulva a sebek elmúlnak, de a kék pontozás és figurák egész életükön ott maradnak. Azt mondják, hogy a különböző törzsek hölgyei különböző figurákat tetováltatnak arcukra, amelyről felismerik őket, mely törzsnek leányai. Ezt a szokást a fellah nők is űzik, de «nihil novi sub sole», Jeremiás próféta is felemlíti az arcfestésnek ezt a módját. (Jer. 4. 30.)

A valóságtól semmiképpen sem térünk el, ha Ábrahám pátriarkát is ily öltözetben képzeljük el abahval a vállán; négyezer év óta a kereseti források: kecske-, teve- és birkanyájak ugyanazt az anyagot szolgáltatják, most is ugyanazon feltételek között élnek és ők általában nem mennek a divat után. Vajjon Keresztelő Szent János öltözete kétezer évvel ezelőtt nem «teveszőrből» készült abah volt?

Ugyanez az eset a táplálékkal is; azt is a nyáj és a föld termékei szolgáltatják. Szokásos táplálékuk a tej, a vaj és az ezekből készült ételek rizzsel és liszttel. A teve teje nagyon ízletes és tápláló, pótolja az italt és más ételeket, mivel igen zsíros. Azt állítják, hogy vannak öreg beduinok, akik soha vizet nem isznak, csupán tevetejet. Igen kedvelik az aludt tejet és a vajat, melyet úgy készítenek, hogy bőrtömlőkbe tejet tesznek, azt felakasztják és addig ütik-verik, míg megfelelő a sűrűsége. A vaj az arab konyhaművészet főcikke, ételeik úsznak a vajban. A folytonos mozgás emésztésüket annyira megerősíti, hogy az arab egy hónapig is megelégszik a legcsekélyebbel, de ha alkalma van, fél bárányt is elfogyaszt egyszerre anélkül, hogy egészségének ártana. Alkalmam volt erről a jeruzsálemi Damaszkusz-kapunál meggyőződnöm, ahol egy beduin legalább is öt egészséges napszámosnak való ételt fogyasztott el, utána köpenyébe bujva elnyujtózkodott a kövezeten, magam pedig azt hittem, hogy soha többet nem kel fel. Később a kiváncsiság visszavitt és látom, hogy az én arabom előtt halom narancs van és azt fogyasztja nagy étvággyal. Bizonyára álmában jött rá, hogy a jól elköltött étkezés után elfelejtette a «dessert»-et és felkelt, hogy a mulasztást helyrehozza.

Vendégségben főétkük a hús; étlapjukon többnyire a teve-, kecske- és birkahús szerepel, másféle húst nem esznek meg, de különösen nem a sertéshúst. A törzs ünnepségeinél 30—40 tevét is leölnek; a sejknek és vendégeinek ünnepi étket készítenek, amely abból áll, hogy egész tevét megsütnek, rizsből és tejből készített étellel körítik és úgy szolgálják fel.

Kenyerük inkább lepény; búza- vagy árpalisztből kovász-

talan tésztát gyúrnak, felmelegített kövekre terítik és izzó hamuval födik be, amíg a kenyér megsül. Ez a Bibliában is említett hamu alatt sült kenyér (panes subcinericii), amilyent Sára is készített három vendégének Hebronban négyezer évvel ezelőtt. A kenyeret olajba vagy felolvasztott vajba mártják, amely jelenetet az utolsó vacsorán is megtaláljuk, amikor az Úr azt mondotta: «Aki velem kezét a tálba mártja . . .» (Ján. 13. 26.) A kenyér a beduinnak majdnem egyetlen tápláléka vándorlásain és sokszor csodálnunk kell kitartásukat e sovány táplálék mellett. Kenyeret enni valakivel náluk annyit jelent, mint vele ismeretséget és barátságot kötni.

Az említett ételeken kívül megtaláljuk náluk a hüvelyeseket is, melyeket állati termékeikért szereznek be a fellahoktól. Kedvelik a mézet és a szőlőszírupot, mely náluk a bort képviseli. Nagy kelendőségnek örvend a datolya; Medinában százféle faja is van a datolyának, sőt egy tudós utazó százötvenfélét nevez meg. A datolyát igen változatos módon értik elkészíteni; legkedveltebb elkészítési módja, amikor tejjel megfőzik, vajjal leöntik és kását készítenek belőle. Az arab azt mondja, hogy a jó háziasszony egy hónapig mindennap másképpen elkészített datolyával tud urának kedveskedni.

Nagy szerepet játszik a beduinoknál a forrás, a kút és a ciszterna, melyben az esővizet gyüjtik össze. Ezek a pusztában mint barátságos szállók pihenésre, üdülésre hivogatnak; gondoljunk József testvéreire Dothainban, ahol ma is kút és ciszterna van; az Úr pihenésére Jákob kútjánál. A kút a törzs birtoka vagy azé és utódaié, aki ásatta. A víz megválogatásában nem kényesek. Ahol vizet találnak, az állatokat megitatják belőle, megmosakodnak vagy megfürödnek benne és azután maguk is isznak belőle. A kutakat csak akkor használják, ha az esővíz már fogytán van a ciszternákban.

A beduin jellem fény- és árnyoldalai.

A beduin férfi jellemét bizonyos nemesség és természetes erények ékesítik. Több utazó bevallása szerint hibáikkal együtt is egyik a legnemesebb nép. A nagy szabadság kinevelte ugyan bennük a kapzsiságot és a rablás ösztönét, de bőven kárpótlást találunk erényeikben, míg a rabszolgaszellem ugyanezeket a hibákat termelte ki a törökökben, de erények nélkül.

A puszták fiainak főerényei közé tartoznak a mértékletesség, a hűség és határtalan vendégbarátság. Ezeket a jótulajdonságokat azonban az árnyoldalak elhomályosítják, mivel az iszlám érzékiségre nevelő tana inkább a bűnöket neveli, mint az erényeket.

Mértékletességük abban is megnyilvánul, hogyha az arabnak elég tápláléka van, keveset törődik annak minőségével és azokkal az élvezetekkel, melyeket az asztal örömeinek neveznék. Mivel szellemüket nem gyengítik a kicsapongások, tobzódások és folytonosan a természet ölében élnek, fejük mindig tiszta, éleslátásuk sokkal nagyobb, mint a városi embereké, szellemüket nem nyomja a rabszolgaság, ezért társalgásukban vidámak, nyiltak és tréfálkozók.

Mint afféle harcias nemzetségnél igen kifejlődött a patriotizmus és az együttérzés, a baráti hűség szelleme. Nemcsak saját törzsük becsületével törődnek, hanem az összes többi törzsek érdekeit is magukénak tekintik. Azért sajnálják, ha egy törzs idegen beavatkozás miatt elpusztul, bár azzal a törzzsel hadilábon álltak. Hogy mire vállalkozik egy beduin törzse hírnevének érdekében, az előttünk hihetetlen és érthetetlen ; nincs az a nagy áldozat, melyet meg nem hozna törzse érdekeiért.

A beduin férfi legszebb erénye, melyet már az anyatejjel szív magába, melyet nemzeti erényüknek nevezhetünk és melyet ők így fejeznek ki : beduin annyit tesz, mint vendégszerető. A legnagyobb sértés, melyet csak vér engesztelhet ki, ha valaki azt mondja veszekedés közben a beduinnak : rosszul bánsz vendégeiddel. Ez erény alól semmiféle körülmény nem mentesít. Beduinismerő páterünk beszélte, hogy utazásuk közben a Holt-tenger keleti oldalán beduin duárhoz érkeztek és mivel lóháton utaztak, szerettek volna kicsit megpihenni annál is inkább, mivel az éj közeledett. Beléptek tehát a duár első sátorába, amely éppen a sejk sátora volt. A sejk a sátor másik részében feküdt halálos sebbel, melyet előző nap lándzsavetésből kapott. A sejk hozzátartozói ezt azonban eltitkolták és csak másnap reggel közölték az utasokkal a búcsúzáskor, nehogy ezzel előbb távozásra kényszerítsék őket vagy az étvágyukat az előző napi vacsoránál elrontsák.

A legszegényebb beduin is szívesen látja vendégét, természetesen beduin módon. Azt mondják, hogy a damaszkus—mekkai zarándokúton hónapokig mehet a szegény zarándok a pusztában falat kenyér nélkül, a beduinok vendégszeretetére mindig számíthat. Az a világjáró szegény asztaloslegény honfitársunk, aki Budapestről Konstantinápolyon keresztül gyalog jött le a Szent Városba, azt beszélte, hogy mikor gyalog átvonult a Sinai-félsziget északi részén a Szuezi-csatorna felé, hogy Kairóba menjen, a beduinok a legnagyobb szegénységük mellett is juttattak neki élelmet. Ugyanő azonban a másik oldaláról is megismerte a beduinokat ; amikor Sziriából átjött Palesztinába, két beduin akarta őt kifosztani és bizony agyba-főbe verték őt.

A vendégszeretet minden ellenszolgáltatás nélkül három napig tart, akkor a házigazda megkérdezi a látogatás célját, de egyúttal el is várja, hogy vendége a házimunkákban segédkezzék. Azt is megteheti valaki, hogy sorban a duár minden sátorának vendégszeretetét külön élvezi, amíg elfoglaltsága ideköti. A nyájas vendégszeretet azonban nem akadályozza a beduint, hogy vendégével a legcsekélyebb dolog fölött ne vitatkozzék a legnagyobb felindulással, de a legközelebbi tálnál ismét gyengéd barát lesz. Néha valóságos harc támad köztük a vendégért. Vajjon ez nagylelkűségből vagy hiúságból történik, nem lehet eldönteni, de az nagy kitüntetés a többi előtt, ha a beduin valakit megvendégelhet. Az élvezett vendégszeretetért nem szabad semmit sem viszonozni, mert ez sértené a beduin büszkeségét. Ha mégis sikerül a vendégnek a házigazdájával valamit elfogadtatni, a beduin nem tudja elnyomni a megaláztatás érzését; szívesebben látja, ha a vendég az asszonyoknak vagy a gyermekeknek ad valami ajándékot.

Természetesen más a helyzet az idegen utazókkal, különösen az európaiakkal és az amerikaiakkal, akiket bizonyos bizalmatlansággal és ellenszenvvel fogadnak; ezekkel jól megfizettetik a vendégbarátságot vagy nagy ajándékokat várnak tőlük. Legkedvesebb ajándék számukra a fegyver.

A vendég szent és sérthetetlen, ha a beduin sátorában van; a vendég tulajdonaira is vigyáznak, mert egymás között is nagy tolvajok. Ha azonban a vendéget a házigazda sátorában lopják meg, a vendéglátó beduin, ha vagyoni helyzete megengedi, a kárt megtéríti.

Rendkívül tanulságos egy-egy látogatás a beduinok sátraiban. Egy ily látogatásunk az említett páter kíséretében és a jeruzsálemi domonkosok társaságában a Genezáret-tó környékén táborozó beduinoknál valóságos színház volt; annyi formaiságot a legelőkelőbb szalonban sem kell betartani, mint a sejk sátorában. Mikor a duárhoz közeledtünk, a sejk rokona jött elénk és bevezetett a sátorba. «Salam aleik — Béke neked» köszöntöttük őt, mire felelte: «U esselam aleik — Veled is béke legyen» és kezét nyujtotta, utána ugyanezt tették a többiek is és kézfogás után újjuk hegyét megcsókolták tisztelet jeléül. Néhány percig tartott, míg a puszták vad fiai ily módon kifejezték gyengédségüket. Egymás között más köszöntési formákat is használnak: kezet fognak és homlokukkal érintik meg egymást, néha pedig az idősebbeknek szakállát csókolják meg, mialatt valami áldást mormolnak.

Selamen sejk sátorában barna gyapjúszőnyegek szolgáltak a földön ülőhelyül, míg támasztékul nagy tevenyergeket állítottak

a földre. A sejk velünk szemben telepedett le a kormos kávékanna mellé, mely jónéhány ősét kiszolgálhatta. Mielőtt a társalgás valami komoly tárgyra terelődött volna, néhányszor nyomatékosan felelnünk kellett a «kifhalak», «hogy vannak» kérdésre és miután a sejk Allahnak és nekünk megköszönte a nagy tisztességet, mely ma őt és házát érte a mi látogatásunkkal, elküldött a bámészkodó tömegből egy fiatal beduint, hogy gödölyét készítsenek. Az asszonyoknak a vendégek körül semmi helye és nem is mutatkozhattak. Míg páterünk a sejket szóval tartotta és az egyik mefisztóképű öreg babkávét pörkölt vaslemezen, utána pedig két kő között őrölte, nekem volt időm körülnézni a bámészkodó tömegben és a nyitott sátoron át élvezni a lakoma elkészítését.

Tiszteletünkre a duár férfi tagjai mind összegyűltek; rongyokba bujt barna és fekete alakok, amilyeneket csak a vad puszta és a természet elemeivel való folytonos harc tud kitermelni. Némelyikről bátran feltételezhettem, hogy néhány piaszterért akárkit leütne; szemeikből és arcvonásaikból vadságot és fékezhetetlen szenvedélyeket lehet kiolvasni. Egymással társalogtak, de oly hevesen, mintha veszekednének, mások meg nyitott szájjal bámultak minket «chavadzsa frandsok»-at, vagyis keresztény urakat.

A sátor előtt néhány lépésre készítették a lakomát. Az egyik fiatal beduin ügyesen elvágta a kecske torkát, hihetetlen gyorsasággal lehúzták a bőrét, a húst feldarabolták, mialatt mások a földbe ásott és kövekkel kirakott kemencében tüzet raktak és mikor a kemence tüzesen ízzó volt, a húsdarabokat bedobálták, a kemence ajtaját kövekkel elzárták. Mivel egy óráig is eltart, míg a hús megsül, ezalatt a fekete kávét szolgálják fel. A sejk csészéket szedegetett elő és hüvelykujjával «tisztogatta» azokat; végre a vendégeknek odanyujtották a keserű és zavaros folyadékot, melyet illemből mindnyájan lenyeltünk. A tisztes gyülekezetben pedig egy nagyobb csésze járt körben, melyből mindenki a maga részét kiszürcsölte.

Hosszabb szünet után irtózatos tállal megérkezett egy marcona legény, a tál tele hússal és beleaprított lepénnyel. Na, mi lesz most, gondoltuk mi, vendégek és nagy szerencsénkre eszébe jutott az egyiknek, hogy ma péntek van. Kezdtük is rögtön magyarázni, hogy nekünk pénteken a hús «haram — tilos», de ez nekik valami érthetetlen volt. Mihelyt azonban a ramadán böjthónapjukra hivatkoztunk, rögtön megértették és nem ellenkeztek. Ennek ellenére is hamar megürült a tál. Az evőeszköz ismeretlen fogalom, ujjaikkal szedik ki a közös tálból és fogaikkal szaggatják le a húst a csontokról. Mikor már a duár kutyái marakodtak a csontokon,

vajjal leöntött rizskását hoztak a sejk külön rendelésére, mivel húst nem ettünk. Nagyon sajnáltuk magunkban, hogy nincsen egyházi törvényünk, mely a kását is tiltaná pénteken. Mivel elfogadható kifogást nem találtunk, meg kellett ízlelnünk. Erre a páter külön is felszólított a nekik érthetetlen francia nyelven, nehogy megsértődjenek. Én azonban nem ehettem beduin illem szerint, mert az egyik jóakaró beduin szomszédom megmutatta, hogy kell ezt enni: ujjaival a közös tálból jódarabot kikanyarított, baltenyerében hosszúkás rúddá gyúrta, ügyesen becsúsztatta a szájába és egészben lenyelte. De ezt se csinálhattam jól utána, mert akkor meg gombócot formált és azt dobálta be a szájába anélkül, hogy ujjával a száját érintené. Csak nehezen akarta elhinni, hogy nekem már nincs étvágyam; persze az okot nem árultam el neki.

A «jól elköltött lakoma után» nekünk vizet hoztak a kézmosáshoz, a többiek pedig a sátorlap szélébe törülgették piszkos ujjaikat. Miután még néhány percig elidőztünk, a páter jelére feltápászkodtunk, kezet fogtunk mindannyijukkal és beduin szokás szerint köszönet nélkül eltávoztunk a közeli Tabghába. A páternek illik ajándékot küldeni a szíves vendéglátásért, amit meg is tett.

A beduin jellem legsötétebb árnyoldala, mint a keletieknek általában, a pénznek, a nyereségnek határtalan szeretete. Európában is ismerjük semita testvéreinknek ezt a velükszületett erényét Ezt a vonást Kelet összes néposztályainál megtaláljuk nem és korkülönbség nélkül a legelőkelőbb muftitól, pasától és sejktől a puszta utolsó beduinjáig. A gyermek, aki még alig gagyog pár szót, az aggastyán, akit lábai alig hordanak, mind baksis után kiált. A beduin gondolatainak egyetlen tárgya, cselekedeteinek egyetlen indítóoka a pénz. Ennek elérésében nem tud határt szabni szenvedélyes vérmérsékletének, ennek érdekében más hibákat melenget; nála az eskü, a becsületszó az üzlet lebonyolításánál könnyen elhangzik, de nem szabad figyelembe venni. A hazugságban és nagyotmondásban mesterek és a legügyesebb kereskedő is iskolájukba járhatna tőlük tanulni. Az utazók a beduin képzeletében, mint gazdag pénzforrások szerepelnek, akiket minél jobban ki kell zsákmányolni.

Kapzsiságuknak azonban effajta megnyilvánulása csekélység a nagyobbstílű tolvajlásokhoz és rablásokhoz, amely a pusztában barátot és ellenséget egyaránt érhet. Az angyal szava, melyet Ismaelről mondott, szóról-szóra érvényes utódairól is: «... az ő keze mindenki ellen és mindenkinek keze ő ellene» ... Minél nagyobb a törzs vállalkozó szelleme, annál merészebben hajtja végre a rablásokat. Legnagyobb rablók a keleti törzsek a szíriai sivatagon, ahol egész rablóhadjáratokat rendeznek és a «haramy» egész iparággá

fejlődött. Sokkal kisebb mértékben találjuk meg ezt Egyiptomban és Palesztinában lakó törzseknél, míg a Sinai félszigeten sátorozó törzsek a lopást nem ismerik; hetekig is ott heverhetnek a szerszámok a datolyaültetvényeken és senki sem bántja. Az egyik utazó beszél, hogy a Sinai-hegy közelében lakó Sowaleha-törzs egyik beduin a saját fiát megkötözve felvitte a sziklacsúcsra és a mélységbe dobta, mert egyik barátjától gabonát lopott.

A beduinnak a haramy cím a leghízelgőbb, mert ez szerinte becsületes foglalkozás. Amit erőszakkal nem tud megszerezni az ellenségtől, azt lopással igyekszik birtokába kaparintani. A rablást már előre megszervezik.

Rendesen 10—12 mezítlábas, rongyos beduin indul el ilyen kirándulásra; élelmet és víztömlőt is visznek magukkal, mert jó néhány napig eltarthat ez a munka. Éjnek idején megközelítik a kiszemelt tábort és a három legmerészebb előremegy. Az egyik a sátor mögé lopódzik és a kutyák figyelmét magára vonja, amelyek rögtön követik is őt a futásban, mialatt a másik a sátrak előtt fekvő tevék lábairól levágja a kötelet és felállítja a tevéket, míg a harmadik hatalmas doronggal a kezében ütésre készen áll a sátor bejáratánál, hogyha netalán valaki felébredne és kijönne, azt rögtön elintézze. Ha a rablás sikerül, a tevéket messzire elhajtják, azután a legerősebb teve farkát addig huzogatják, amíg az futni kezd és a többi utána. Néha 50 tevét is sikerül ily módon egy éjjel elrabolni.

Természetesen nem sikerül mindig ez a «munka», a duár lakói elfogják a rablókat és akkor az elsőt néhány dorongütés kíséretében megkérdezik: «mi keresni valója van itt éjnek idején?», mire a felelet rendszerint így hangzik: «rabolni jöttem, de Allah vesztemet okozta». Erre megkötik kezét-lábát, a sátor talajában emberhosszúságú gödröt ásnak, a bűnöst befektetik, lánccal lekötik, a sírra gabonazsákokat raknak és csak kis lyukat engednek szabadon a lélekzésre. Az élve eltemetett nem ad fel minden reményt, mert zsarnoka csak nagy váltságdíjat akar tőle kicsikarni: néha összes tevéit, sátrait kell odaadni váltságdíjul. Ha fogsága hat hónapig tart, elég olcsó áron megmenekül. Ha pedig sikerül neki a tábor valamelyik tagjával akár közvetve is érintkezésbe jutni, vagy valakit leköphet e szavakkal «ana dakheilak — a védenced vagyok», akkor megszabadul. Néha a fogoly rokonai mint koldusok jönnek a táborba és alkalmat keresnek, hogy őt a tábor valamelyik tagjával érintkezésbe hozzák. Ha ez sikerül, a haramy urat szabadon bocsátják és előbbi zsarnoka saját asztalánál megvendégeli mint újonnan szerzett vendéget.

Ha a rablók munkájuk közben észreveszik, hogy felfedezték

őket, feladják a vállalkozást, bemennek valamelyik sátorba, felkeltik az alvókat és bevallják, «rablók vagyunk, de vállalkozásunktól elállunk», mire a felelet «biztonságban vagytok» és rögtön tüzet gyujtanak, kávét főznek és reggelit adnak a haramy vendégnek, aki addig maradhat, ameddig akar. De ha oly alávaló, hogy hazatértében ugyanazon törzs másik táborában is szerencsét próbál, akkor mint nyilvános «hűtlen», nem számíthat a dakheil kiváltságára.

A beduin nemcsak az ellenséges tábort, hanem saját törzsét is megrabolja. Ha itt megfogják, a régi törvény szerint jobbkezét kellene levágni, de most öt nőstény tevét fizet. A beduin minden utazót, aki nem tartozik a barátságos törzsekhez, ellenségnek tekint, akit mindenéből, még ruhájától is megfoszthat, míg ugyanaz az utazó ugyanannak a beduinnak sátorában vendégszeretetre talál és minden sértéstől megvédi, mert ez a házigazda kötelessége.

A puszták fia maga nem esik kétségbe, ha mindenéből is kifosztják, mert szerencsés «fogással» néhány óra alatt gazdagabb lehet, mint hosszú évek munkájával.

Jogszokásaik.

A sejknek, amint említettem, nincs különösebb hatalma. Ha azonban a törzs tagjaival meglátogat egy várost, a marcona legények nagy tiszteletet tanusítanak a sejk iránt, hogy a városiaknak, különösen a város fejének jó véleménye legyen a sejk nagy hatalmáról. De ha ismét a pusztában vannak, levetik álarcukat és a sejk visszasüllyed régi méltóságába.

Vitás ügyekben senkit sem lehet kényszeríteni, hogy a sejk szavait kövesse és az ügy ilyenkor a kádi, a bíró elé kerül. Ez a férfú rendszerint éleslátásával, igazságszeretetével, a törvényekben és a szokásokban való jártasságával tűnik ki, bár írni-olvasni nem igen tud, csupán emlékező tehetségére támaszkodik. Külsőleg semmiben sem különbözik a többi beduintól, hivatala megmarad családjában, amelyből a legalkalmasabbat választják meg. A kádinak járó összeg nem csekély; például vitás összegnél annak 25%-a a kádié, melyet a nyertes fél fizet.

Az Aneze-törzsnél még megtaláljuk az istenítéletet. Amikor a kádi nem boldogul a felekkel, elküldi őket a mebesaehhez, aki az istenítéletet végrehajtja. Ez abban áll, hogy hosszú vaskanalat megtüzesítenek és a vádlottnak azt meg kell nyalnia mindkét oldaláról. Ha nyelve sértetlen marad, ártatlansága kiderült, ellenkező esetben bűnös. Az arabok a csodát nem az ártatlanság mindenható védőjének, hanem az ördögnek tulajdonítják. Akadtak már olyanok, akik

húszszor is megnyalták a tüzes kanalat a legkisebb baj nélkül. A mebesaeh fáradságáért egy nőstény tevét kap. Ha minden ítélet ellenére is azt hiszi a beduin, hogy neki van igaza, semmiféle tekintély sem kényszerítheti őt engedelmességre, de ilyenkor rokonai igyekeznek rábeszélni, hogy az ítéletnek magát alávesse.

Az araboknál a testi fenyíték ismeretlen, mindenre anyagi büntetést szab ki a kádi; rendszerint tevével, juhhal, kecskével kell nekik fizetniök és ettől a büntetéstől való félelem tartja a rendet a törzsben.

Igen érdekes intézmény még a sivatagban, ahol végeredményben nincs más törvény, mint az erősebbnek törvénye: «aki bírja, marja», az ú. n. vazi-intézmény. Ha a beduin halála után is akar családjáról gondoskodni, akkor még életének javában egyik barátjához fordul és megkéri őt, hogy legyen gyermekeinek gyámja, ami természetesen bizonyos szertartások között történik lakomával egybekötve. Majdnem minden beduin családnak van vazija, még a leghatalmasabb sejk családjának is; ez afféle komaság. Ez az intézmény igen üdvös a kiskorúak, az asszonyok és az aggastyánok részére, akiknek gyakran kell fiaik követeléseivel szembeszállni és ilyenkor szükségük van erős pártfogóra.

A beduin nő helyzete.

Az iszlám követőinél a nő alsóbbrendű teremtmény, akinek semmiféle tekintélye a családban, a férfi szolgálója és a többi szolgálóval kell a legnehezebb munkákat elvégeznie. Míg a férj kényelmesen elvetı magát a sátorban és pipázik, legfeljebb szórakozásból megeteti a lovát és néha megfeji tevéit, addig felesége és leányai a házi munkákat végzik: gabonát őrölnek, kenyeret sütnek, vajat készítenek, vizet hordanak, a sátorlapokat javítják, szőnek és fáradhatatlanok a munkában.

A rengeteg munka hamar megöregíti a beduin nőket és az arcon mély barázdákat húz. «Nincs csunyább teremtmény — mondja a híres beduinismerő Burckhardt — mint egy öreg beduin vagy fellah asszony; a tragédiák boszorkányszerepeire kiváló példányok találhatók közöttük.» De ha idegen férfi közeledik, gondosan eltakarják csunya ábrázatukat, nehogy féltékenységre adjanak okot és az idegen férfi kíváncsi szemeit magukra irányítsák. Erős szervezetük sokat kibír; bő gyermekáldásban van részük, a huszonkétgyermekes család nem ritka náluk.

Az iszlám tanítása szerint minden mohammedánnak négy törvényes felesége lehet és tetszés szerint tarthat mellékfeleségeket. De a legtöbbje anyagi eszközök hiányában nem él ezzel a joggal,

csupán gazdag sejkek engedhetik meg maguknak, hogy több háztartást vezettessenek, ami természetes következménye a többnejűségnek, mert a törvényes feleségek nem sokáig férnek meg egy és ugyanazon sátorban. Mily mélyen áll a házastársi élet a beduinoknál erkölcsi szempontból az iszlám durván érzéki tanítása következtében, azt gondolhatjuk.

Amint Keleten általában, a beduinoknál is megvásárolják az asszonyt pénzért vagy ajándékért. A nő értéke néhány teve vagy ötven juh, vagy egy ló. A beduinoknál a nő értéke a család helyzete szerint változik, de sohasem a leány jó vagy rossz tulajdonságai, szépsége szerint. A sejk leánya ma ötszáz pengőnek megfelelő pénzösszegért, egy lóért és legalább tizenöt tevéért kel el. Az egyik keleti törzsnél az apa «khomset», azaz öt cikket kap a leányáért, melyeket tetszése szerint a leánynak adhat. Ez az öt cikk : egy szőnyeg, nagy ezüst orrkarika, ezüst nyaklánc, ezüst karkötők és a bagdadi szőnyeggyárból egy tevetarisznya. Házasság a nő megvétele nélkül a beduinoknál csak néhány gazdagabb törzsnél van szokásban.

A beduin apa az egyezség megkötése előtt mindig kikéri a leányának beleegyezését, amit a városi arabok nem tesznek. A leánykérés, illetve vásár a következő módon történik : a vőlegényjelölt a leány apjának sátrába jön, még egyszer előadja kérését, amidőn megjelöli az összeget, melyet hajlandó a leányért fizetni ; néha ez összeget ez alkalommal felemelik. Ha az összegben megállapodtak és a leány is beleegyezik, az apa átadja leányát a vőlegénynek és Allah áldását hívja le rájuk. A vőlegény a magával hozott kecskét levágja, lakomát készítenek, azt közösen elfogyasztják és az új férj sátorába viszi házastársát és kész a házasság. A sejk házassága természetesen nagy ünnepséggel és az egész törzsnek megvendégelésével történik.

Az apa visszautasíthatja a kérőt, még ha leánya beleegyeznék is a házasságba. Ebben az esetben a leány a vőlegénnyel megszökik. Ha elérik őket, mielőtt valamelyik sejknél menedékre találnának, a leányt megölik ; ha menedékre találnak, a sejk és a duár asszonyai befogadják a leányt, bizonyságul, hogy most már törvényes a házasság és minden jóvá lett téve. Ha azonban felfedik, hogy a leány már nem leány, csábítójával együtt kiűzik a duárból, de ekkor rendszerint a legény apja kezd tárgyalást a leány apjával és két összeget ajánl fel : az egyiket a csábításért, a másikat a házasságba való beleegyezésért.

Ha az arabnak erős gyanuja van feleségének hűtlenségéről, akkor bepanaszolja őt apjánál vagy fitestvérénél és ha a házasságtörés bebizonyosodott, az apa vagy a fitestvér vágja el az asszony

torkát. Ez a sorsa a házasnő elcsábítójának is. Ez a vérbosszú tartja az erkölcsiséget az araboknál.

A legtöbb arab megelégszik egy asszonnyal — egyszerre. A monogámiáért azonban kárpótolja magát asszonyainak gyakori változtatásával. A legkisebb ok is elég, hogy asszonyát elbocsássa e szavakkal: «ent talek — szabad vagy» és egy tevével visszaküldi családjához. Nem kell neki az okot megjelölni, a többiek nem szólják meg, hanem azzal mentegetik: nincs gusztusa hozzá. És már aznap eljegyzi magát mással, míg az asszonynak legalább negyven napig kell várni, hogy újból férjhez mehessen. Ha valaki idős családanyát taszít el magától, gyakran megengedi neki, hogy a sátorban élhet gyermekei között. Egy asszony három-négyszer is elválhat anélkül, hogy jellemében valami hiba volna. Moritz angol utazó beszéli «A second journey through Asia» c. munkájában, hogy ismert egy arabot, akinek ötven elvált felesége volt már. Akinek vesztegetni való tevéje van, feleségeit szabadon változtathatja.

A törvény az asszonynak is megenged valami válásfélét: ha nem boldog férje sátorában, atyjához vagy rokonaihoz menekülhet. Ilyenkor a férj szép ruhák, ajándékok ígéretével visszatérésre bírhatja, de ha az asszony nem hajlandó visszatérni, erőszakkal nem viheti vissza, mivel ez az asszony családjának becsületét sértené. Az egyetlen, amit a férj ilyenkor megtehet, hogy a válási szót, az ent talek-et nem mondja ki és e nélkül az asszony nem mehet újra férjhez.

Vallás és költészet.

Az összes beduinok mohammedánok és pedig az iszlám szunnita ágához tartoznak, amely a Korán mellett a hagyományt is elfogadja. A mult század elején igen sok törzs vahabitává lett, akik az iszlám tisztább formáját és a vallási törvények szigorúbb betartását hangoztatják. Ezeknek vezére Ibn Saud, Hedzsász királya, aki ma Mekkában és Medinában is uralkodik.

Transjordániában akadnak keresztény beduinok is, szakadárok és katolikusok egyaránt, de számuk igen elenyésző és a mohammedánokkal való folytonos együttlét kétségessé teszi kereszténységüket.

A beduin vallásossága csupán külsőségekben nyilvánul meg és ez is az iszlám szentélyeitől való eltávolodás arányában mindig kisebb. Az iszlám három szent városának: Mekkának, Medinának és Jeruzsálemnek közelében élő beduinok még adnak valamit vallásuk formáira és szertartásaira, de ezektől a helyektől távol élő beduinok nem igen törődnek a vallással. Ezért a hívő városiak

Palesztinában a beduinokat hitetleneknek tekintik, akik a törvényt és a prófétát megvetik.

Ábrahám öröksége még náluk az a hit, hogy van Isten, aki mindent teremtett, kormányoz, akitől minden jó származik. Néhány vallási kötelesség teljesítésével keresik kegyét megnyerni és türelmesen halnak meg, ha Allah kiszólítja őket az élők sorából. Az még a legtávolabbi sivatagban is megmaradt náluk, hogy munkájukat «bismillah», azaz Isten nevében kezdik meg és a Ramadán hónapban valamit böjtölnek.

Ez a nép nem volna kedvezőtlen talaj a hitterjesztés számára, de eddig nem igen terelődött a figyelem a puszták fiaira és nem ok nélkül, mert a pusztai nomád élet nagy eredménnyel nem kecsegtet. Amíg nem sikerül őket állandó letelepedésre bírni, amíg a puszta varázsa tartja őket békóiban, addig semmiféle misszió nem ér el tartós eredményt.

Palesztina földjén majd minden nagyobb duárnak van chatibja, aki az ünnepeket kihirdeti, a napi imádság idejét jelzi, a böjtöt tudatja. A chatib rendszerint az egyetlen a duárban, aki szükség esetén írni is olvasni is tud; ő volna a tanító, ha tanítványokat találna. De a beduin megveti a szellemi képzést, mivel szellemi erőit semmiféle alakításnak nem rendeli alá és nem is igen tiszteli azokat, akik az írás és olvasás mesterségét értik és szerintük ez a kenyérszerzés utolsó módja. Ezért a chatib nem is a törzs tagja, hanem a vidékről való fellah, paraszt és azok közül is az utolsó, aki szolgálataiért a nyáj termékeiből részt kap.

A kevés vallásosság mellett annál több a babona. Nagy befolyást tulajdonítanak a jó és a rossz szellemeknek az emberek és az állatok testére; a rossz szemnek, azaz az irígy emberek kívánságainak és átkozódásainak, különösen pedig a Koránban említett dzsinneknek, akik szerintük az emberek és angyalok közötti lények. Hitük szerint a rossz szellemeknek egész csapatai tanyáznak a pusztában. Ezekre a babonákra az a körülmény adhatott alkalmat, hogy a fáradtságtól kimerült zarándokok a mekkai csapatoktól visszamaradtak, rablóknak, vadállatoknak és a sivatag más veszélyeinek estek áldozatul, ők pedig ezt a rossz szellemeknek tulajdonítják.

A rossz szellemek, rossz emberek ellen, amilyenek szerintük különösen a borotvált arcúak, különböző babonás eszközökkel védekeznek. Például a Korán verseivel teleírt papírszeleteket égetnek el és azzal befüstölik a veszélyeztetett személyt. A legáltalánosabb védekezésük a rossz szellemek ellen, hogy talizmánokat, amuletteket hordanak, mint oroszlán, leopárd és más vadállatok fogait és

körmeit, vagy legtöbbször kék üvegfüzért látunk gyermekek és állatok nyakán, sőt még az autók kormánykerekén is.

Sok beduin a jegyzeteket gyüjtő európait is varázslónak tartja, aki asszonyainak árt, az esőt elűzi és gyakran már ezért sem tanácsos előttük jegyzeteket készíteni, eltekintve más kellemetlen gyanusításoktól. Sokszor a legfurcsább eszközhöz kell folyamodni, hogy az ember egy-egy pillanatfelvételt készíthessen vagy valamit feljegyezhessen.

Annak ellenére, hogy a beduin a szellem képzését már első elemeiben fölöslegesnek tartja, az *ékesszólás* nagy megbecsülésnek örvend náluk. Talán azért, mert az emberi szellemnek ez az adománya legtöbb alkalmat talál, hogy tetszésüket megnyerje és a sejknek nem volna köztük nagy becsülete, ha a bátorság és a vendégbarátság mellett nem rendelkeznék az ékesszólás adományával.

Nagyon kedvelt náluk a *költészet* is. Ifjúságuktól kezdve megszokták, hogy dallamos költeményekkel gyönyörködtessék őket. Bár költészetük kevésbbé tartalmas, de nyelvük gazdagsága miatt kellemesen csengő rímelést visznek költeményeikbe. A rímelés pedig a beduinnak oly folyékony, hogy néha veszekedés közben is rímekben átkozódik és káromkodik. Költőik többnyire rögtönzők, akik bár írni és olvasni nem tudnak, de a legtökéletesebb verslábakban alkotják énekeiket és alkalmi verseiket. Költeményeik többnyire dicshimnuszok egy-egy vitéz sejkről vagy a beduinok hadi és szerelmi kalandjaikról énekelnek.

Ritkán írják le költeményeiket, leginkább szájról-szájra terjednek és minden beduin tud egynéhányat közülök. A régiek eltűnnek, mikor újabbak keletkeznek. Néhány epikai költemény azonban nagyon régi időkből fennmaradt és ezek elődeik hőstetteit beszélik el. Nagyon kedvelt hősköltemény és általánosan elterjedt egész Egyiptomban, Arábiában, Palesztinában és Szíriában a «Beni Halal győzelmi énekei». A Halal beduin törzs volt és a mohammedánok vallási háborújában fontos szerepük volt a törzs fiainak. A költemény főhőse Ibn-Sed, Tunisz meghódítója, aki egyszerű katonából lett fejedelemmé, de ekkor írigy vetélytársa meggyilkolta őt. E terjedelmes énekek költőjének Hassan el Cheddry sejket tartják; általános elterjedését dallamosságán és a rímelés gazdagságán kívül a beduin élet pontos és amellett festői megrajzolásának kell tulajdonítanunk.

Ezenkívül még általánosan ismert Antarnak, a híres rabszolgának történetéről szóló hősköltemény, amelyet Seli es Cyrnek tulajdonítanak.

Az arabok a *muzsikát* sem vetik meg. A hősköltemények énekét

a rhabábe egyszerű, majdnem panaszos hangjaival kísérik, melynek húrjaiba lelkesen belevág az arab énekes, mikor esténként a duárban lobogó tűz köré gyűlt hallgatóságát szórakoztatja. A rhabábe bőr fölött kifeszített húrok, amelyhez a chamandzse is hasonló. A nakara rézabroncsra feszített bőr, melyet faütőkkel vernek, mint a dobot. Kedves szórakozásuk még a *tánc* is, melyet ének kíséretével lejtenek. Ünnepi alkalmakkor este a duár közelében levő térségre vonulnak és két sorban felállnak, külön a férfiak és külön a nők és megkezdődik a tánc, amely a test hajlongásaiból és az egész sornak a mozgásából áll. Az hallatlan dolog, hogy a férfi és a nő egymás kezét megérintené vagy összefogózkodnának. Ezzel az egyszerű tánccal is elszórakoznak és a beduin a legnagyobb lelkesedéssel beszél erről a táncról.

Szent hegyek magaslatain.

Galileának két hegye fontos szerepet játszik a vallástörténetben, mert mindkettőn az istenség különös megnyilatkozása történt: az egyik Kármel hegyén az ószövetségben, a másik Tábor hegyén az újszövetségben. Mindig különös örömömre szolgált, ha a kedves Galileába eljutottam és ez, hála Istennek, elég gyakran megtörtént, mert a saját érdekemben tett utazásokon kívül a zarándokcsapatokat is elkísértem, akik Haifában szálltak hajóra, hogy hazatérjenek. Egyik ily utazásom volt, amikor a domonkosok társaságában a Genezáret-tó partjairól Felső-Galileán át Kármel hegyére, onnan Názáretbe, az Úr szűkebb hazájába jutottunk, ahonnan kirándulást tettünk a Táborra.

A kellemes október friss, reggeli levegőjében élveztük a tó szépségét, amint autónk a parton húzódó műúton rohant előre Tibériásból Felső-Galilea hegyeire, fel a «hegyen épült város», Safed felé. Utunk a honfoglaló cionista zsidók koloniái mellett visz tova; itt van például Roh-spina, ahol a romániai zsidók Rothschild támogatásával selyemgyárat alapítottak. Az Úrtól a hegyi beszédben említett «hegyen épült város» lakosai ma is nagyrészben bevándorolt lengyel zsidók, akik szerint a Messiásnak Safedből kell származnia. A kereszteseknek hatalmas váruk épült e magas helyen, de a XVIII. században földrengés pusztította el a várat, amikor a városban is ötezer zsidó veszítette életét.

Safeddal szemben van Palesztina legmagasabb hegye, a Dzsermák, 1200 m; de ez is csak oly terméketlen, kopár, mint Felső-Galilea legtöbb hegye. Felső-Galilea hegyeiben csak kevés zsidó, mohammedán és keresztény falut találtunk, nem csoda, a kevés szántóföldből és az olajfaligetekből több ember aligha élhetne meg. Az egész úton szórakozásunk volt a remek kilátás a távoli Nagy-Hermonra és a Földközi-tengerre. Mikor a hegyekről a síkságra értünk, az úton elszórt ágyúcsövek, régi lövedékek arra mutattak, hogy stratégiailag fontos ponthoz közeledünk, és csakugyan csakhamar feltűnik az Akkót övező széles várfal a

sáncárkokkal, felvonóhidakkal, amelyek csatákban gazdag történetre utalnak.

A föniciaiak Acco-ja, a görögök Ptolemais-a, a keresztesek Saint Jean d'Acre-ja, a mai Akko Palesztina egyik legrégibb városa. Kevés város van a földkerekségen, mely annyiszor cserélt gazdát, mint ez a város. Föniciaiak, egyiptomiak, macedónok, rómaiak, bizánciak, arabok, keresztesek, szaracénok, törökök, franciák, ismét egyiptomiak és törökök voltak az urai ennek a négyezeréves városnak, most pedig az angolok birtokában van.

A város mai képe hűen tükrözteti vissza a mult viszontagságait. A tenger felől még áll a magas fal tornyokkal és a kettős kikötővel, melyekben ma már csatahajók helyett békés kalmárhajók horgonyoznak. A szárazföld felől a városfal elég roskatag állapotban van, a törököktől 1843-ban újjáépített fellegvár pedig, melyet egy angol tiszt jóvoltából belülről is megtekinthettünk, most börtön és katonai kórház. Ez volt a jeruzsálemi latin királyság letűnése után a keresztesek főbástyája 1291-ig, amikor a keresztény seregek végleg kivonultak a Szentföldről. A város az ő idejükben élte legszebb éveit. 180.000 lakossal nagy virágzásnak indult, falai között megfordultak Szent Lajos és assisi Szent Ferenc, aki itt alapította az első szentföldi rendházat 1219-ben; itt alakult meg a német lovagrend is. Az utolsó ostrom borzasztó volt a keresztényekre; a törökök az összes kereszténveket felkoncolták, akik nem tudtak a tenger felé bárkákon elmenekülni.

A város főépülete Dzsezsár pasa mecsete, amely sudár pálmákkal és ciprusokkal díszített udvar közepén áll. Az épület a rómaiak Cesareájából elhordott értékes építőanyagból készült; a mecset mögött kis kupolás épületben az alapító pasának és Szulejmán mameluk szultánnak a sírját mutogatják. A bazárok hatalmas csarnokai a domonkos-atyák régi kolostora és a klarissza-apácák zárdája volt. Egyébként a városnak ma meglehetősen mohammedán jellege van annak ellenére, hogy a keresztesek ebben a városban voltak a leghosszabb ideig.

Akkóból a Földközi-tenger partján autóztunk tovább, de nem tudtunk a csábításnak ellenállni és a tenger hűsítő vizében az egész társaság felüdült. Innen azután a homokos tengerparton folytattuk utunkat Haifába.

Haifa vagy Caifa a történelemben igen későn tűnik fel; ez a jövő városa. Az új vasútvonal megépítése óta nagy kereskedelmi virágzásnak indult, most hatalmas kikötőt építenek, amely fellendíti a várost. Mivel a városban semmi érdekesség nincsen, rögtön felhajtattunk *Kármel hegyére.*

Kármel a neve annak a 25 km hosszúságban és 8—10 km szélességben húzódó hegyláncolatnak, melynek lábait a Földközitenger hullámai mossák, míg keletről az Esdrelon síksága terül el. A hegység élénk üdesége még ma is fogalmat nyujt régi termékenységéről; szép fekvése és termékenysége az ószövetségben közmondásos volt. Isaiás szerint a Messiás idejében a pusztaság is virágozni fog, «Libanon és Kármel szépsége lesz osztályrésze» (XXXV. 2.); az Énekek énekének szerzője pedig azt énekli jegyeséről, hogy «feje, mint a Kármel», olyan szép. (VII. 5.) Valamikor népes is volt, ma mintegy húsz nyomorult mohammedán és görög ortodox falu van e nagy területen, amely inkább vadállatokban népes; róka, sakál, vaddisznó és gazella bőven akad. Újabban pedig a kormány itt is sokat tesz az erdészet fejlesztése érdekében; évenként nagy összegeket fordít új ültetvényekre, amelyek már is mutatkoznak és a kopár hegyeket zöldbe öltöztetik.

Miután a kármelita atyák kolostorában épült csodaszép templomot meglátogattuk és a Kármelhegyi Boldogasszony szép szobra, Caraventa híres genuai művész alkotása előtt tisztelegtünk, felmentünk a hegy csúcsán épült Stella maris zarándokház terraszára, ahonnan remek kilátást élvezünk. Előttünk fekszik Haifa az új kikötőjével, távolabb Akko, azután Felső-Galilea apró falvai, majd északabbra Tirusz, a Nagy-Hermon, sőt a Libanon csúcsai is kivehetők, a tengerben a régi Porphyrionnak romjai, délre pedig Tanturah pálmaligetei. Míg a kellemes tengeri szellő hűs levegőjében a pompás panorámát élvezzük, az egyik kedves kármelita atya elbeszéli e helynek eseményekben, örömökben és borzalmakban gazdag történetét.

Kármelt híressé tette az ószövetségben Illés próféta, aki itt művelte a zsidó nép előtt legnagyobb csodáját, mely az istenség különös megnyilatkozása volt. Achab, Izrael királya elhagyta Jehova tiszteletét és pogány feleségének, Jezabelnak, rábeszélésre Baalnak áldozott. Illés hosszú szárazságot hirdetett, amely be is következett és a nagy éhinség következtében emberek, állatok pusztultak egyaránt. Erre Achab Illés felszólítására összegyüjtötte Izrael népét és Baal félezer papját a Kármel hegyére, a mai Mukhrakahn, az «Áldozat helyén», melyet kis kápolna jelez. Itt történt a nagy próba, vajjon Jehova vagy Baal az igaz Isten? A próba az volt, hogy mindkét fél — Illés és Baal papjai — oltárt építenek, áldozati áldozatot helyeznek rá, de tüzet nem gyujtanak, ezt ki-ki a saját Istenétől kéri, aki erre tüzet küld az égből, az az igaz Isten.

A királyok első könyvének 18. fejezete hosszan leírja a próbatételt, amely természetesen Jehova fényes győzelmével, a zsidó nép megtérésével és Baal 450 papjának legyilkolásával végződött.

A pogányok előszeretettel keresték fel a nekik is szent hegyet. Kr. e. a VI. században Pythagoras látogatta meg és Jambliquus történetíró szerint gyakran látták a hegyen összeszedett imában elmerülve. Tacitus is megcsodálta ezt a hegyet és az Istennek tiszteletét, aki nem akart sem oltárt, sem szobrot, hanem csak a szabad ég alatt áldoztak neki. Vespasianusnak a Kármel hegyén jósolta meg Basilides nevű pap hadjáratának sikerét, mikor serege élén Jeruzsálem ellen indult. Idősebb Plinius pedig érdekes elbeszéléseket hagyott az utókorra Kármel és Juda pusztáinak remetéiről.

Kármel sorsa a keresztény korban igen változatos volt. Keresztény remeték csoportosultak ugyanitt, akik közül többen kísérhették az Urat működése alatt. Nem tudjuk, volt-e már az első századokban valamiféle szervezetük, de a III. századtól már megtaláljuk náluk a Szent Szűz tiszteletét. E keleti kolostorok egyikéből indult ki a XII. század folyamán a kármeliták latin rendje, amelynek — bizonyos értelemben — ősatyja és alapítója maga Illés próféta.

Berthold de Limoges francia keresztes lovag 1090-ben fogadalmat tett, hogy szerzetesrendbe lép. Jeruzsálem elfoglalása után elhagyta a sereget és a görög ritusú remetékhez csatlakozott Kármel hegyén. Mikor a kolostor feje meghalt, a jeruzsálemi latin pátriarka, az összes kolostorok feje, a régi katonát tette Kármel elüljárójává, akit a szerzetesek is szívesen fogadtak. Ekkor többen csatlakoztak a keresztesvitézek közül Kármel szerzeteseihez, akiknek Berthold az egység kedvéért a latin ritust írta elő. A különálló remetekunyhók helyébe Illés forrásánál, magányos völgyben nagy kolostort építettek. A régi bizánci kolostor helyén Illés barlangjánál abban az időben csak kis kápolna állt.

A rend gyorsan terjedt; Jeruzsálemben az Aranykapunál és Antiochiában is emelkedtek kolostorok. Maga az alapító, Berthold, a jeruzsálemi latin királyság bukását is látta, mert 1188-ban halt meg 115 éves korában.

A XIII. században nagyot fejlődött a kármeliták rendje, különösen Szent Brokárd buzgólkodására. Brokárd Jeruzsálemben született francia szülőktől, korán belépett a szerzetbe és Berthold halála után őt választották meg általános főnöküknek. Szent Albert, az Acre-ban székelő jeruzsálemi pátriarka adta 1212-ben a ma is érvényben levő szabályokat; ez a pátriarka volt törvényhozójuk, védnökük és több kolostor alapítója. A szerzetesek meg-

kapták Galilea szentélyeinek őrizetét, főkolostoruk megmaradt Illés forrásánál, melyet Szent Brokárd-kolostornak neveznek.

A XIII. században élt a kármelhegyi kolostorban Stock Simon, aki később visszatért Angolországba, ahol a skapulárét kapta a Szent Szűztől. Ebben az időben Szent Brokárd-kolostor szerzeteseit kétszer is lemészárolták arab banditák, mire az általános főnök székhelyét Európába tették át.

A keresztesek elvonulása után Kármel hosszú ideig elhagyatott volt, csupán rablók tanyáztak a romok között. 1630-ban Prosper de Navarre francia kármelita vállalkozott a rend szülőföldjének visszaszerzésére. Két társával letelepedett Kármel-hegy lábánál, a prófétaiskola barlangja mellett, de mivel a közelben lakó indiai dervisek folyton zaklatták őket, feljebb vonultak; kis kolostort építettek és minden vasárnap Illés barlangjához mentek misézni. Ez a nehéz állapot 1767-ig tartott, amikor XV. Lajos közbenjárására a szultántól engedélyt kaptak nagyobb kolostor építésére. Bonaparte Napoleon 1799-ben már nagy kolostort talált Illés barlangjánál, melyet a francia tábornok visszavonulása után a törökök felgyujtottak és leromboltak.

Később egy kármelita megkísérelte a kolostor helyreállítását, de Abdallah pasa a kolostor alapjait felrobbantotta és palotát építtetett magának. 1827-ben sikerült Konstantinápolyban a francia követnek engedélyt kieszközölni új kolostor építésére, amely a mai épület. A kolostor feje a Rómában székelő általános rendfőnök, akinek helyettese vezeti a kolostort. 1931-ben itt, az anyakolostorban tartották általános zsinatjukat, melyre az egész világból összejöttek a kármelitakolostorok küldöttei, köztük P. Hász Brokárdot is itt üdvözölhettük a Szentföldön.

Mire a kedves jó páter befejezte elbeszélését, gyönyörű holdvilágos este lett és a tenger színe titokzatosan tükrözte vissza a hold sárga fényében ennek a hegynek, szomorú és örvendetes történetek színterének éles vonalait.

Másnap reggel, miután mindnyájan miséztünk, lóra ültünk és elindultunk a történeti helyek meglátogatására, melyekről a páter oly sokat tudott elbeszélni. Először is a *próféták iskolájához* lovagoltunk, a Kármel-hegy lábánál, a tenger partján. Ma a barlang fölött a moszlimok mecsete áll. Innen félórai lovaglás után *Illés forrását* találtuk, ahol narancs-, füge- és gránátalmafák zöldelnek nagy termékenységben. Majd hosszas, elég kínos lovaglás után felértünk a Kármel-hegyláncolat végső pontjára, az *Áldozat kápolnához* 515 m magasra, ahol — némelyek szerint — Illés próféta csodája játszódott le. A kápolna mellett az atyák kis

kolostort építettek, melynek terraszán kipihentük fáradalmainkat, jó étvággyal elköltöttük a magunkkal hozott élelmet és élveztük a nagyszerű kilátást Esdrelon síkságra.

Megállapodásunk szerint ebéd után lelovagoltunk a síkságra, ahol már várt autónk; a lovakat kisérő mukárik visszatértek Haifába, mi pedig a síkságon keresztül folytattuk utunkat Tell el Mutasellimbe, a történeti Megiddóba, ahol az utóbbi évek leghíresebb ásatásait végezték.

Megiddo fontos erődítmény volt a Via marison. Legelőször Egyiptom történetében találkozunk nevével, de a rómaiak is felépítették és Legio nevet adták neki, mert a VI. légiójuk itt székelt. A világháború előtt a németek, most pedig az amerikaiak és az angolok nagymérvű ásatásokat végeztek. A munka éppen folyt és a mérnök vezetésével megtekintettük a már kiásott romokat. Az ásatások között legjobban megragadták figyelmünket az érdekes városkapu, a kánaáni és föniciai házak alapszerkezete és főképpen a vár istállóinak romjai, ahol minden ló számára elkülönített hely volt kőből kivájt jászollal. A város már Kr. e. 2500 évvel szerepel. Később III. Thutmes fáraó a város fejedelmét adófizetővé tette. Megiddo Salamon király alatt is szerepel és mivel róla ismeretes, hogy rengeteg lovat tartott, az istállókat az ő építkezéseinek tartják.

A várost három-négyezer évvel ezelőtt valószínűleg rabszolgák építették és most, Krisztus után a huszadik században, azt mondják, nincs rabszolgaság. De ahol itt a romok kiásatásán robotoló néhány száz arab férfit és nőt látta, az megértette az ókor rabszolgáinak keserű sorsát, szenvedését, az emberi méltóság lealacsonyítását az állati fokra. A munkafelügyelők ostorral a kezükben hajtják őket munkára, ezek pedig dacos odaadással, szótlanul végzik munkájukat. Mintha az egyiptomi fáraók építkezéseit néztem volna az égő keleti nap alatt, amint a keleti ruházatú arabok a rabszolgák köntösében a romok között sürögtek-forogtak.

Az ásatások megtekintése után a vezető régész az ideiglenesen felállított múzeumba vezetett, ahol a romok között talált tárgyakat gyüjtik össze: korsókat, gyöngyöket, ékszereket, más dísztárgyakat és házi eszközöket. Majd betekintettünk, ha szabad mondanom, az archeológia műhelyébe, ahol rajzokat, fényképeket készítenek a romokról, melyek segítségével ott helyben egy szobrász mintázza kicsinyített formában a megfelelő épületeket és elénk varázsolja a korabeli várost. Erről ismét fényképeket vesznek fel és így kerül a nagyközönség elé a fáraókkorabeli Megiddo város képe.

Érdekes történeti és régészeti tapasztalatokkal gazdagodva folytattuk utunkat Galilea szívébe, Názáretbe.

Názáret.

Autónk Jezrael síkságán közeledik a város felé. Előttünk meredek és magas hegy, a Dzsebel Kafnah — az Ugrás vagy az Örvény hegye — amelyre a hagyomány szerint a zsidók Jézust felhurcolták, hogy őt onnan letaszítsák, mivel prófétának mondotta magát. Akár Jeruzsálem, akár Haifa felől jön a zarándok, a hegyláncnak ez a két fenséges és ijesztő bércben végződő csúcsa tűnik fel legelőször. Elég nagy munkájába kerül az autónak, míg a 400 méter magas hegyre az éles szerpentin utakon felkerülünk, de azután nagyszerű látványban van részünk; előttünk fekszik Názáret amphiteátrumszerűen elhelyezkedve, kertektől övezett fehér házaival a szemben lévő Sain-hegy oldalán. A kisebb házak között feltűnnek a hatalmas katolikus intézmények, mint a ferencesek új, nagy kolostora, a szaléziánusok intézménye és különböző női szerzetesrendek iskolái és kórházai.

Miután poggyászainkat a Casa Novába lehelyeztük, elindultunk a szentélyek és a város megtekintésére. Az említett kettős bibliai esemény helyét a hagyomány megőrizte, a hit tisztelettel vette körül, a hitetlenség pedig gyűlölettel elkerülte. A názáreti ház helyén a bizánci császárok alatt templomot emelt a hit, ugyanott, ahol Gábriel angyal a Szent Szüzet üdvözölte. A keresztesek Názáretet Galilea fővárosává tették és érseki rangra emelték. Az ő távozásuk után Bibars szultán a bazilikát leromboltatta és csak a XVII. században sikerült a ferences atyáknak a mai templomot építeni, amelyet rövidesen lebontanak és a régi bizánci bazilika alapjain építik fel az új nagyszerű bazilikát.

A názáreti ház, ahol a Megtestesülés titka történt, szokásos palesztinai ház volt: sziklába vájt barlang, mely elé kis építmény támaszkodott a domb oldalához. Igy megértjük azután, hogy a lorettói házról szóló hagyomány nincs ellentétben, amit a názáreti barlanglakásról mondunk. A lorettói ház a barlang előtt álló kis építménynek felel meg, amint a méretei is bizonyítják. Mindenesetre nem szabad a názáreti ház történelmi hitelességét összekeverni a lorettói háznak jámbor hagyományokon alapuló létezésével.

Tisztelettel a szentély iránt, lemegyünk a fenséges titkok színhelyére. Kisebb előcsarnokból az angyali üdvözlet kápolnájába lépünk, a sziklába vágott helyiségbe, ahol az oltár fölött az itt lejátszódott eseményt ábrázoló képen azt olvassuk: «Verbum caro *hic* factum est — Az Ige itt megtestesült».

Itt jelent meg a betlehemi angyalsereg előőrséül az angyal; itt csendült meg először az Ave Mária lágy zenéje az angyal ajkán; itt lett az evangélium titkos valóság; itt nyilt meg az ég a tavaszi szent éjen, hogy az isteni termékenység a legszebb szűzi lélekbe leszálljon; itt volt az első Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepe.

A legrégibb zarándokok két templomról emlékeznek meg: az angyali üdvözlet templomáról, ahol a Szent Szűz eljegyzése előtt lakott és *Szent József házáról*, ahol a Szent család lakott. Ez a hely a kolostor másik oldalán van, és ma szép új templom emelkedik fölötte. E templom oltárképének felírása hirdeti a történeti tényt: «Hic erat subditus illis — Itt engedelmeskedett nekik». Ide, Szent József háza mellé helyezték most a ferencesek noviciátusukat, hogy a názáreti ház szellemében növekedjenek az újoncok is «bölcseségben és kedvességben Istennél és embereknél»; hogy itt tanulják meg a munka szellemét, ahol az Úr is dolgozott, nemcsak mint az ácsnak a «fia», hanem Márk evangélista szerint maga is mint «ács». A názáreti házban nem lehetett restségre találni, mert lakói nem úgy éltek, mint Szent Antal a pusztában, akinek a holló hoz kenyeret, hanem a jó öreg «szolga» felgyűrkőzve, zörgő bőrkötényében, kérges kézzel, megfeszüléssel dolgozott, hogy a Szent család kenyerét megkeresse. Itt a templom szentélye alatt rejtőző sziklafalak tudnának beszélni arról, hogy mély gondok közepette dolgozott Isten tervein a hű szolga, aki mindent uráért tesz, akinek nincs saját gondolata, aki a szent titkok hátterében áll, akiről a Szentírás nem tud sokat, akit a világ sem nagyon ismer, de ő kitartóan szolgálja az Urat e szenthelyen, mint «fidelis servus».

Az Angyali üdvözlet- és a Szent József-bazilikákon kívül más történelmi helyei is vannak a kis városkának. Elindulunk a szűk utcákon és a népes bazárokon, ahol a város életét és lakóit is jobban megismerjük. Ez a város is, mint Betlehem, zsidótól mentes; a város 8500 lakosa közül másfélezer mohammedán, a többi keresztény; ezek fele latin, görög és maronita ritusú katolikus, a másik fele szakadár görög. A názáretiekről ma sem lehet sok jót mondani, ma is bátran kérdezhetjük az apostollal: «Jöhet-e valami jó Názáretből?» (Ján. 1. 46.) Palesztinának nincs oly városa, ahol annyira változnának a vallási viszonyok, mint Názáretben. A város lakosai elődeikhez, Jézus kortársaihoz méltó és hű utódok: zavargó és nyugtalan elemnek ismerik őket az egész tartományban. Még a katolikusok sem alkotnak egységes frontot: vannak, akik Pétert követik, vannak, akik Pált vallják fejüknek; a hívek a ferencesek és a latin pátriárkátus pártjaira oszolnak. A lakosság nagyobbára földmívelő nép és munkaszeretetüknek tulajdonítható, hogy jobb

anyagi viszonyok között élnek és kevesebb közöttük a szegény, mint másutt.

Látogatásunk közben máris eljutottunk a régi *zsinagógához*, amely fölött most a katolikus görögök temploma áll. Itt játszódott le az evangéliumból ismert esemény, amikor az Úr megjelent a zsinagógában «és adaték neki Izaiás könyve. És föltárván a könyvet, azon helyen találá, hol írva van: Az Úr lelke rajtam, azért kent fel engem és elküldött engem örömhírt vinni a szegényeknek, meggyógyítani a töredelmes szívűeket». (Luk. 4. 16.) Az Úr bemutatja magát polgártársai előtt mint a Szentlélektől felkent embert: «Ma beteljesedett az írás előttetek». De azok nem azt nézték, hogy a Lélek árad belőle, hanem a véren, a ruhán, a látszaton fönnakadtak «és mondák: nemde, ez József fia?», az ács fia és pörbe szálltak vele. «Ő pedig mondá: bizony egy próféta sem kedves hazájában», mire a názáretiek Jézus halálát akarták.

Názárettel szemben van egy kis domb, melynek Boldogasszony ijedelme a neve; a hagyomány azt beszéli erről, hogy a Szent Szűz ide sietett és innen nézte végig a történteket, mikor a zsidók Jézust a hegyre hurcolták.

A zsinagógától nem messze fekszik a város egyetlen forrása, *Mária kútja*, amelynél a Szent Szűz is többször megfordult, mert akkor sem volt más forrása a városnak. Most is folytonos a jövés-menés; asszonyok, leányok tömege jön a kúthoz és ügyesen viszik fejükön a korsót, akárcsak elődeik kétezer esztendővel ezelőtt.

Szívesen időztünk Jézus szűkebb hazájában, ahol hosszú éveken át isteni életet élt. Sokan nem értik, mit csinált az Úr majd 30 éven át Názáretben? Akadnak, akik azt felelik, hogy ezen idő alatt Indiában élt és a bráminok bölcseségét tanulmányozta. Ha felütjük az evangéliumot, megtaláljuk az egyszerű feleletet kérdésükre: élt, mesterséget folytatott, fűrészelt, faragott, «növekedett bölcseségben, korban és kegyelemben». Legegyszerűbb cselekedetei is, mikor a kútra megy vízért, mikor nevelőatyjának segít, örök értékűek, mert az örökkévalóság jegyében az Atya akaratát teljesítette. Az emberi szem csak az ács családját látta, de a hit az ács fiában Istennek valóságos Fiát, a Szent Szűzben nem az ács feleségét, hanem az Istenanyját látja.

Tábor magaslatain.

Názáretből utunk galileai kirándulásunk utolsó állomására, Tábor hegyére vezetett. Esdrelon síkságán utaztunk, annyi véres harcnak színterén. Itt verték meg a zsidók Debora és Barac vezérlete alatt Sisara kananeus seregeit; Saul itt küzdött a filiszteusok

ellen; Vespasianus ide csalta le a zsidókat Tábornak fallal megerősített várából; itt vívta meg Bonaparte Napoleon híres tábor-hegyi csatáját, amikor az ötször nagyobb török sereget megsemmisítette.

Ma Esdrelon síksága Palesztina legtermékenyebb talaja, a zsidó telepek jórésze is errefelé van, ahol a legmodernebb gazdasági gépekkel dolgoznak. Itt egymás mellett látjuk a zsidók gőzekéjét a Kis-Hermon lábánál elterülő sziklás talajon az arabok ősi primitív ekéjével, a fára erősített vasrúddal, mert csak ezzel lehet boldogulni a köves talajon, amely a modern eke széles pengéjét csakhamar hasznavehetetlenné tenné. Amint a modern szállítási eszközök, a vonat és az autó, nem szorítják ki a «sivatag hajóját», a tevét, amellyel mindenhová eljut a karaván, a modern eke sem teszi fölöslegessé a primitív ősi ekét; így egészíti ki egymást négyezer év kultúrája Palesztina ősi talaján.

Tábor-hegy lábánál nyomorult kis arab falut találunk: Deburiéht, ahol a jó út is elfogy és kezdődik az emelkedés. Éles kanyarulatokban gazdag szerpentinúton jut fel az autó és bizony félelmetes letekinteni a mélységbe a keskeny útról és mindenki érzi, hogy a soffőr ügyességére van bízva életünk. Gyakran vezettem fel zarándokokat, de még mind nagyokat fohászkodtak: «hogy már csak fenn volnánk», és hála Istennek, még mindig baj nélkül tették meg az utat.

Tábor hegyének az ószövetségben semmi különösebb szerepe nem volt, neve ugyan itt-ott a zsoltárokban és a jövendölésekben előfordul, hogy majd énekelni fognak róla. És valóban, Tábor az újszövetségben fenséges események színhelye lett, utána pedig a népek vetélkedésének célpontja.

A keresztény hagyomány ide helyezi az evangéliumokban elbeszélt eseményt az Úr színeváltozásáról.

De vajjon joggal teszi-e ezt a hagyomány?

Az evangélium nem nevezi meg a hegyet, csupán ezt tudósítja: «És hat nap mulva maga mellé vevé Jézus Pétert, Jakabot és Jánost, felvivé őket egy magas hegyre külön és színében elváltozék előttük és fénylék orcája, mint a nap, ruhái pedig fenérek lőnek, mint a hó. Felelvén pedig Péter, mondá Jézusnak: «Uram, jó nekünk itt lennünk!» (Máté 17. 1.)

A leghathatósabb érvek támasztják alá ezt a hagyományt. Mikor Péter apostol, a szemtanu, az Úr színeváltozásáról beszél, «Szent hegyet» emleget és ebben a korban a rabbinusok, sőt Josephus történetíró szerint is a «Szent hegy» Tábor hegye volt, amint a «Szent Város» alatt Jeruzsálemet értették és értik.

De a másik két szemtanu is elbeszélte ezt az eseményt az Úr feltámadása után és így a hagyomány kezdettől fogva ide helyezte, amint az első század végén szerkesztett «Tizenkét apostol tanítása» is írja : a Szentlélek Jézust «Tábor hegyére vezette».

Ettől kezdve nagyon forgalmas élet volt a hegyen : Tábor története a «Megdicsőülés» szentélyének története. A IV. század zarándokai megemlékeznek a szép templomról, kolostorokról, melyeket a bizánci császárok építettek ezen a helyen. A mohammedán arabok ezeket mind elpusztították, de a keresztesekkel ismét új virágzás indult meg a Táboron. Hosszadalmas volna ismertetni e hegy történetét ebben a században, de egy eseményt nem szabad mellőznünk : Saladin utódja, Melek el Adel egyiptomi mérnökökkel erődítményt építtetett Tábor fensíkján, hogy ez menedékül szolgáljon a keresztesek ellen való küzdelmeiben. Ekkor történt, hogy III. Ince pápa 1215-ben a lateráni zsinaton sürgette az ötödik keresztes hadjárat elindulását. A keresztény hadsereg II. Endre magyar király, Lipót osztrák herceg és Bajor Lajos vezetése alatt meg is érkezett; megtámadták a táborhegyi erődítményt, megmászták a hegyet, sok derék kereszteslovag — köztük magyarok — vére is folyt, de a döntő pillanatban a vezérek egyenetlenkedése lehetetlenné tette a további előhaladást. A sereg szomorúan visszavonult Saint Jean d'Acreba és Endre magyar király visszatért hazájába ; azóta viselik a magyar királyok a «jeruzsálemi király» címet.

Tábor hegye továbbra is változatos események színtere volt, míg végre 1631-ben a ferences atyák Fakreddin libanoni emir jóvoltából birtokukba vehették, de csak a mult század végétől végezhettek ásatásokat, amikor megtalálták a bizánci és a keresztes építkezések alapjait, melyeket ma is láthatunk.

Az új bazilikát 1921-ben építették fel a régi bizánci bazilika alapjain. Ez a templom ma a legfényesebb bazilika a Szentföldön és aki tüzetesebben megszemléli, nem csodálkozik, ha hallja, hogy majdnem egy millió fontsterlingbe került. A bazilikát a híres betlehemi kövekből építették, csipkefinomságú, nagy művészettel kidolgozott kőfalai, márványtalaja, rengeteg mozaikdíszítése méltó emléket varázsolnak erre a helyre, ahol a fenséges esemény lejátszódott.

A háromhajós nagy bazilika bejáratának két oldalán Péter ama szavai szerint : «Uram, jó nekünk itt lenni, építsünk három hajlékot» ... jobbra Mózesnak, balra pedig Illésnek szentelt kápolna van egy-egy freskóval Mózesről a Sinai-hegyen, Illésről Kármel hegyén. A bazilika szentélye mélyebben fekszik, oltára az eredeti bizánci bazilika oltárköveiből áll.

Felejthetetlenek számomra a pillanatok, amikor ezen a helyen ismételten állhattam az Istenfiának szent testével kezemben. Akkor meleg áramlás szürönközött lelkembe és szerettem volna Péterrel felkiáltani: Uram, jó nekem itt lenni, itt a világtól messze, a lelki emelkedettség magas hegyén. Amint innen élveztem a nagyszerű kilátást Galilea hegyeire és síkságaira, a kedves Genezáret tavára, a Hermonnak örök hóval borított csúcsára, távol a poros, lapos világtól, szerettem volna mindig itt maradni, az isteni felvilágosítás magas régióiban, közel Istenhez. Itt lelkem megtelik isteni gondolatokkal és lelkesüléssel, felemelkedik az idő, világ, mulandóság és gyengeség fölé; itt az istenegyesülésben lelkem szineváltozása történik. De hallom az Úr szavát: menjetek, tanítsatok... és hálával a dicsőséges Krisztus iránt, aki nekem a lélek ünnepén a vigaszok e tavaszi virágfakadását nyujtotta a Szentföldön, megyek és követem a hívó szózatot...

Fáraók földjén.

A SZENTFÖLDDEL közvetlen összeköttetésben állt Egyiptom már az ókori történelemben is. A zsidók onnan vonultak vissza az Igéret földjére, a gyermek Jézus odamenekült Heródes gyilkosai elől, tehát érthető, hogy a szentföldi utas is különösen vágyódik e földre, ahol a történelem hatalmas távlatai tárulnak fel az utazók lelki szemei előtt. Ez a föld rendkívül gazdag történelmi emlékekben a piramisok korától egészen napjainkig, tehát majd hatezer év emlékeit őrzi. Ezek a profán és szent emlékek irányították az én lépteimet is a fáraók földjére, ahol téli hónapokat töltöttem, tehát a legkellemesebb időben töltöttem napjaimat kulturtörténeti kutatásokban. Elmerültem hatezer év alkotásainak szemléletébe. Rengeteget alkottak a fáraók harminc dinasztiája, a görög-római, a bizánci és a VII. századtól a mohammedán arab uralom birtokosai, míg napjainkban az európaiak, főleg az angolok és a franciák gazdagítják ennek a földnek kultúráját.

Magának, a mai fővárosnak, Kairónak három hatalmas múzeuma már sejteti e föld történelmi kultúráját, sőt nagy történetét is. A három nagy múzeum három hatalmas kornak kincseit és maradványait rejtegeti és tárja a csodálkozó látogató szeme elé. Az «Egyiptomi múzeum» a fáraók korának értékes maradványait: hatalmas szarkofágokat, múmiákat, szobrokat, reliefeket, akkor használt házi eszközöket, a művészetnek, a vallásnak emlékeit, és nem utolsó látványosság ott ma Tut-ench-Ámun, a népies Tutenkámen mesébeillő színarany koporsója, koronája, mérhetetlen arany- és drágakőkincsei, gyűrűi, palotájának drága felszerelései, amelyeket a thébai Királyok völgyében feltalált sírjából mind ide szállítottak. Ez a múzeum majd négyezer év magas kultúrájának emlékeit tömöríti össze. Az Ó-Kairóban levő Kopt-múzeum a keresztény bizánci kornak emlékeit és kultúráját ismerteti meg a látogatóval; különösen értékes kéziratai és irodalmi termékei ragadják meg a látogató figyelmét. Az Arab-múzeum pedig a VII. századtól majd-

nem másfélezeréves mohammedán uralom művészeti és irodalmi alkotásait őrzi.

Maga a város, a «mohammedán Róma», ahogy az arabok szeretik nevezni, a maga háromszáz mecsetjével, köztük a gigászi méretű Azhar és Hasszán mecseteivel vagy a konstantinápolyi Haga Sophia mintájára épült Mohammed Ali alabastrommecsetjével bámulatba ejti az idegent. Nem kisebb hatást gyakorol a keresztény utazóra régi Kairó keresztény kopt templomaival, köztük annak a régi templomnak maradványaival, amely ott épült, ahol a hagyomány szerint a Szent család egyiptomi száműzetése idején tartózkodott. Mennyi érdekességet nyujtanak a kalifák és a mameluk szultánok sírjai, a közelükben épült «holtak városa», ahol rendezett utcákban épült házak teljesen lakatlanok az egész éven át és csak ramadán idején jönnek ide a mohammedánok lakni, már tudniillik a holtak hozzátartozói, hogy közelebb legyenek drága halottaikhoz, Mennyi furcsaságot látunk a táncoló dervisek kolostorában és mecsetjében, akik őrületes táncban eszméletüket vesztve isteni orákulumokat tesznek és a táncot istentiszteletté avatják. Mennyi érdekességet nyujt Kairó utcai élete, főleg a régi arab negyedekben és a bazárok forgalmas és színes tömegében, ahol Kelet találkozik Nyugat kultúrájával.

Kairó közvetlen környéke is a mult emlékeihez vezet vissza. Észak felé szép kirándulásokat tettem a régi Heliopolis, a nap-isten városának történelmi talajára, ahol még ma is látható a szántóföldek közepén egy régi, fáraókorabeli obeliszk. Innen nem messze épült a modern Heliopolis, a kairói gazdagok villaváros a homoksivatag közepén. Itt áll egy kis félóránvira Matarijeh kis falu, amely arról az ősi szikomorfáról, fügefáról nevezetes, amelynek árnyékában a hagyomány szerint a Szent család menekülése közben megpihent. E fa mellett van Alsó-Egyiptom egyetlen édesvízű forrása. Régi templom emelkedett itt már a VI. században, később ezt lerombolták, majd 1195-ben újra felépítették és a szakadár koptok birtokába került. Ma a kairói francia jezsuitáknak van itt szép kápolnája és szívesen megmutatják a látogatóknak az ősrégi szikomorfát is.

Élményekkel, új ismeretekkel teli lelkemből azonban kiválogatom azt, amely olvasóimat is legjobban érdekelni fogja, mert az én figyelmemet is leginkább ezek kötötték le. Ezek az iszlám legfontosabb kulturtűzhelyének, a 240 millió hívőt számláló vallás zászlóvivőinek évezredes bölcsője, az el-Azhar-egyetem, a Kairótól Karnakig, tett utazásom és Felső-Egyiptomban Karnak, Luxor és Théba területén szerzett tapasztalataim.

Az Azhar-mecset és egyetem Kairó régi városnegyedében, a fatimita és a mameluk szultánok központjában épült. Amint az új városnegyedben fekvő szállásomról, a német hospiciumból átsétáltam Kairó forgalmas utcáin és tanulmányoztam ennek a történelmi városnak keleti és európai vonásokból kevert arcát — az új, széles utcákon a legmodernebb paloták mellett a nyomorult keleti viskókat, a fényes kirakatok mellett a piszkos bazárokat, a luxusautók mellett a szamárkordék hosszú sorát, az európai öltözetek mellett a tarbust és az abát, a férfiak hosszú taláris öltözetét — eszembe jutott, hogy itt tovább is csak a fáraók rabszolgavilága él, csupán az urakat ma pasának hívják és a kairói Garden City-ben laknak, a rabszolgának meg fellah a neve és vagy kint dolgozik a Nilus termékeny partjain elterülő nagybirtokokon, vagy a városban robotol egy-két piaszterért, hogy mindenható ura, a pasa, keleti kényelmében hiányt ne szenvedjen. A nép tudatlansága, kulturálatlansága egyoldalról, a Koránnak alávetettsége és tekintélytiszteletet tanító tételei a másik oldalról tartják fenn azt a nagy különbséget, amely a minden anyagi jóval rendelkező felsőbb osztály és a nyomorult, szinte állati fokra devalvált fellah között fennáll. Ilyen gondolatok között jutottam el a régi városnegyedbe, amikor útam célpontja előttem állt karcsú minaret és fekete épülettömb alakjában.

Az el-Azhar-mecsetet, a fatimita szultánok és kalifák korának legjelentékenyebb és «legvirágzóbb» alkotását, 971-ben fejezte be Gohár, el-Muizz szultán alkirálya és néhány évvel rá, 988-ban, Aziz kalifa, a mecsetben arab egyetemet állított fel, amely az iszlám világnak szellemi középpontjává lett. Az ország fejedelmei versenyeztek ennek a tiszteletreméltó alkotásnak fenntartásában, bővítésében. 1303-ban a földrengéstől erősen megrongált épületet Silár és Sargatmis emirek és Hasszán szultán újjáépítették és így ma csupán az épület középső része a kupolákkal a fatimita szultánok alkotása. Az utolsó két században az egyetem nagy látogatottsága következtében Taufik és II. Abbasz alkirályok lényegesen bővítették az épületet.

Ez a mohammedán alkotás ugyanazt vagy még jelentősebb szerepet tölt be az iszlám világban, mint a jezsuiták vezetése alatt álló római Gergely-egyetem a katolikus egyházban. Sokkal régibb alapítású és sokkal több növendéke van, mint az említett katolikus szellemi központnak, de mindkettőnek nagy jelentősége van saját vallásának területén. Mielőtt az angolok lábukat Egyiptom földjére tették, a hallgatók számának évi átlaga 8000 volt 250 professzor veze-

tése alatt; ez a szám egyidőre visszafejlődött, de ismét emelkedett és közvetlen a világháború kitörése előtt 15.000 hallgatója volt 590 főnyi tanszemélyzettel. A hallgatók Alsó- és Felső-Egyiptomból, Észak- és Közép-Afrikából, Szudánból, Szíriából, Palesztinából, Transjordániából, Mezopotámiából (a mai Irakból), Törökországból kerülnek ki, de képviselve vannak Afganisztán, Perzsia, Jáva, India és más iszlám országok is.

A világháború után a hallgatók száma erősen hanyatlott, mivel egyes tudományágakat más iskolákba utaltak át; így ma az Azhar-egyetemen kívül jelentékenyebb arab főiskolák: az 1885-ben II. Abbasztól alapított főiskola Tanta-Fua-ban, amelynek 1925-ben 300 hallgatója volt 20 professzorral; rangban második az Azhar-egyetem után a Tanta-ban épült főiskola, 2100 hallgatóval és 78 professzorral; Felső-Egyiptom számára 1915-ben Husszen Kamil szultán arab főiskolát alapított Asiutban, Plotinus filozófus szülővárosában; ennek ma majd 1000 hallgatója van 64 tagú tanszemélyzettel és igen gazdag könyvtárral. Ezeknek a vidéki iszlám főiskoláknak virágzása következtében az Azhar-egyetem hallgatóinak száma megfogyott és ma 5400 hallgatóval rendelkezik; ebből a számból ma csupán 700 a nemegyiptomiak száma.

Az Azhar-egyetem megtekintése különösen tanulságos számunkra, mert itt szemtől-szembe látjuk a bibliai kornak és a görög-római kornak tanítási módszerét, amelyet az arabok századokon keresztül hűen megőriztek. Az arabok is semita népfaj — Izmaelen keresztül Ábrahám fiai — és a semita vagy mondhatjuk zsidó hagyományokat a leghűebben őrzik, amiről minden szentföldi zarándok meggyőződhetik. Amint a zsidó rabbik is Salamon templomában és csarnokaiban tanítottak és vitatkoztak a törvény fölött, a mohammedán arabok is a mecsetet választották a tudomány otthonává; amint Saul, a későbbi Szent Pál Gamáliel «lábánál ült», az Azhar-egyetemen ma is szóról-szóra a hallgatók a mester lábainál ülnek. A tanrendszerben pedig leginkább a görög-római befolyást tapasztaljuk, különösen a tantárgyak kiválasztásánál, a vizsgák és a képesítések megállapításánál és az előadás módszerénél.

Látogatásom délelőtt történt éppen az előadások idején és így a látottak mindenben megerősítették a hallottakat. A főbejáratnál papucsot kaptam, mivel az egész épületet mecsetnek nyilvánítják és vezető kíséretében megindultam érdekes és tanulságos látogatásomra. E bejáratot a «borbélyok kapuja»-nak nevezik, mert a kapu mögött elterülő nyitott folyosón borotváltatták magukat a hallgatók. Kelet szokása ellenére az egyiptomiak, még a fellahok is borot-

válkoznak és így nagy feltűnést keltett az én tekintélyes szakállam. A bejárat folyosóján jobbra az iskola mecsetje, mondhatnám az egyetem kápolnája nyílik, míg balra az egyetem rektorának, vagyis «főseikjének» hivatalos helyiségei vannak; kísérőmmel még ezeken is keresztülmehettem.

A főbejárat hatalmas kikövezett udvarra vezet, amelyet mind a négy oldalról árkádos folyosó övez; a folyosókon, különösen a napos oldalon — december Kairóban is hűvösebb, mint a nyár — gyékényen ülnek a hallgatók és tanulgatnak vagy egymással vitatkoznak. A folyosóról kisebb-nagyobb termekbe lépünk, amelyek az egyes országok hallgatóinak hálóul, lakószobául szolgálnak. Éjjel gyékényeket, azokra szőnyegeket vagy matrácokat helyeznek és itt alszanak, nappal összehajtják ezeket és a sarokba teszik az «ágyat», vagy nappal is ezeken, egyszerűen török ülésben elhelyezkedve, tanulgatnak; más berendezés nincs a szobákban. Igy sorrajártam ennek az «internátus»-nak vagy konviktusnak szobáit, amelyek egymásután a kairói, kelet-, észak- és nyugatafrikai moszlim hallgatók termei; az udvar másik oldalán az alsóegyiptomi, felsőegyiptomi, bagdadi, mekkai, szudáni, indiai, szír hallgatók termei; egy-egy teremben 30—40—50 hallgató tanyázik. Külön terme van a hanafitáknak, akik a négy moszlim ritus közül az egyiknek követői. A termek mögött magasabb udvaron áll a moszlimok ritusos mosakodására a nagy medence vízcsapokkal, amely azonban itt az «internátus»-ban más alkalommal is szolgálatot tesz.

Míg az épületnek eddig leírt része inkább a fizikai élet szükségleteit szolgálja, az udvarral párhuzamosan épült mérhetetlen nagy téglaalakú szentély az egyetem céljait szolgálja és itt folynak le a szellemi élet megnyilvánulásai: az előadások, vizsgák stb. Ez a kilenchajós nagy terem 3000 négyzetméter kiterjedésű — a Liván el Gami — amelynek tetőzetét 140 márványoszlop tartja. Az ízléses oszlopokon kívül csak az imafülke — minbar és a szószék — a mihrab az egész berendezése e nagy teremnek, amelyben nem egy professzor tart előadást, hanem egyszerre 14—16 is. Amikor beléptem ebbe az óriási terembe, nagy zsivaj és a hangok összevisszasága ütötte meg fülemet: az előadások folytak. Inkább vásártéren, mint a tudományok csarnokában éreztem magamat. Bizonyos távolságokra csoportok ültek a gyékényekre terített perzsaszőnyegeken; 12 csoportot számoltam meg, de több «tanterem», azaz a földreterített szőnyeg az előtte álló székkel, a «katedrával» üresen állott. Megálltam és illetlennek találtam, hogy az egyes csoportok között és mellett sétálgassak, de vezetőm biztatására megindultam, csupán felszólított, hogy a kalapomat vegyem le, bár az összeseknek a fején volt

a fehér sállal övezett tarbus, de hát én, mint «hitetlen kutya», kalaplevétellel tartozom kifejezni tiszteletemet.

A bíztatástól felbátorodva megálltam az egyik csoport előtt. A professzor török ülésben az alacsony, de széles széken, előtte és körülötte «lábainál» ültek a hallgatók és a nagy zsibongás vagy az idegen jelenléte cseppet sem zavarta az előadót, sőt az egyik, midőn közelében megálltam, felém fordulva folytatta bizonyára magasröptű előadását; a többi tanár azonban nem igen törődött a jelenlétemmel, de annál inkább a hallgatók, akik kíváncsian tekintgettek a tekintélyes szakállú idegenre. A legtöbb sejknél nem láttam könyvet, sem a hallgatóknál, csupán az egyik csoportban a professzor a Koránt tartotta kezében és amint kísérőm magyarázta, mondatról-mondatra elemzi a mohamedánok szent könyvét; itt a hallgatók is tartottak kezükben könyvet és jegyezgettek is valamitde a többi csoportban valóban csak «hallgatták» a professzort; az előadás nyelve természetesen arab az összes nemzetiségek számára.

Az Azhar-egyetem tanulmányi rendszere a következő: *az előkészítő tudományok* között szerepel az alaktan és mondattan (sintaxis), retorika, logika, metrika, algebra, aritmetika; a *szaktudományok* a dogmatika (hittan), jogtudomány, Korán-magyarázat és a hagyományok; történet, földrajz, felsőbb matematika és stílustan nem kötelező tárgyak, de teljesjogú vizsgához kötelezők.

Az egész tanulmányi idő 17 évre terjed, ezért láttam ott 10—12 éves fiúkat és 26—28 éves, bajuszos fiatalembereket a professzorok lábainál. Tizenegy év után a tanuló elővizsgát tesz és megkapja a «sahadet el-ahlija» képesítőt, amely csak kisebb mecset-tisztségekre és az elemi oktatásra jogosítja fel. Ha tovább tanul és az egyes szaktárgyakból vizsgát tesz a hallgató, azaz az előadott könyvet kívülről tudja és magyarázza, a sejk a hallgató könyvébe beírja az *igâza*-t, vagyis a felhatalmazást és engedélyt a szóbanforgó tárgy előadására. Ha az összes tárgyakból megszerezte az *igâza*-t, jelentkezhet a végső és fővizsgára, amely rendszerint 17 évi tanulmányi idő után történik; ennek sikeres letételekor megkapja a «sahadet el-alimija», vagyis a «tudós bizonyítvány»-t, amelynek alapján minden arab egyetemen vagy főiskolán taníthat.

Ez a tanulmányi rendszer az iszlám népek szellemi életére is világot vet: az egész egyetem teológiai és filozófiai fakultás. A technikai és az orvostudományokra nem sok gondot fordítottak és a hagyományozott teológiai és filozófiai tudományaikat sem hozták szerves egységbe és nem illesztették a jelen kor követelményeihez. Hosszabb évek óta erre nagy törekvést árulnak el és azt tervezik,

hogy mint hivatalos moszlim teológiai fakultást a Kairóban székelő egyiptomi állami egyetemhez csatolják, amelynek a többi fakultásai megvannak, kivéve a teológiait. Ezt az egyetemet 1908-ban mint szabad egyetemet alapították, de 1925-ben európai mintára állami főiskolává változtatták egyiptomi és európai professzorokkal.

Az Azhar-egyetem élén a «sech el gami» és öttagú igazgatótanács áll; az anyagi és pénzügyeket a főtanács intézi. Az előadás, illetve a látogatás ingyenes, az egyetemet kegyes alapítványokból tartják fenn, amelyekből a szegényebb hallgatók étkezését és más kiadásait is fedezik. Kísérőm beszélte, hogy az utolsó években a kormány megvonta a diáksegélyeket, mire gyakori diáksztrájkok törtek ki. Az egyetem évi bevétele nem csekély összeg: évi 92.400 egyiptomi font, vagyis két és félmillió pengő.

Látogatásom utolsó pontja az egyetem könyvtára volt, amely 60.000 kötettel rendelkezik, amelyből 15.000, napjainkban ritka és értékes kézirat. Ismeretes, hogy a Koránt a mohammedánoknak más nyelvre sem lefordítani, sem nyomtatásban megjelentetni nem szabad. Ezért csak arab nyelven, kézzel írott Koránt használnak a moszlimok; az európai nyelveken, nyomtatásban kiadott Korános nem a mohammedánok műve. A könyvtárnak ritka Korán-gyüjteménye van híres kalifák és szultánok magánkönyvtárából. Két különös példányt őriznek itt: a világ legkisebb kéziratos Koránját, amely 16 nyolcadrétű oldalon tartalmazza a Korán egész szövegét; a másik példány pedig a világ legnagyobb kéziratos Koránja, kinyitva több, mint egy méter hosszú és majd egy méter széles; ritka szép iniciálékkal, aranyozott és másszínű betűkkel és díszítésekkel valóban értékes munka.

Régi Korános gyüjteményében azonban sokkal gazdagabb az Arab Nemzeti Könyvtár, ahol a legelső példányoktól a legmodernebb kéziratos példányokig gazdag sorozatot láttam.

Azzal a gondolattal hagytam el az iszlám kultúrának e jelentős tűzhelyét, hogy valamivel közelebb jutottam annak a ténynek megértéséhez, miért oly fanatikusak az iszlám vallás követői és különösen vezérei. De még inkább megértettem ezt, mikor ennek az egyetemnek, illetve vallásnak teológiájába mélyedtem el. Csupán még azt jegyzem meg, hogy amint ez a szellemi központ majd ezer éven át fontos szerepet vitt az iszlám történetében és fenntartásában, még sokáig megtartja ezt a vezetőszerepét, bár az 1931-es jeruzsálemi pániszlám kongresszuson moszlim arab egyetem felállításáról tanácskoztak a Szent Városban, de ennek anyagi és szellemi, szinte legyőzhetetlen akadályai vannak, legalább is egyidőre. A palesztinai arabok még nagyon kultúrálatlanok ahhoz, hogy ott egyetemet lehessen

felállítani, amikor a moszlimok 95 százaléka analfabéta. Az el-Azhar egyetem ezeréves, kipróbált szellemét és jó hírnevét nem könnyű legyőzni.

Kairótól Luxorig a Nílus mentén.

Aki a fáraók korának kultúráját szemtől-szembe akarja megismerni, annak nem elég Kairó muzeális kincseit felkeresni; még Gizeh, Sakkara, Memphis emlékeinek felkutatása sem nyujt teljes képet, bár a legtöbb utazó megelégszik ez utóbbiaknak megtekintésével. Engem a több ezredévre visszamenő történelem érdekelt és ezért, miután Kairót és közvetlen környékét alaposan átkutattam, az egyik korán reggel induló expresszel elindultam dél felé. Nagy örömömre ismerős útitársra találtam, egy előkelő és gazdag arabra, aki Jeruzsálemből is velem utazott Kairóba. Tökéletesen beszélt franciául és angolul és oly barátságos volt már az előző utazás alkalmával, amikor a Szuezi-csatorna átkelésénél oly sok kellemetlenséggel találkozik az ember a vámnál, az útlevélvizsgálatnál meg a hordárokkal. Akkor először nem tudtam miben vélni a nagy barátság okát, de később jöttem rá, hogy a vonaton az első útlevélvizsgálatnál meghallotta nevemet és hogy az Austrian Hospice elüljárója vagyok, ahol neki több angol barátja lakik és így jónak tartotta barátságot kötni barátainak házigazdájával. De hiszem, hogy egyébként is barátságos volt volna.

Jeruzsálemből jövet a pániszlám világkongresszus eseményeit tárgyaltuk, melyet éppen akkor tartottak Jeruzsálemben, most Kairóból menet Luxorba, látogatásaimról és a szerzett tapasztalatokról, benyomásokról kellett neki beszámolni. Maga is nagy kedvvel foglalkozik az archeológiával és történelemmel, atyai jóindulattal kikérdezett a látottak egyes részleteiről is. Társalgásunkhoz alkalmat szolgáltatott, hogy amint vonatunk Kairót elhagyta és átkerültünk a Nílus balpartjára, a nyugati oldalon előttünk emelkedtek a gizehi, később a sakkarai piramisok és annak az öt piramiscsoportnak emlékei, amelyeket ma a közelükben fekvő falukról neveznek.

A felkelő nap sugarai a három gizehi piramisra estek és ezek az óriási síremlékek hatalmasan emelkedtek ki a pálmaligetek mögül, «Természetesen ezeket mind bejárta, remélem, Cheops-piramis belsejébe is bemerészkedett és a kilátást is élvezte 147 méter magas tetejéről» — kezdte meg a társalgást arab útitársam.

Egy egész napot szenteltem a piramisoknak, válaszoltam, az egyik szép nap reggelén a legmodernebb utazási eszközt csíptem fel Bab-el-loukban, a város határán egy «dragomant» is és így érkeztem Gizehbe, a halhatatlanságot és mulandóságot hirdető nagy kő-

emlékekhez, mert ezeket a halhatatlanságba vetett hit építette és ma mulandóságot hirdetnek. Hirdetik Egyiptom első történeti idejét, amikor Menes Kr. e. 3200-ban megalapította Memphis városát, ahol az első hat dinasztia székel és építik a környéken elterülő piramisokat, Egyiptom legrégibb emlékeit. A gizehi Cheops, Chephren és Mykerinos piramisai még sokáig fogják hirdetni építőik nevét. Ezek a kőemlékek mérik az időt és az idő hozzájuk igazodik, a múló idők rohanása nem zavarja őket. Schubert szép szava jut eszembe: «A piramisok hatásának erejét nem az itt felhalmozott építőanyag nagysága és súlya adja meg, hanem az a gondolat, amelyet az ember szelleme testi kezek műve által más embereknek érthetővé tett, és ez a gondolat az *örökkévalóság*».

«Mi célból építették és mire szolgálnak ezek a piramisok, nagyrabecsült véleménye szerint?» — kérdeztem most én arab barátomat. Síremlékek ezek, válaszolta, hiszen meggyőződhetett, amikor Cheops-piramis belsejét, a széles, kényelmes lépcsős folyosót, a fáraó és a királyné sírkamráját megcsodálta! Igen, megcsodáltam, hogy annak a kőkolosszusnak belsejében micsoda csodálatos építési tudománnyal, milliméternyi pontossággal és a legnagyobb gonddal kidolgozott remekmű rejlik, de hogy ezt csupán csak egy holttest számára építették, hogy a halál számára épített műnek oly halhatatlan élete legyen, mint ezeknek a piramisoknak, azt nem tudom elhinni. Még azt sem érteném meg, hogy ezeket a műveket a nagyravágyás, a dicsőségvágy építette volna; ezek az alkotások ötezer év viharainak, az enyészet hatalmának ellenállottak; ezeket nem a halál gondolata hozta létre, ellenkezőleg, az életé; ezeket az alkotásokat a halhatatlanságba vetett hit, az örökélet reménye, a vallási meggyőződés, az istenségbe való belekapcsolódás hozta létre. Igy megértem a piramisok titkát, megértem létezésüket és fennmaradásukat.

A piramisoknál sokkal titokzatosabb az óriási *szfinx*, a sivatag őrzője, az oroszlántestű, női fejű kőszörnyeteg. Csodálatos, hogy mily részvét kel az emberben, amikor e titokzatos kőlény előtt áll. Az arca megcsonkítva, orra leütve, szemei és szája megsértve és fájdalmát panaszolja, mint aki halálosan meg van sebezve, de nem tud meghalni és mivel arcát nem temetheti a homoktengerbe, büszkén emeli fel fejét. A felkelő nappal szembenéző szfinx Harmachis napistennek a megtestesítése, közel, szinte lábainál áll a tiszteletére épített gránittemplom is. Oroszlánteste az erőt, emberi feje az értelmiséget és a szépséget fejezi ki. Plutarchos szerint az egyiptomiak ezzel az alkotással akarták kifejezni istentanuknak titokzatos, rejtélyes bölcseségét, míg Alexandriai Kelemen pontosabb felvilágosítása szerint ezzel a szoborral az egyiptomiak azt akarták kifejezni,

hogy az istenit szeretni és félni kell; szeretni, mivel jóságos a jámborak iránt, félni, mivel kérlelhetetlenül igazságos az istentelenek iránt; ezért van a vadállatnak egyesítése az emberrel.

Amíg így eszmecserével töltöttük az időt, feltűnt előttünk a sakkarai temetőnek legérdekesebb síremléke: *a lépcsős piramis*, az eddigieknél is régibb, sőt a legrégibb nagyobb kőemlék a fáraók földjén, Zoser építette a III. dinasztiából. Mellette áll Onnos, az V. dinasztia fáraójának piramisa, melyet az ember hatalmas düledező kőrakásnak vélne, de belsejében csodálatos dolgokat láttam: a folyosó és a sírkamra falai hieroglifekkel és színes reliefekkel van gazdagon díszítve és a sírkamrában még ott áll a nagy kőszarkofág. Sakkara területén legjobban megragadta figyelmemet a *Serapeum*: hatalmas földalatti folyosók két oldalán elhelyezkedő tágas sírkamrákból, inkább termekből áll, amelyeknek közepén az óriási gránitszarkofágok a «szent bikák» bebalzsamozására és eltemetésére szolgáltak. Mariette pasa, a híres francia régész fedezte fel e földalatti temetőt. Ez a hatalmas alkotás világos, de szomorú példája annak, hová süllyedhet egy nép az isteni kinyilatkoztatás nélkül, ha a kultúrának még oly magas fokán áll is. A kairói Egyiptomi Múzeum e korból származó tárgyai arról tanuskodnak, hogy kultúrájuk sok tekintetben nem volt alacsonyabb, mint a későbbi korok kultúrája és mégis állatok imádására pazarolta szellemi erejét és állatok megtestesülésébe helyezte az istenséget. Az isteni kinyilatkoztatásnak nem volt szabad tovább késlekednie, el is jött Krisztus és mit látunk, hogy eljövetele után kétezer évre még mindig a «szent tehén» kultusza dívik India száz és száz millióinál; ne csodálkozzunk akkor a Krisztus-előtti egyiptomiak bika- és macskatemetőjén és a múzeumuk bebalzsamozott krokodilus- és tehénmúmiáin.

Útunk Nílus termékeny partján visz tova; itt összpontosul Kairótól délre Egyiptom egész élete. A Nilus két oldalán háromnégy kilométer szélességben minden zöldel, virul, de azontúl a libiai, nubiai sivatag, a keleti oldalon meg az arab sivatag, amelynek finom pora még a zárt vonatablakokon is átszűrődik és minden félórában jön a «vonatlány» és letörli az ujjnyi vastagságra rakodott port; itt a vonaton is csak porköpenyben tanácsos utazni. December lévén, az egyiptomiak a gyapotot már eltakarították és most kukoricatördeléssel foglalkozik a föld szorgalmas népe; ez a kukorica a földnek már második termése egy év alatt. Mikor a gyapotot eltakarítják júniusban, eleresztik a Nilus gátjait, a víz elárasztja az egész vidéket, megtermékenyíti, azután lassan beszívódik, az erős nap elpárologtatja és ott marad az áldásos humusz, amelybe kukoricát, herét vagy más takarmányt vetnek és decemberben, január-

ban ismét aratnak. Ez a terület Egyiptom élelmiszerszállítója, fenntartója, mindene. De jaj, ha a Nilus áradása elmarad, akkor jön az egyiptomi Józseftől megjövendölt hét szűk esztendő, amelynek akkor sem volt más közvetlen oka, minthogy a Nilus áradása elmaradt. Ezt jelképezte a Nilusból kijött hét kövér tehén. Egyiptom földjén minden kövérség, bőség, termékenység, áldás a Nilusból származik. József hét szűk esztendeje pontosan megismétlődött Kr. u. 500 körül és ismét Kr. u. 1060 körül, de ekkor nem volt egyiptomi József, aki ezt megjövendölte volna és bizony nagy éhség és nyomor pusztított a fáraók földjén, de akkor már a keresztények, majd az arabok között.

A termékeny földeken imitt-amott pálmaligetektől övezett kis falukat látunk, amelyek sárkunyhói szánalmat keltenek; de nincs nekik házra szükségük: decemberben is a szabadban alszanak, nyáron meg kibírhatatlan volna fedett lakásban aludni. Csupán a nagy távolságokra fekvő városokban láttam kőházakat és cseréppel fedett hajlékokat. A zöld mezőkön valami festői látvány volt a szeplőtelen fehér, formás madarak csoportja, Egyiptom szent madarai, az ibiszek ezek; ott sétálnak a mezei munkások között, akik nem bántják őket, ellenkezőleg, szeretik őket, mint a fáraó népe is, amely az istenség megtestesülését látta bennük.

Végre mire éjtszaka lett, mi is célhoz értünk: Luxor, vele szemben a Nilus másik partján Théba, a szomszédságban Karnak; történelmi talajon állunk ismét. Kr. e. 1700-tól nagy szerepet játszik e hely, a XVIII. dinasztiától kezdve Egyiptom fővárosa, a fáraók politikájának, építési tevékenységének a középpontja egészen Nagy Sándorig és a Ptolemeusokig.

«Aki Théba nagyszerűségéről és a fáraók építési tevékenységéről az első legjobb benyomást akarja szerezni, az először menjen a *karnaki templom* megtekintésére, az a várakozásoknak teljesen megfelel» — tanácsolta arab útitársam, aki Luxorba üdülés céljából jött enyhe éghajlata miatt. Igy tehát másnap egyedül szamaragoltam Karnakba mukárim kíséretében. Luxort és Karnakot összekötő két kilométer hosszú utat szfinxek sora szegélyezte mindkét oldalról, ma csak a négyszögű kőtalapzatokat látjuk, de közvetlen a templom előtt még hűségesen állnak őrt a fáraók kedvelt alkotásai. Miután az egy évre és egész Felső-Egyiptomra szóló arcképes igazolványomat felmutattam, szabadon állt az út előttem a «világ egyik csodájának» megtekintésére.

Karnakban három templom áll: az egyik Amunnak, a napistennek, a másik feleségének, Mutnak és a harmadik e kettő fiának, Chonsnak, a holdistennek volt szentelve. Amit karnaki templom

néven ismer a világ, az Amunnak, a főistennek a temploma. Ezt a templomot a XII. dinasztia egyik tagja kezdte építeni 2000 évvel Kr. e. és egészen a Ptolemeusokig, tehát Kr. e. 300-ig a fáraók versenyeztek e templom díszítésében, bővítésében, újjáépítésében és így a templom egész város lett. Nincs építésében egység és különböző nagyobb-kisebb templomok, oszlopcsarnokok, udvarok, termek, folyosók keveréke, amelyeket egymástól hatalmas, kapukkal ellátott falak, az ú. n. pylonok választanak el. Egy-egy ilyen pylon falának szélessége 15 méter, magassága még ma is 44 méter és hosszúsága 113 méter; ebből megállapíthatja az olvasó, milyenek lehetnek a templom méretei.

Amun, a napisten, helyet adott azonban más isten-kollégáinak is e hatalmas építményben. Találunk itt templomot Epetnek, a vízilóformájú istennőnek, Ptehnak, Memphis védőistenének, Montnak, a hadi istennek, továbbá Atum Chepre, a skarabeusz formájú napistennek, Osirisnek, sőt az istenített fáraóknak a tiszteletére is. Az egész alkotásnak középpontja, magva, a «világ egyik csodája» a nagy oszlopcsarnok, amely valóban megérdemli ezt az elnevezést. Csak hideg számokkal illusztrálom e csodát. A csarnok kiterjedése ötezer négyzetméter, a csarnokban 16 sorban 134 oszlop áll, egy-egy oszlop 24 méter magas, 4 méter az átmérője és 10 méter a kerülete, amint a római Traján-oszlopnak a Traján-fórumon. Tessék 134 ilyen Traján-féle oszlopot elképzelni 3—4 méter távolságban egymástól és ehhez hozzávenni, hogy mindez húsz századdal Kr. e. készült, amikor a technika még nem rendelkezett azokkal a tökéletes eszközökkel és szállítási alkalmatosságokkal, mint a huszadik században Krisztus után, akkor megértjük, miért a világ csodája ez a csarnok!

De nemcsak a fizikai erő megnyilvánulását kell itt csodálnunk, amelyet a piramisoknál fokozottabb mértékben éreztünk, hanem a szellem tevékenysége is bámulatosat alkotott. Itt az archeológus, a történész, a biblikus megtalálja azt, ami őt érdekli. A falakon mindenütt színes reliefeket, szép hieroglifeket látunk, melyek a profán szemlélőnek csak jelentéktelen díszítéseknek tűnnek fel és sietve odébbáll mellettük, pedig ezek számunkra értékes történeti tudósításokat tartalmaznak a bibliai korral párhuzamos korról, sőt a bibliai eseményekkel azonos eseményekről tudósítanak. Így a második pylon külső falán I. Sesonknak, a bibliai Sisaknak győzelmi felírásait találjuk az írás szerint — erről mindenki meggyőződhetik, csak tanuljon meg hieroglifeket olvasni, ami nem is olyan nehéz: ma nagyszerű szótárak állnak rendelkezésünkre — tehát az írás szerint Sisak király legyőzte Juda királyát, Roboámot vagy amint itt olvassuk: Rehabeamot, Salamon fiát. Minderről

a Biblia is tudósít Királyok I. könyv. 14. fej. 25—26. versben és a Krónikák II. könyv. 12. fej. 2—9. versben. Vagy más, az oszlopcsarnok külső falán levő, ú. n. történeti reliefek II. Ramses győzelmeit mutatják be Palesztina és Szíria népei fölött. Itt, III. Thutmosis «ünnepi csarnokában» találták meg az ókori történetkutatók számára oly fontos leletet, a híres karnaki «királynévsort», amely az egyiptomi uralkodók neveit tartalmazza a legrégibb időktől, a 4. ezredévtől Kr. e. a XVIII. dinasztiáig, vagyis Tut-ench-Amunig, aki 1358—1350-ig uralkodott Krisztus előtt.

Mikor mindezt megtekintettem, az eddig látott nagyszerű dolgok, amelyeket római és szentföldi tartózkodásom alatt bőven volt alkalmam látni és élvezni, most mindazok eltörpültek. Mily fiatalok ezekhez viszonyítva a keresztesek vagy bizánciak alkotásai, a kétezeréves római forum és kolosszeum, a katakombák, sőt Ábrahám macpelai sírja Hebronban, mikor itt e talajon a fáraók Krisztus előtti három-négyezeréves emlékeit látjuk magunk előtt.

A thébai «Királyok völgyé»-ben.

A thébai «Királyok völgye» — már maga a név is tele romantikával — Egyiptom összes csodái között a legjobban izgatja az idegének és bennszülöttek képzeletét. Ebben az elhagyatott sivár völgyben, távol az élet zajától, ahol a thébai hegyek legmagasabb csúcsa, a Szarv, természetes piramisként őrködik, találjuk fel a legnagyobb egyiptomi fáraók sírjait, a hegyek kemény sziklájába nagy művészettel alkotott katakombáit. Tudomásunk szerint ma már csak egyetlen egy fáraó mumiája nyugodhatik sírjában, de ő sem háborítatlanul. Az 1923-as, világeseményszámba menő felfedezésnél Tut-ench-Amunnak is csak két szarkofágot hagytak meg, míg a másik kettőt — közülük az egyik színarany koporsó — a kairói Egyiptomi Múzeumba szállították a sírkamrákban talált, mesébeillő kincsekkel együtt.

De nem akarok látogatásom elbeszélésének elébevágni, kezdjük csak az elejéről. Luxorral szemben, a Nilus nyugati partján fekszik a thébai «holtak városa», vagyis temetője. Korán reggel vitorlással átkeltem a Nílus nyugati partjára, ott találtam az odarendelt mukárimat «hosszúfülű» fehér paripájával, melyre felkaptam, míg mukárim, a hátán az egész napi elemózsiával, gyalog futott mellettem; így indultunk a fáraók földjén a legizgatóbb érdekességek megtekintésére és a négyezeréves Théba bebarangolására.

Nilus termékeny vidékét csakhamar magunk mögött hagytuk

és a sivatag szélén I. Sethos templománál találtuk magunkat. A thébai fáraók, mint elődjeik, Alsó-Egyiptomban, a sivatagban épített piramisokban temetkeztek el és a síkságon építették templomaikat, a hegyekbe vágatták be katakombaszerű sírjaikat és a Nilus közelében építették fel templomaikat, ahol a halotti szertartásokat és az engesztelő áldozatokat végezték. Utunk a végtelen sivár pusztaságon át szűk völgybe vezetett. A hegyek kezdtek mindkét oldalról emelkedni és bár a naptár decembert mutatott, a két oldalról bezárt völgyben a mészkőhegyektől visszavetített napsugarak oly hévvel tűztek, hogy még a porköpeny is soknak mutatkozott. Hirtelen még szűkebb völgy bejáratához érünk, mikor mukárim nagy örömmel felkiált: here are the tombs of the Kings, majd hozzátette arabul is: biban el Muluk. Körülnéztem, de nem láttam semmi különöset: egy-két őrt, távolabb néhány lejáratot a földbe, mint nálunk a falusi szőlők pincelejáratai. Ez az a híres «Királyok völgye?» — kérdeztem mukárimat meglepődve és mintegy kiábrándulva. After, after — ismételgette hű arabom, mintha csak mondani akarná: várjunk csak azzal a lekicsinylő ítélettel.

Velünk egyidőben kisebb német társaság is érkezett, utánunk pár percre pedig nagy angol társaság. Mindenki Tut-ench-Amun nevét hordja az ajkán, akár csak a kairói Egyiptomi Múzeumban, ahol Tut-ench-Amun kincsei: a színarany halotti maszkja, színarany koporsója, az aranygyűrűk tömege különféle drágakövekkel, trónszékei, ládái, különféle használati cikkei az épület külön szárnyát töltik meg.

A «Királyok völgyé»-ben az őrök is fokozták kíváncsiságunkat, folytonosan Tut-ench-Amun sírja felé mutogattak; megindultunk, a völgy talajából 16 lépcsőn mentünk le. E lépcsőket találta meg először a sír után kutató Howard Carter angol archeológus 1922 nov. 4-én; e lépcsők alján bukkant a fáraókkorabeli pecséttel lezárt ajtóra, melyet az ásatás mecenásával, Carnarvon lorddal nyitott fel és 8 m hosszú folyosóra bukkantak, melynek végén ismét lepecsételt ajtó zárta el a további utat. Ezen az ajtón át 8 m hosszú előkamrába jutottak a kutatók és most természetesen mi is, ahol a királytól használt eszközök, ajándékok és áldozati tárgyak nagy össze-visszaságban hevertek. Az előkamrából jobbra a sírkamra nyílik, melynek közepén ma is ott áll eredeti helyén a sárgás, kristályos kőszarkofág, oldalán hieroglifekkel, színes domborművekkel, a négy sarkán pedig szárnyukat védőleg kiterjesztő négy istennő képével. Ebben a kőszarkofágban volt a hármas koporsó, a legbelsőben, a színaranyban a fáraó mumiája.

Ma a kőszarkofágban csak fakoporsó van és abban nyugszik a fáraó meglehetős rossz állapotban levő mumiája; a kőszarkofágot eredetileg négyes, aranyozott fal zárta körül. A sírkamrából szűk nyílást találtak kisebb helyiségbe, ahol a legértékesebb színarany- és drágakőtárgyakat találták.

Érdekes megemlíteni, hogy a sírkamrák felbontása közben Carnarvon lordot tragikus halál elragadta; hivatalosan moszkitócsípést állapítottak meg, de a néphit itt azt tartja, hogy akik a fáraók álmát megzavarják, megbűnhödnek.

Sokakat érdekel a kérdés, ki volt ez a Tut-ench-Amun, mikor élt és tett-e valami nevezeteset?

IV. Amenophis fáraónak nem volt fia, hanem csak leányai voltak; egyiptomi törvény szerint a fáraó leányának férje jogosult a trónra. Amenophis legidősebb leányának, Meritatonnak a férje, Sakere, korán elhalt, második leánya, Maketaton, még apja életében meghalt, a trón tehát a harmadik leánynak, Anches-en-patonnak jegyesére, Tut-ench-Atonra szállt. A fiatal jegyes származásáról semmit sem tudunk. Vajjon királyi vérből származott-e vagy csak közönséges halandó volt, nem tudjuk, de nem is fontos, mert házassága folytán az após halála után elfoglalta Egyiptom trónját. Az ifjú király ekkor 10 éves volt, jegyese 8 éves; ezt pontosan tudjuk, mert mikor meghalt, 18 éves volt és másrészről az is ismeretes, hogy nyolc évig ült a trónon. Helyette az ősi szokás szerint a főpap, Eje uralkodott, aki azután halála után magához ragadta a trónt.

A gyermekkirályról csak annyit tudunk, hogy apósa halála után visszahelyezte a fővárost Thébába, Aton imádását elhagyta, melyet apósa mint eretnek király írt elő. Az ifjú király tehát visszatért Amun tiszteletéhez és nevét is Tut-ench-Atonról Tut-ench-Amonra változtatta, míg jegyese Anches-en-patonból Anches-en-Amun lett. A fiatal király ifjú jegyesét csakhamar özvegyen hagyta, aki azután nagy bátorsággal hozzálátott, hogy a trónt a maga és jövendő férje számára megmentse.

Levelet írt a hetiták, semita pásztornép, fejedelmének és kérte őt, hogy egyik fiát küldje el, férjévé és Egyiptom királyává teszi őt. A hetita király azonban félt, hogy fiát tőrbe akarják csalni és csak a második esdeklő levél után volt hajlandó fiát elküldeni, de akkor már késő volt; ennyit tudunk a hivatalos tudósításból, mely itt félbeszakad. Vajjon megérkezett-e a hetita ifjú Szíriából, nem tudjuk, csak annyit tudunk, hogy az ifjú, tetterős királyné eltűnt Egyiptom színpadáról és a ravasz udvaronc, Eje lett a király. Ha a királyné terve sikerül, Egyiptomnak nem lett volna II. Ramsese, aki a legnagyobb fáraó volt.

De folytassuk tovább látogatásunkat a Királyok völgyében. A 61 felfedett fáraósír közül 17 az idegeneknek is megközelíthető és nagyszerű villanyvilágítás teszi lehetővé, hogy a finom domborműveket és a hieroglifeket tanulmányozhatjuk, melyeket Tutench-Amun sírjánál nélkülöztünk. Az ő sírja a legegyszerűbb, ami annak tulajdonítható, hogy fiatalon halt meg, talán váratlanul és így nem volt idő díszes nyugvóhelyet készíttetni. A többi sírok, így például I. Sethos, I., III. és VI. Ramses sírjai mind díszesebbek; ezeknek hosszúsága 80—100 méter és beosztásuk is majdnem ugyanaz: három hosszú folyósó, majd előcsarnok, főcsarnok, mely sírkamrául szolgál, középen a kőszarkofággal; a főcsarnok körül gyakran találunk kisebb kápolnákat a halotti áldozatok bemutatására.

Amint a római katakombák látogatójának is tisztában kell lenni a legelemibb ismeretekkel: mit jelent a katakombák falán a hal, a szőlőtő, a kenyér, a páva, a lakoma stb., mert különben nem tanulságos a látogatása, az egyiptomi látogatónak is a legegyszerűbb vagy a gyakrabban előforduló hieroglifeket — a fáraók és a főistenek neveit — ismernie kell, mert különben nem tanulságos és nem érdekes látogatása. A domborművek és a felírások, vagyis a hieroglifek általában azonosak, csak a fáraók neve és az arcformája változik a megfelelő sírok szerint. A domborművek általában három könyvből veszik tárgyukat: az «alvilág könyve» az éjjel 12 órájának megfelelően 12 részben mutatja be a napisten alvilági utazását; a «kapuk könyve» hasonló ábrázolásokat mutat, mint az előbbi, csupán a kapuknál két istent és két sárkányt látunk, akiknek neveit a halottnak tudnia kell, mert különben nem eresztik be az alvilágba; a harmadik könyv, a «napisten utazása a pokolban», pedig a pokol szörnyetegeit mutatja be, amint a napistent üdvözlik.

A falak díszítésére még két könyv szolgált: «Re (a napisten) dicsőítése» és az itt felsorolt 75 névvel kell a halottnak a napistent üdvözölni, mikor az alvilágba megérkezik; a «szájfelnyitás könyvé»-nek képei pedig azt szemléltetik, miként kell a halott fáraó mumiáján ezt a szertartást végrehajtani, hogy a sírban is élvezhesse az odahelyezett ételt és italt.

Mindezeket a képeket színes domborművekben élvezhettük pompás villanyvilágításnál és csak azt nem értettük, hogyan dolgozhatták ki az egyiptomiak ezeket a domborműveket oly finoman a sötét barlangokban tökéletlen eszközeikkel az akkori gyenge világításnál. Vagy talán már nekik is volt villanyuk? Nihil novi sub sole!

A Királyok völgyéből másfélórás nehéz úton újabb völgykatlanba érkeztünk: a «királynék sírjai»-hoz, hogy itt is lerójjuk a tisztelet adóját. Ez a körülbelül 70 sír a Ramsesek dinasztiájának sírjai voltak; a legszebb és legjobban megőrzött sír II. Ramses feleségének, Nofret-ere-mi-en-Mutnak a sírja két hosszú folyosóból, öt teremből áll a királyné szarkofágjával. A falakat borító domborművek a királynét ábrázolják Izis, Amun, Chepre, Mut, Oziris, Chons istenségek előtt, sőt a «szent bika» és a hét szent tehén előtt.

Ezek a kemény sziklába vágott sírok nem kisebb teljesítmény, mint a piramisok felépítése. A sziklafalak lefejtése, finom kidolgozása nem kevesebb áldozatot követelt s ezt az áldozatot ismét csak az örökkévalóságba vetett hit és — hozzátehetjük — a rabszolgaság hozta létre.

A fáraók nagy áldozatokat hoztak, hogy örök álmuk zavartalan legyen, földöntúli létükben a nyilvánosság elől elzárkóztak. És mi történt?

Négy-öt szarkofág helyett a múzeumok üvegszekrényeiben alusszák álmukat ezrek és százezrek kíváncsi tekintetének kitéve; de ez még a jobbik eset. A sírok gazdagságára vadászó rablók gyakran megcsonkították mumiájukat és szétszórták csontjaikat. Ha a fiatal Tut-ench-Amunnak sírjában ennyi gazdagság rejlett, mi lehetett egy I. Sethosnak és egy II. Ramsesnek a sírjában, akik közül az első 70 évig, a másik 32 évig uralkodott és rengeteg zsákmányt harácsoltak össze győzelmes hadjárataikban? A rablók már a fáraók idejében látogatták meg ezeket a sírokat; a «halottak városá»-nak hatósága nem az értéktárgyakat védte, hanem a királyok mumiáit. Már a XX. dinasztia, a Ramsesek idejében kellett e mumiákat megmenteni és a Dér-el-Bahri-templom közelében talált természetes sziklahasadékba rejtették, ahová a XXI. dinasztia óta uralkodó királyokat is temették. Itt találták meg a legtöbb fáraó mumiáját, akiknek sírja a Királyok völgyében van és csak igen kevés mumiát találtak meg eredeti helyén. Az arab fellahok 1875-ben ismét megkezdték a mumiák rablását, de a hatóságoknak sikerült a rablók nyomára jönni és megakadályozni.

A fáraók a halotti szertartások elvégzésére a síkságon hatalmas templomokat emeltek, útunk tehát most oda vezetett. A legjobban megőrzött a Dér-el-Bahri, ahol a kimerült testi erőket kellett helyreállítanunk; ahol egykor Amun papjai halotti torral ünnepelték az elhalt fáraót, ott most szerény lakomát tartottak, mert a nap már a delelőjén is túljárt. Utána ismét folytatódott a tudományos vizsgálódás, a szellem erőinek táplálása. Az egész

templom három, lépcsőzetesen elhelyezkedő udvarból és ugyanannyi csarnokból áll; mindezt III. Thutmosis fáraó nővére, felesége és kormányzótársa, Hatsepsut építette Amun tiszteletére Kr. e. 1500 körül. A kereszténység bevezetése után a pogány templom kolostor lett, innen az arab neve is: Dér-el-Bahri, mely «északi kolostor»-t jelent. A nagyvilág leginkább ezt a templomot ismeri Théba területéről.

Utunk II. Ramses híres temploma, a Ramasseum mellett vezetett tovább; itt találtam a hatalmas romok és oszlopok között a fáraó híres kolosszus szobrának maradványait. A szobor 18 méter magas, a szobor mellének szélessége 7 méter, a kőtömeg súlya 20 ezer métermázsa volt, amikor még egészében állt. A szobor mellén és lábán levő kidolgozásokból láttam, mily gonddal készítették ezt az óriási emlékművet.

Az utolsó látványosság volt számomra Théba területén a «zengő» Memnon-szobrok. Mint óriások emelkednek ki a sík mezőből és Kelet felé fordított arccal őrként állnak a «halottak városá»-nak bejáratánál. Ez volt eredeti rendeltetésük, amikor III. Amenophis a síkságon épült templomának bejárata elé állította őket; ma a templom romjai eltűntek ugyan, de ezek a szobrok hűségesen teljesítik tovább is kötelességüket; immár három és félezer év óta. A két szobor az említett fáraót ábrázolja, de a római császárság idejében Eos és Tithonos fiának, Memnon szobrainak tartották, akit Achilles a trójai háborúban megölt; azóta viselik ezek a szobrok a Memnon nevet.

Amint odaértem, az arab őr tört angol nyelven rögtön belekezdett a magyarázatba, hogy a szobrok jelen magassága 19 és félméter, eredetileg a koronával 21 méter volt.

— Hát mi van a zengéssel? — kérdeztem kíváncsian, mert ez már kisdiákkoromban izgatta képzeletemet. Bár az én arabom nem tudott pontos felvilágosítást adni, azért megtudtam, hogy a szobrokon napfelkelte idején sajátságos hangokat észleltek és ebből a rómaiaknál az a legenda keletkezett, hogy Memnon lágy panasszal anyját, Eost, üdvözli, akinek könnyei, a reggeli harmatcseppek, szeretett fia szobrára esnek. Erről a tüneményről Strabo görög bölcselő is tudósít, akinek Geographia című könyve Kr. e. az utolsó évtizedekből származik és a tudós nem kételkedik e tüneményről. Pausanias és Juvenalis Kr. u. a II. században szintén ténynek tartják e tüneményt.

Amikor a hangok egyszerre elmaradtak, azt tartották, hogy az istenség haragszik, amiért Septimius Severus császár az egyik szobor felső részét öt kőrétegből «helyreállíttatta», de a zengés

végkép megszűnt. A szobrok lábainál női alakok domborművét látjuk; a fáraó feleségének és leányának az alakjai ezek. A trón oldalán Alsó- és Felső-Egyiptom címerét látjuk: a papirust és a liliomot; egyébként pedig tele van irkálva görög és latin nyelvű versekkel, melyek Néró és Hadrián császárok idejében vésődtek be és a hangok létezését bizonyítják és a szobrokat dicsőítik.

A nap már lehanyatlott, amikor a Nilus partjára értem és ideje volt, hogy átkeljek a tulsó partra, mert itt Keleten napnyugta után rögtön beáll a sötétség; itt nincs alkonyat. Kellemes vitorlázás a Niluson és máris szállásomon voltam, amely ott állt a nagy folyam partján. Lelkem azonban még mindig a Királyok völgyében időzött a többezeréves emlékeknél.

TARTALOM.

Oldal

Jeruzsálem, a legnemzetközibb város... 4
A Szent Város három szimboluma... 15
Síránkozások fala 16
Szentsír-bazilika 20
Szentszikla- vagy Omár-mecset 22
«Az ő vére mirajtunk és fiainkon . . .» 27
A zsidók történetének határkövei az ószövetségben ... 27
A zsidók története Kr. u. 70-től 30
Zsidó nemzeti állam 32
Zsidó, arab, angol kérdés... 37
«Sokan jönnek Napkeletről és Napnyugatról» 42
Katolikus egyház 46
Keleti szakadár egyházak 50
Protestáns szekták 55
«Allah nagy és Mohammed a prófétája» 55
Az iszlám tanítása 61
A palesztinai mohammedánok 69
A kereszt és félhold 73
Karácsonykor Betlehemben 87
Húsvét a Szent Városban... 94
A Getszemáni-kertben 95
A Keresztúton 97
Krisztus temetése 102
Pünkösdkor Sion-hegyén 104
Jeruzsálem falai körül 109
Magyar zarándokok otthona a Szent Városban 116
Kirándulás Jerichóba, Jordánhoz és Holt-tengerhez 122
Pátriarkák földjén 129
Szamariában: véres húsvéti áldozat a Garizim-hegyén 135
Galileában: a Genezáret-tó környékén 143
Látogatás Ismael fiainak, a beduinoknak sátraiban 151
Eredetük és szervezetük 151
Lakás, ruházat, táplálkozás... 154

Oldal
A beduin jellem fény- és árnyoldalai 157
Jogszokásaik 163
A beduin nő helyzete 164
Vallás és költészet 166
Szent hegyek magaslatain... 170
Kármel 172
Názáret 176
Tábor magaslatain 178
áraók földjén 182
Látogatásom a kairói el-Azhar-egyetemen 184
Kairótól Luxorig a Nílus mentén 189
A thébai «Királyok völgyé»-ben 194

60201. — Réval nyomda, Budapest